tiszatáj

77. ÉVFOLYAM

99

2023. június

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

•

• Visegrad Fund

• •

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
MOHAI ALETTA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: *tiszataj@tiszataj.hu*

Online változat: *tiszatajonline.hu*

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 980 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVII. évfolyam, 6. szám / 2023. június

MAGYAR DÁNIEL	Jég	3
DIMÉNY H. ÁRPÁD	tanúságtétel	5
DEBRECZENY GYÖRGY	Felhívtam a sámlit (Weiner Sennyey Tibor Ottósámli c. verse nyomán)	7
HAÁSZ JÁNOS	Szabadulószoba	8
JÁSZ ATTILA	Amikor a hely	12
PATAK MÁRTA	Simon, a boldog pap (regényrészlet)	15
MATT SEDILLO	Forradalom után; Poszt; 21. század; Város a második emeleten (*Gyukics Gábor* fordításai)	21
TÁBOR ÁDÁM	Szilveszteri Tandori-emléktúra; Sarkkor	28
MELIORISZ BÉLA	Újra elképzelt	30
ADIL OLLURI	Apám visszatérése (*Orovec Krisztina* fordítása)	31
MOLNÁR LAJOS	Egy kis séta; Színházban	35
LENGYEL ANDRÁS	Színek és jelvények (Löw Immánuel korai rabbinikus szemiotikája)	43
PAVLOVITS TAMÁS	A filozófia a szellem önszemlélése? (Válasz Málnási Bartók Györgynek száz évvel később)	57
TVERDOTA GYÖRGY	Lélektől lélekig	66
mérlegen		
KAKUK TAMÁS	Kitekintés az irgalom ablakán (Jász Attila: Felhőfoszlányok a hajnali fűben)	79
KELEMEN ZOLTÁN	Kortársunk Allen Ginsberg? (A Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg című kötetről)	82
LENGYEL ZOLTÁN	Legyezés (Viselnéd a szemem. Kortárs amerikai költészet és próza)	89
művészet		
KOMÁLOVITS ZOLTÁN	A romlás brutális csipkefátylai (Géczi János: immu Pets)	93

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ Kedves Wirth Imre 99

Illusztrációk

GÉCZI JÁNOS dekollázsai a címlapon, a 20., 42., 78., 92., 98. oldalon és a belső borítón.

Diákmelléklet 192.

DEBRECENI BALÁZS A Szent Gyújtogatók: Petőfi Sándor és Juhász Ferenc

„A Juhász Ferenc alkotta Petőfi-Lángoszlop-Városz nem csupán a tűz vizuális funkcióját hangsúlyozza, de a tűzhöz kapcsolódó hőhatást is, hiszen a tűz a forradalom jelképe lesz, valódi forradalomról pedig csak akkor beszélhetünk, ha az anyag eléri forráspontját, és halmazállapota átalakul. Akár művészi, akár történelmi jelentőségű egy forradalom, valami mindig végérvényesen megváltozik a hatására. Petőfi személyében művészet és történelem egyszerre érte el forráspontját, így Petőfi után már nem lehetett úgy verset írni és politizálni, mint Petőfi előtt."

tiszatajonline.hu/tiszataj/diakmelleklet

MAGYAR DÁNIEL

Jég

Jólesik a nyári forróságban a sarkköri élővilágról szóló műsor. Talán más nem is esne jól. Éppen azt mutatja a kamera, ahogy a jégtörő hajók recsegve, ropogva omlasztják az ezüst páncélt. Állítólag komoly élővilág található a jég alatt, legalábbis ezt mondják.

Összefüggő jégtakarót már gyerekként is láttam, akkor vesztettem el Orsit először. Az óvoda udvarán sérthetetlen volt a jég. Peti volt köztünk a legerősebb, legalábbis kiscsoportban és középsőben biztosan, utána már Norbi lett az. Innen tudom, hogy nem nagycsoportban történt, mert Petit álltuk körül, és ámulattal figyeltük, ahogy hatalmas rúgásai hatására sem történt semmi. A megfagyott víz mintha minden próbálkozástól erősebbé és félelmetesebbé vált volna. Peti egyre nagyobbakat jajdult. Másnap nem jött oviba, borogatni kellett a lábát. Én óvatosabb voltam, nem bántottam a jeget, remélve, hogy engem sem bánt. Inkább fogócskázni akartam, mint minden délután, Orsival, aki a legszebb és legkedvesebb lány volt a csoportban. A kisebb mászóka és a földbe süppedt traktorgumi között szoktunk szaladgálni, de a máskor óriásinak látszó kerék akkor alig állt ki a földből, elnyelte a jég. Ahogy futottam Orsi után, hirtelen kicsúszott alólam a talaj, és a fejem nagyot koppant a kemény talajon. Bágyadtan néztem körül, kék és sárga vonalakat láttam, mögötte pedig az óvónő homályosan is riadt arca közeledett felém.

Bár valamennyire érdekel a téma, mégis átkapcsolok egy másik csatornára, ahol valami pszichológiai műsor megy, a gyász fokozatairól szól. Tagadás, harag, alkudozás, depresszió, elfogadás. Mosolyogva beszél ezekről a szakértő az interjúban. Meg arról, hogy milyen meghatározó élmény az első veszteség az életünkben, annak a mintájára fogunk viszonyulni a többihez. Vissza akarok kapcsolni a másik csatornára, de elakad az ujjam egy hosszú hajszálban a távirányítón. Orsié, tele van még a hajszálaival a kanapé, az ágy, a lefolyó. Korábban nagyon idegesített, de most már egyáltalán nem zavar. Egy hete költözött el, de sokkal többnek tűnik. Kiegyeznék azzal is, ha hetente egy napra visszajönne, beledörgölné a haját a kedvenc törölközőmbe, a párnámba, a kocsi fejtámlájába. Hagyhatna a mosdókagylóban is. Az

egy hétig kitartana. Kipiszkálom a hajszálat, és visszakapcsolok a másik csatornára, ott még mindig a jeges világot mutogatják.

Ma már tudom, hogy az sarki fény volt, aurora borealis. Azt láttam gyermekként az óvoda udvarán, amikor elcsúsztam a jégen, és bevertem a fejem. Film is készült ilyen címmel, abban is úgy vesztette el az anya a gyermekét, ahogyan én Orsit. Egy pillanat alatt. Másik óvodába íratták, de akkor ezt nem tudtam. Persze a tavasz abban az évben is eljött. Az olvadás után is sokáig kerestem még Orsit. A gumiabroncs belsejében, a mászóka alatt, még a kavics alá is leástam. Aztán egyszer az óvónők mellékesen szóba hozták, hogy már másik oviba jár. Meg hogy emlékszem-e, kérdezték mosolyogva. Vigyorogtak, pont, mint a pszichológus a tévében. Kérdeztem, hogy legalább péntekenként, csak egyszer hetente a délutáni udvari játékra nem jönne-e vissza, akkor tudnánk megint fogócskázni. Erre még jobban nevettek.

Rá húsz évre futottunk össze legközelebb Orsival, teljesen véletlenül. Már az első újratalálkozásunkon hagyott néhány hajszálat a garbómon, a nyakamnál és a mellkasomon is. Olyan magától értetődően jöttünk össze. Három évig nagyon jól meg is voltunk. Az elmúlt télen elmentünk korizni a Balatonra, és már nem olyan volt a kézfogás, mint az elején, fárasztóvá váltak a mosolyok is. Amikor lehajtottam a fejem, és megláttam a jégen a tükörképemet, megijedtem. Talán Orsi elvesztette egy részemet, és már nem találja meg a jég alatt.

A sarkkörről szóló műsor a végéhez közeledik, a kutatók szöges bakancsban haladnak a fagyott tájban, ráközelít a kamera a talpukra. A jég alatti élővilág nagyon sokszínű, szivacsok, gerinctelenek, változatos létformák kavalkádja él egész mélyen is, mondja a narrátor. Szerintem viszont kamu az egész.

DIMÉNY H. ÁRPÁD

tanúságtétel

a nagy és néma múzeumudvar közepében,
a Jókai-hársfa fekete ágain megtelepedett
a sötétség, és vele egy bagoly.
a bölcsesség jelképe, vagy a halálé, vagy tán
az életé, mert úgy tartják, ha elrepül az ablak
előtt, kislány születik.
nem azon csodálkozom, hogy jött, hisz
tudom, éjszakai madár, akit a társai azért
száműztek a sötétbe, mert ellopott egy rózsát,
ami a szépség jutalma lett volna,
de mit keres itt ma este?
talán valamiféle üzenetet hozott,
amit nem mer átadni?
talán az Úr küldte, mert nem volt kéznél
a koromnál is feketébb hollója?
várom, hogy mikor mondja vészesre tárt
csőrével, az Úr hangján, hogy *ez az én művem.*
mi mást mondhatna a szenvedésről?
többet biztosan nem, mint az eltorzított hírek,
de talán igazabbat. talán az kellene ránk hulljon
esőként, vékony erecskék helyett
ütlegelő hatalmas cseppekben fentről,
az égbolton túlról, ahol sokan az örök igazságot vélik.
de a nagymadár nem moccan,
csak fölém magasodva néz le a hársfa fekete ágairól.
bár hatalmasnak tűnik,
nem akar se bölcs, se halálhozó lenni.
Lehetne Adam Szelim szelleme, bár azt sem tudom,
hogy ez fülesbagoly-e, vagy kuvik.
Mennyivel teátrálisabb lenne, ha a múzeum hársfája ágain
nem egy bagoly telepszik meg,
tovább növelve a fát belengő titkot, hogy vajon
a nagy író ültette-e, vagy csak az őt vendégül
látó gazdag nemesi család így állított emléket

elsőszülött fiának. egy hósirálynak talán erősebb
lenne a szimbolikája két-két fekete hollóval az oldalán,
esetleg egy babérfa lenne itt, nem egy hárs,
és rajta Lorca fekete galambjai. még a varjúkban is
kiegyeznék, a sohamár-madárban, vagy Ted Hughes
hollójában karmai között a menny és a föld peremével,
de ez a magyar Madár, nem hozott még egy dalt
sem emlékül, amitől kihajthatna a Föld, e holt berek.
pedig tudom, hogy egykor a legszebben énekelt,
aztán meglátta a megfeszített Jézust, talán ezért van,
hogy a spanyol írók a *cruz* szót vélik hallani, amikor
huhog. de ez itt minderről nem akar tudomást venni,
talán zsákmányt lát, szárnyat bont, és ott hagyja velem
a sötétséget, mely megtelepedett a nagy és csendes udvar
közepében, a Jókai-hársfa fekete ágain.

DEBRECZENY GYÖRGY

Felhívtam a sámlit

WEINER SENNYEY TIBOR OTTÓSÁMLI C. VERSE NYOMÁN

Ma felhívtam a sámlit, s próbáltam elmondani Ottót, tudtam, hogy ezt csak sámlin ülve mesélhetem el, az ő sármos sámliján üldögélve, de akkor még nem tudtam, hogy a charme az báj, varázs, gyertyánfa, mert addig nem mondta ezt senki nekem, igaz keveset üldögéltem a sámlin, mert fogalmam se volt, mi az a sámli, mi az az üldögélés.

Ma hívtam fel a sámlit, s próbáltam neki elmondani mindent, mindent az égvilágon, és akkor hasított belém a felismerés, hogy a mindenben benne van a semmi, s a semmiben ott áll a sámli, és már ez is valami. El akartam neki mondani Ottót, szerettem volna Ottóban meglátni mindazt, ami elvezet a sámlihoz. A sámlihoz, amin üldögélni is lehet.

A sámlit hívtam fel ma, mert szerettem volna elmondani Ottót, szerettem volna üldögélni, mert megtudtam, hogy a sámlin ilyet is lehet, A sámli lehet
lengyel-francia, Apollinaire is egyszer leült egy sámlira. Új, tömör borovi fenyőből készült masszív, rozsdamentes gyönyörű sámli, natúr fenyő színben, finoman csiszolt. Felhívtam ma, és szerettem volna neki elmondani Ottót,

szerettem volna ma Ottóban meglátni a sámlit, és persze a sámliban Ottót, aztán szerettem volna ezt, ezt a meglátást mindkettőjüknek egyszerre elmondani, egyszerre sámlimon s Ottó sámliján üldögélve.

HAÁSZ JÁNOS

Szabadulószoba

– Nos, amit eddig gondoltak, sőt, ha megbocsátotok, hadd tegeződjünk, azt hiszem, én vagyok az idősebb, és ha én mondom, elhihetitek, szóval amit eddig gondoltatok arról, hogy szabadulószoba, azt mindet elfelejthetitek. Már persze ha gondoltatok egyáltalán bármit arról, hogy szabadulószoba, bár nyilván gondoltatok, mert mégis csak itt vagytok ugyebár, és aki eljön egy szabadulószobába, arról nem feltételezném, hogy nem gondolt róla valamit, még ha nem is úgy van vele, mint én, akinek a gondolataiban folyton ott van a szabadulószobázás, amit mondhatunk szakmai ártalomnak, és aminek korántsem kell természetesnek lennie, hogy valakit úgy általában foglalkoztasson a világnak az a csodája, amit…

Ákosnak zsongott a feje, a gondolatai igyekeztek elmenekülni a férfi irritálóan magas hangja elől. Amióta beléptek ebbe a kis terézvárosi szuterénbe, ami talán nem is szuterén volt, hanem csak egy teljesen szabványos pince, ahová úgy lehetett lejutni, hogy az irritáló hang tulajdonosa egy jellegtelen kis szürke ajtót nyomott be nem kis erőfeszítéssel, majd hét-nyolc meredeken lefelé vezető lépcsőfokon kellett lemenni utána, de úgy, hogy Ákos feje közben folyamatosan a boltíves lejáró mennyezetének salétromos tégláit súrolta, szóval amióta a nem túl kedvcsináló első benyomások után beléptek ebben a dohos homályban üresnek ható pincehelyiségbe, vendéglátójuk egyfolytában beszélt.

– …hát persze, én is ezt kérdezném a helyetekben, pontosan ezt. Hogy egy ilyen másfél, vagy inkább két év után kinek van kedve eljönni egy szabadulószobába? Kinyitni egy ajtót, a saját lakásáét, amelybe másfél évig be volt zárva, és aztán egy rahedli pénzt kifizetni, hogy bezáródjék az orra előtt egy másik ajtó? Ráadásul ez a másik ajtó egy idegen, sötét, veszélyesnek tűnő helyre zárja be, ahonnan még csak nem is úgy tud kiszabadulni, mint az otthonából, hogy egyszer csak letelik a karantén, vagy összeszedi a bátorságát, és csak elforgat egy kulcsot, hanem mindenféle nehézségek állják útját. Azt hiszem, jogosan kérdezhetitek, van-e ennek létjogosultsága…

De Ákos mást kérdezett, legalábbis magában. Mi a fenét keresünk mi itt, ezt kérdezte. Bettire nézett, a barátnőjére, menyasszonyára,

ahogy mondani szokta, a jobbfelére. A homályos pincében a lány körvonalai nem voltak élesen kivehetőek, arca körvonalai kontúrtalanná váltak, nem látta, hol végződik a lány, hol kezdődik a sötétség. Megint motoszkálni kezdett benne a gondolat, hogy ez tökéletesen kifejezi, milyen is a barátnője, menyasszonya, jobbfele, milyen is az ő kapcsolatuk. Hogy sosem lehet tudni, ő legalábbis sosem tudja, pontosan hol is van a világban, milyen teret hasít ki magának belőle, olyan, akiről azt sem tudja, hiába a menyasszonya, hogy pontosan hol is van az ő életében, milyen teret hasít is ki belőle. Megrázta a fejét. Mostanában sokszor tűnődött a kapcsolatukon, azon, hogy milyen szerepet is töltenek be a másik életében, hogy mi is ennek a kapcsolatnak a dinamikája, hogy…

– Hogy sorozatgyilkosos, zombis, maffiás? Hogy nagy lakatok, számkombinációk, logikai fejtörők? Sötétben villogó fények, monoton géphangon elmesélt történetek? Ugyan, hol van az már!

Ákost a vendéglátójuk egyre erősebb és irritálóbb hangja ismét kiragadta a gondolataiból. Az ötven körüli köpcös férfi, aki olyan volt, mint valami látomás: rózsaszínű öltöny, egy árnyalattal halványabb, talán inkább tüdőszínű inggel, szóval ez a köpcös férfi egyre hangosabban beszélt, mintha érezte volna, hogy Ákos fejben messze jár. Erősen kopaszodott, szétszórt hajszálai között átcsillant izzadó fejbőre, miközben beszélt, többször megtörölte a homlokát. Ákos megigazította szemüvegét, Betti kezéhez nyúlt, megfogta, megszorította. A lány nem mozdult. Megszólalni még nem tudtak, mióta megérkeztek – „percre, talán másodpercre pontosan", ahogy vendéglátójuk fogalmazott, amikor meglátta őket – a férfihoz, aki Mr. Vertigininek nevezte magát, és az, ki tudja, mennyi ideje, belekezdett az előadásába.

– A mi szolgálatatásunk, kérem szépen, a legújabb generációs szabadulószoba. Mondhatnám: az igazi szabadulás! Mitől és miért akarnak az emberek megszabadulni? Vagyis dehogy az emberek! Mitől és miért akartok ti megszabadulni? Ezt a kérdést kell feltenni, méghozzá magatoknak. És a lehető legőszintébben megválaszolni – bökött egyszerre mindkettejükre.

Mint egy piaci kofa, úgy beszél, vagy mint egy vásári kikiáltó, gondolta Ákos, nem mintha sok vásári kikiáltót látott volna már életében. Egészen pontosan egyet sem. De egészen biztos volt abban, hogy azoktól telhet ki valami ilyesmi produkció.

– Mint egy piaci kofa, úgy beszélek szerinted, igaz, drága úr? Mint egy piaci kofa vagy egy vásári kikiáltó, igaz? – A férfi szavai megriasztották Ákost. – Látom az arcodon a választ, látom, bármekkora is itt a félhomály, hogy beletrafáltam. De nyugodj meg, nem látok a gondolataidba. Egyszerűen csak, mondjuk úgy, munkatapasztalat – legyintett egyet. – A lényeg, hogy ti most megkapjátok életetek nagy lehetőségét azzal, hogy hozzánk fordultatok.

Nagy levegőt vett, és egész közel hajolt az arcukhoz, ami szinte természetfeletti bravúr volt, mert Betti mintha az érkezésük óta egyre messzebb húzódott volna Ákostól.

– A játékban a saját életük problémáiból, nehézségeiből kínálunk kiutat azoknak, akik hozzánk fordulnak. Mondjuk úgy, hogy a lélek szabadulószobája vagyunk. Azt hagyhatják el a mi kis játékunk során, ami ezt a lelket legjobban nyomasztja. Ha láttátok a Mátrixot, emlékezhettek a kérdésre: piros vagy kék tabletta? Itt nincs piros vagy kék tabletta, itt csak egy tabletta van, és csak a ti döntéseteken múlik, hogy ez mitől szabadítja meg a lelket. Hogy mitől szabadítja meg – kis hatásszünetet tartott, majd nyomatékosan, lassan, szuggesztíven ejtette ki az utolsó szót – az életeteket.

Ákos lopva Bettire nézett. A lány lesütött szemmel maga elé meredt, és mintha még inkább a homályba veszett volna, csak a szőke haja árulta el, hogy ott van, a szőke haja, és a keze, ami épp ekkor csúszott ki óvatosan Ákos kezéből.

– Nincs csalás, drága uram! – lépett közéjük Mr. Vertigini. – Mindenki a maga szerencséjének, vagy, ha rosszul dönt, balszerencséjének a kovácsa. Mindenkinek saját szíve, lelke, elméje legmélyebb titkát kell feltárnia, saját élete legjelentősebb fordulópontjáról kell eldöntenie: tovább akar-e vele élni, vagy inkább szabadulni akar tőle.

Mintha varázsló lenne, tenyerében bordó bogyó termett, nagyobb, mint egy átlagos gyógyszer, kisebb, mint egy átlagos gumicukor. Furcsán, tompa fénnyel világított, nem lehetett tudni, honnan kapja a fényt, mintha maga termelte volna. Ákost émelyítő rossz érzés kerítette hatalmába. Szeme sarkából látta, hogy Betti továbbra is merev arccal ült. Egyre kevésbé értette, mit is keresnek itt, miért is ment bele a lány ötletére abba, hogy eljöjjenek ide.

– Persze, megértem az aggodalmatokat. Ki tudja, mit adok be, ki tudja, nem valami méreg-e ez, nem valami körmönfont gyilkosságra készülök azért, hogy… Ki tudja, miért, bármiért. De nyugodjatok meg:

ha úgy döntötök, hogy beszálltok a játékba, három pirulát teszek a tenyerembe, és ti választhatjátok ki, melyiket vegyem be én. Nincs csalás, nincs ámítás. Legfeljebb az életünkben. Vagy abban sincs – és akkor nincs is mitől megszabadulni.

Betti szó nélkül, heves mozdulattal kapott a piruláért, és éles tekintettel nézett Ákosra. Nem volt más választása, ő is előrenyújtotta a tenyerét, Mr. Vertigini szinte követhetetlen mozdulattal belepottyantott kettőt is.

– Melyiket kéred, drága uram, és melyiket vegyem be én? – Ákos tétován az egyikért nyúlt, bekapta. Mentolos, savanykás íz áradt szét a szájában, a helyiséget eddig is uraló sötétség egyre erősebb lett, az utolsó, amit az agya rögzített, hogy úgy érzi magát, mintha egy scifiben a világűr sötétjében, teljes súlytalanságban lebegne.

Egy pad. Egy ódon, dohos szagú terézvárosi ház. Homlokzatán lövésnyomok. Ákos a szemüvegét törölgeti. A ház furcsán ismerős neki, mintha valamikor álmodott volna róla. A szája íze savanyú, egyetemi emlékek villannak be az olcsó, savanykás borokból készült fröccsök és boroskólák emlékei. Vagy nem is emlék? Próbálja felidézni, hol járt errefelé, felrémlik egy pincekocsma a közeli téren, fészkelődni kezd. A szomszéd padon egy szőke, sápadt arcú nő. Az arca mintha homályos, kontúrok nélküli lenne, mintha egy szemünk sarkából előlopakodó vakfolton keresztül próbálnánk ránézni. Mintha ismerős lenne. Ákos a homlokát ráncolja, az agya sarkából előlopakodó vakfolton keresztül próbálja felidézni, honnan, milyen buliból, milyen szemináriumról, milyen koliból, milyen munkahelyről lehet ismerős. A gondolatai kuszán kergetik egymást, épp bevillan valami nagyon halvány kép, amikor egy köpcös, kopaszodó, rózsaszínű öltönyös férfi lép hozzá. Mr. Vertiginiről érdeklődik. Ákos sosem hallotta ezt a nevet. A rózsaszín öltönyös megköszöni, megtörli a homlokát, majd a nőhöz lép, ugyanezt kérdezi. Irritáló a hangja. Ákos a szeme sarkából látja, hogy a nő is megrázza a fejét. A férfi bólogatva továbbindul, ahogy elmegy Ákos előtt, elégedett mosoly tűnik fel az arcán. Ákos megrázkódik, az órájára néz, feláll, elindul. Nem látja, hogy mintha a mozdulatait utánozná, ugyanabban a pillanatban megrázkódik a nő is, ugyanabban a pillanatban feláll a nő is, ugyanabban a pillanatban elindul a nő is, mindezt nem látja, egymásnak háttal indulnak el. Soha többé nem látják egymást.

JÁSZ ATTILA

Amikor a hely

minden hegy mögött a tenger reménye
lapul, míg át nem érsz rajta, és akkor
kezdheted újra a várakozást,

amit a semmi kopársága sem tompít,
kövek, sziklák robosztus magánya,

a hegycsúcsok viszont már sós ködpára-
sapkájukat lengetik feléd

a fügefa beköltözött a lebombázott ház
emeletére és a belőtt ablakon át integet
kifelé évtizedek óta egyre intenzívebben
gyümölcseivel és folytonosan burjánzó
leveleivel

a kislány minden este a kis falusi
iskola előtt biciklizik, onnan tudni,
hogy este van,

néha kivilágítatlanul hajt át a zebrán
a sötétben, ő hozza el az éjszakát,
addig teker föl-le míg az le nem száll,
és sötét nem lesz teljesen,

míg el nem alszol végre a fáradtságtól
szemhéjad mögött a bicikliző kislány
képével

az apartman kertjét gondozod,
locsolod, gyomlálod, gondoskodsz róla,
mert elég jól érted a növények szavát,
és mert talán minden kert égi kert is
valahol,

akár muszlim rózsakert, akár keresztény
almás vagy szőlőültetvény, akár vízfelszínen
úszó hindu lótuszvirág, japán sziklakert,
ateista gyógy- vagy gyomnövénykert,
mindegy,

gondozod, mert a tulaj néni nem ér rá,
és mivel nektek adta ki a nyaralóját
a mediterrán kerttel együtt, ő nem tudja
rendben tartani,

ezért aztán egy kicsit többet is fizetsz érte,
mint kéne

az utazás olyan állapot, mintha
be lennél lőve, vagy spicces lennél
folyamatosan, félálom és féléberség
között,

jönnek a látomások egyre, tájrészletek,
elmaszált lombok, összefolyó rétek,
suhanó felhők alatt,

ami megszakad azonnal, amikor megérkezel
egy-egy ideiglenes állomásra, ideiglenes életbe,
ami miatt az utazás történik, de valójában

nem a fontosnak tűnő élmények maradnak meg,
hanem a látszólag teljesen lényegtelen tájemlékek

elmosódott részleteiből egy-egy pillanatmozaik,
melyek teljesen érthetetlen módon ragadták meg
valamiért a figyelmedet

az angyal háton úszik az azúrkék
égtengerben, egyszerre használja
szárnyait és karjait, mégis

egyhelyben lebeg az üres semmiben,
egyedül, otthon van

PATAK MÁRTA

Simon, a boldog pap

(REGÉNYRÉSZLET)

Juli otthon, ül az íróasztalnál, előtte diktafon, körülötte könyvkupac, Prenn Ferenc hányatott élete, Vallomások könyve, Elvett illúziók, Az elátkozott köztársaság, Az emberiség végnapjai, A határban a halál kaszál… *Mivel egy ideje nem nyúl a könyveihez, jegyzeteihez, a Picur névre hallgató fekete-fehér angóramacskája kényelmesen elhelyezkedik a papírokon.*

Összeszámolni se tudom, mennyi könyvet, tanulmányt és újságcikket olvastam el ez alatt a három év alatt, amióta ennek a filmnek a forgatókönyvén dolgozom. Magyar Endre írja egy helyütt, *a múlt csupán a források hozzáférhetősége arányában feltárható és megközelíthető. Körvonalazható, de teljességgel meg nem ismerhető,* éppen ezért én, amennyire csak lehet, dokumentálni szeretném a munkámat a forrásaimmal. Már rettenetesen fáradt a szemem a sok olvasástól, nem akarom tovább rongálni a monitorral, ezért mostantól inkább majd mikrofonba mondom, amit gondolok. Legalább az állataim sem fognak unatkozni mellettem, amíg dolgozom, és nekem is lesz közönségem. Líviának is javasoltam, otthon azonnal mondja mikrofonba, ha valami eszébe jut, sőt ezentúl minden beszélgetésünkről készítünk hangfelvételt, nehogy veszendőbe menjenek a hirtelen támadó ötleteink. Később esetleg werkfilmhez is használhatjuk majd ezeket a felvételeket, arról nem is beszélve, hogy Lívia úgysem fogja elolvasni azt a tengernyi könyvet, tanulmányt, újságcikket és egyéb forrást, amit én elolvastam, a lényegi dolgokat viszont ismernie kell, úgyhogy akár majd vezetés közben is hallgathatja a felvételeket, amíg a dugóban várakozik. Meg persze én magam is bármikor visszahallgathatom őket.

Bocsánat, még be se mutatkoztam, Juli vagyok, bő tíz éve ex-Mrs. Mészáros, de életemnek az a korszaka olyan messze van már, hogy szóra sem érdemes. Azóta az állataim társaságában élek, Rita lányom Washington D.C.-ben él, évente kétszer hazalátogat, már ha teheti. Líviával nem először dolgozom együtt, három korábbi, középkori témájú rövidfilmjében is közreműködtem szakértőként, illetve forgató-

könyvíróként, viszont ez lesz az első komoly huszadik századi kísérletem. Mielőtt folytatnám, annyit még elárulok, hogy miért vállaltam el ezt a munkát. Nagy kihívás, anyagot gyűjteni, majd forgatókönyvet írni egy olyan játékfilmhez, amely félúton lesz a játékfilm és a dokumentumfilm között. Számos fiktív elemmel, de leginkább dokumentumokra támaszkodva.

Három évvel ezelőtt kezdtem el kutatni Simon József után. Alaposan szeretném dokumentálni a fiatal káplán alakját, a történeti hátteret, huszadik századi történelmünknek talán azt a két legzavarosabb évét, amikor Simon József pappá lett. A nagy háború vége, a monarchia felbomlása, az őszirózsás forradalom, a kommün, tanácsköztársaság vagy proletárdiktatúra, nevezzük, ahogy akarjuk, majd a rá következő fehérterror. És mindez tetézve a négyéves háború összes borzalmával, a földínséggel, a nélkülözéssel, a zavaros kül- és belpolitikai helyzettel, itthon maradt és elmenekült grófokkal, hazatérő katonákkal, feltüzelt cselédekkel és forradalmárokkal, nem utolsó sorban pedig a spanyolnáthával.

A százéves évforduló jó alkalmat kínált a kutatásra, és bár véletlen az egybeesés, igen, kedves Jung mester, most mondhatnád, nincs véletlen, csupán szinkronicitás, sebaj, a lényeg, hogy kapóra jött nekünk az évforduló, mert számos kitűnő tanulmány és könyv jelent meg folyamatosan a témában. Ez persze az én munkámat is jócskán lassította, már kétszer is kértem határidő-hosszabbítást, mert minden friss kiadványt szeretnék elolvasni. Lívia ettől érthető módon ideges, szerette volna a százéves évfordulón bemutatni a filmet, de mondtam neki, hogy kár sietni. A szándék a fontos, márpedig az nemes. Tegnap azzal váltunk el, fejezzem be a kutatást, nincs harmadik lehetőség, és nyilván igaza is van. Bőven elég, amit eddig elolvastam, de folyton úgy érzem magamat, mint aki kincsesbányába tévedt, és nincs szíve otthagyni a rengeteg gyönyörű követ, pedig mindent a helyén kell hagynia, csak a drágakövek és féldrágakövek emlékét viheti magával a fejében vagy a szívében. Pont így vagyok én is. Egy-egy mondatot esetleg belecsempészhetek majd a dialógusokba, de alapvetően nekem kell kitalálnom ezt a filmet, pedig a valóság azokban az 1918-19-es történelmi napokban is túl borzasztó volt ahhoz, hogy dokumentumok nélkül újragondolhassuk. Márpedig ha szigorúan dokumentumokra támaszkodva gondoljuk újra, akkor is van itt még valami, Paksa Rudolf kollégám utalt is rá a fehérterrorról szóló egyik előadásában, ne-

vezetesen hogy mi, történészek, már ha magamat is közéjük sorolhatom egyáltalán, fel tudjuk tárni a dokumentumokat, azok alapján el tudjuk mesélni, hogy pontosan mi történt, de hogy ezeket a történeteket aztán lelkileg hogyan lehet majd feldolgozni, az már egy másik szakma hatáskörébe tartozik. Merthogy ezek a száz évvel ezelőtt történt dolgok bizony a kollektív psziché tartományába sorolhatók, arról nem is beszélve, hogy társadalmunk mai megosztottságának gyökereit is ezekben az időkben kell keresni.

Én tehát megtettem a magamét, felkutattam a dokumentumokat, lassan el is készülök a forgatókönyvvel, de Lívia és a színészei, meg persze a technikai munkatársai visznek majd lelket a történetbe, a gyártásvezetőtől a hangmérnökön át a feliratozóig bezárólag.

Történész kollégáim okkal mondják, ha nem tudjuk elérni, hogy végre ne önigazolásra használják az általuk közzétett kutatási eredményeket, hanem szembenézve a dokumentált tényekkel, valamiféleképpen épüljenek is bele a kollektív emlékezetbe, akkor hiába dolgoztak. Bízom benne, hogy a filmünk, az irodalmi művekhez hasonlóan, talán szélesebb közönséghez eljut, mint a levéltári forráskiadványok vagy a gondosan megírt, jegyzetekkel bőségesen ellátott tanulmányok, így talán nagyobb hatással is lesz a befogadóra.

Juli kikapcsolja a diktafont

Azt hiszem, ez jó lesz majd a werkfilmhez. Vagy bevághatjuk felvezetésnek. De van itt még valami. Magam sem igazán tudom, mire, de várok még valamire, talán hogy olyasmit is találok még, aminek láttán azt mondhatom, igen, ez az, megvan a hiányzó láncszem, ennek birtokában végre meg tudom írni ezt a forgatókönyvet.

Lívia különben már a kezdet kezdetén azt mondta, nem kér tőlem sokat, éppen elég, amit a forrásaimból elsőre kiszűrök. Én persze tudom, ilyen nincs, naivitás egy levéltárban úgy nekiállni kutatni, hogy első blikkre majd anyagot találunk egy témához. Pontosabban először csupa kérdést találunk, aztán hogy az adott dokumentumok merre visznek tovább, a mellékszálak mellékszálain hogyan jutunk vissza a történet főszálához, egy ártatlan dokumentumból hogyan kerekedik majd ki a teljes történet, az már egy újabb megválaszolandó kérdés lesz. Ez a szép a levéltári kutatásban, sosincs vége egy témának, legfeljebb időlegesen lezárni lehet, befejezni soha, mert senki sem garantálja, hogy valamelyik doboz mélyén nem bukkan föl hozzá egy újabb

adalék, amitől aztán teljesen új irányt vehet a történet. Egy dokumentum mindig egy, önmagában áll, még nem társulnak hozzá vélemények és ellenvélemények, nézetek és cáfolatok, a maga nyers valóságában lehet odatenni az érdeklődő orra elé. Akár beleillik a hivatalos történetírás sodrába, akár nem, az a legfontosabb szerepe, hogy látni engedi az életet. A száraz tények mögött is mindig kibontakozik egy emberi élet, csak alaposan szemügyre kell venni őket.

Amint Juli megmozdul, Tücsök kutya rögtön odatelepedik elé, és várakozón hol Julit, hol Picur macskát nézi. Juli nem figyel rá, félhangosan maga elé

Dolgozunk ezen a filmen, most főleg én, ki se látok a témából, igyekeztem mindent a lehető legpontosabban dokumentálni, pedig gondolhattam volna az afgán szőnyegszövő asszonyokra, akik szándékosan beleszőttek egy-egy hibás motívumot is a munkadarabba, merthogy tökéletes munkát egyedül Allah végezhet. Ideje is lesz mára abbahagynom, visszatérek hát a valós jelenbe, hiszen amíg én itt a múltban voltam jelen, addig sem állt meg körülöttem az élet. *(Tücsök és Picur felé, miközben egyik kezével Picurt megsimogatja, a másik kezével pedig Tücsököt hívja)* Még szerencse, hogy két kezem van, igaz, rosszaságok? Nem tudom, Lívia éppen mit csinál, de mi most vacsorázni fogunk. Mellesleg talán akkor sem történne nagyobb baj, ha én ma este kihagynám, és csak ti kapnátok vacsorát. Hoppá! A bajról eszembe jutott a vicc, amit Vörös Boldizsár mesélt valamelyik előadásán. Ezt Líviának is hallania kell, nehogy elfelejtsem, ezt még fölveszem, annyit várjatok. *(bekapcsolja a diktafont)* Kun Béla és Szamuely megy autóval a Szabadság hídon. Kun azt mondja: Te Tibor, kéne már valami olyasmit csinálnunk, aminek a burzsoázia is örülne, és a munkásosztály se bánná. Erre megszólal a sofőr, aki bizalmas viszonyban van velük: Legjobban tennétek, ha ti ketten itt most beleugornátok a Dunába. Annak a burzsoázia is örülne, és a munkásosztály se bánná. Nem biztos, hogy pont ezekkel a szavakkal mesélte, de ez a lényege.

(Tücsök kutya és Picur cica felé) Életmódot kellene változtatnom, nem gondoljátok? Nagyon káros ez a kései vacsora, az éjszakai munka, a kevés alvás. Gyertek, a ti vacsorátokkal nem kell sokat pepecselnem.

Juli miután megetette az állatait, a tűzhely előtt sem pihen. Egy tanulmány részletei meg az előző napi beszélgetésükből itt maradt gondolatfoszlányok cikáznak a fejében, miközben kavargatja a zabkását a tűzhelyen, és egy-egy pillanatban hangosan is megszólal

A kommün bukása után belügyminiszteri rendeletre Somogy vármegye főszolgabírája 1919. augusztus második hetében lefogatja a kommunistagyanús egyéneket, majd kihallgatásukat követően a legtöbbjüket bűncselekmény hiányában szabadon bocsátja. Augusztus 28-án még huszonnégyen várakoznak kihallgatásra a marcali járásbíróság fogdájában, amikor megérkezik a Prónay-különítmény, és Lehner főszolgabíró tiltakozása ellenére átveszi a foglyokat, köztük Simon József káplánt is.

Jövetelemkor már kb. harmincan ültek a szolgabírói börtönben, vagy tizenöt zsidó főbűnöst, azon kívül egy katolikus papot maga Tóth szolgabíró jelölt meg mint olyanokat, akik az akasztófára érettek. A népítélet végre is lett hajtva, úgy ezeken, mint másokon is. A pap érdekében jártak nálam többen – sőt még az esperes maga kért kegyelmet kollégája részére. De nem érdemelte meg, tehát nem is adtam meg.

(kitálalja magának a zabkását, és mielőtt nekiáll az evésnek, hangosan megjegyzi) Ezt a passzust már fejből tudom, annyiszor elolvastam. *Végre is lett hajtva.* Prónay százados téved a visszaemlékezésében, nem az esperes, hanem Rumi István plébános kért kegyelmet káplánja számára, de ez a legkevesebb.

MATT SEDILLO

Forradalom után

(AFTER THE REVOLUTION)

A forradalom után
Gulágok lesznek és
Sekély sírhantok
A forradalom után
Hírhedt fehér felsőbbrendűséget hirdetőket
Kellene pellengérre állítani és agyonverni
Városi tereken és kirakodóvásárokon
A fényes új népköztársaság átnevelt libertáriusainak elkobzott fogkeféivel
A forradalom után
A Szilicium-völgy vezetői megjelennek az államilag támogatott, reklámmentes valóságshowban
A legalkalmasabbak túlélő szigete
Ahova csak az az 1 százalék léphet be
és egy sem hagyja el
A mi forradalmunk nem lesz örömtelen-szürke esemény
Éneklés lesz
Tánc
Nevetés
Hugyozás
Azok sírjaira
Akik a világot olyanná tették, amilyen azelőtt volt

Matt Sedillo (sz. 1981, El Sereno, Kalifornia) egy második generációs csikánó nézőpontjából ír, aki a szűkülő lehetőségek és a széteső gazdaság korában született. Írásai – a humor, a történelem és a politikai elmélet félelmet nem ismerő, kihívásokkal teli és avval szembeszegülő keveréke – e valóságot tükrözik. Matt Sedillót akadémikusok, költők és újságírók egyaránt „Amerika legjobb politikai költőjének", valamint „a küzdelem költőjének" nevezik.

Poszt

(POST)

Tudod, ez olyan, mintha tegnap történt volna
Községek emeltek városokat
Alapítottak nukleáris családokat
Masszív zsebek társaságait
Két kocsira méretezett garázs, tyúk minden fazékban
Katonai kiadások
Ember a Holdon, ujj a nyomógombon
A holnap nem pattan elő egy pillanat alatt
De amikor megjelenik
Felszámolja a nyugdíjat
Automatizálja a gyárat
Elárverezi az opciót
Ne aggódj miattam
Megvagyok
Szabadúszó kontingencia
Mosolyogva állok a haknigazdaság szolgálatában
Mellékállású, Y generációs, posztindusztriális szabvány
Alkalmazz adjunktusként
Rúgj ki kontingesként
Olyan városba, amit nem tudok megfizetni
Add meg a kreditpontszámomat
jobbat tudok, add meg a tiedet
Ígérd nekem a világot, aztán mutass ajtót
Nem
dühösnek
születtem
Elhagytak
Én vagyok a te bársonyfülű nyulad
Szaturnus száradó festéke felzabálja gyermekeit
A neoliberalizmus a múlt és a jelen csontvelőjén lakmározik, a holnap munkahelyei nem léteznek
A zálogjog érvényesítése után születtem
Mondj még egyet a tűzért
Beszélj arról a helyről
Ahol kinyírtam a gazdaságot

21. század

(21ST CENTURY)

A huszonegyedik századi
Amerikai
férfi proletariátust
nyomták és ösztökélték
tesztelték és próbára tették
Minden irányba húzták-vonták
Kultúra
Vallás
Egy szikla
Egy hegység
A nap a helyén van
Életre szóló lecke
A nyakkendős waterboarding kínzó technika
Amit az apja tanított
Kényszertáplálás közben
Kávé és megnyilvánulás
Miszerint
Egy szabad országban
minden ember Király
Aki abban reménykedve
alszik el a nézni kell
Tévéműsor alatt

hogy nem arra ébred amint a reggel
az összes huzallal és betonnal
együtt igyekszik elhagyni irodáját
Valami van
Az álmokkal
Valami van a riasztókkal
valami olyasmire vannak
beállítva
hogy megszületsz
Meg kell halnod
Meghalsz

Most mondasz le
Az életedről
Napkeltétől napnyugtáig
Blokkoló kártyán a fizetésed
Az óráról
Lopott másodpercek
Az öltözőben
Grillezés
Ünnepnapokon
Cigaretta
Krízis
És
Menedzsment terror
Kötelezettségvállalás
Valahol az üres mosolyú
Utak mentén
Vár a legáthatóbb
Legszomorúbb viszonzatlan megbánás.
A férfi
Bepiál
Hangoskodik
Aztán nagyon, nagyon csendesen
Botladozva
Kérdezősködni kezd
pl.
Milyen születési jogaim vannak
Mi jár nekem
Kinek tartozom
Mi az elherdált pillanat
Értéke
Mi mind
Valóban egyedül
Vagyunk?
Mivel ez az éjszaka
Huszonegyedik
Századi
Amerikai
Férfi
Proletariátusnak tűnik.

Tanítottak nekem valamit a szabadságról
Etikáról,
Függetlenségről,
Lehetőségekről,
Állampolgárságról

Egy pecsétről
Dokumentumról
Szónoklatról.
Álmodta volna
Hogy a jellem
És nem pedig a bőrszín alapján
Ítélnek meg?
De ez csak arra volt elég
Hogy elgondolkozzon:
Miért kell egyáltalán megítélni az embert?
De én valóban őrizője
Vagyok testvéremnek
Vagy a kétségbeesés megváltoztatja a szabályokat?
És ha igen
Akkor miért kell kezdetben betartanunk őket
Ráadásul milyen nyomás alatt
Milyen körülmények között?
Végleg kialakult az emberi jellem?
És valóban én vagyok a veleje
Vagy csupán születéskor
Zsebem béléséhez rögzített
Dokumentumok
Pénztárcám súlya
Ing a hátamon
Porból felkavart csillagok?
Ebből vagyok.
És azok a hegyek
Nemzeteknél nem idősebbek
Sírnak egyáltalán
Egy gyermek elhunytakor?
Valóban egyedül vagyunk
Semmink nincs

Csak a halál biztos tudata
És ha így van
Akkor miért
Kell életemet

Cipőpucolással
Gyümölcsfacsarással
Árokásással és
Saját temetésem
Előkészítésével töltenem?

Város a második emeleten

(CITY ON THE SECOND FLOOR)

Van egy város a második emeleten
Nemzetközi célállomás
Ahova tilos belépnie annak
Akinek megjelenése
Túl szegényesnek tűnik
Az utazás megtételéhez
Ahol huzalból és betonból
Készült hidakon kel át
Az árucsere-kereskedelem
Pont az utcai lámpák fölé
Emelkedik a méretgazdaságosság
Ahol épületek és irodák
Kapcsolódnak és válnak le a lenti világról
Itt
A dolgozó és a célállomás közötti űrben
A párbeszéd pörgeti a profitot
Senki nem mozdul ok nélkül
Senki nem beszél céltudatosság nélkül
Itt
A világ halvaszületett
árucikk
A világ újra születve pusztul el

Miközben az egyszerű melósok
Bérüket kizsákmányolásuk
Olcsó utánzataira költik.
Arrogáns
Téveszmés
Élőhalottak
Röhögve álmodoznak
A soha el nem érhető
Penthouse lakosztályról
Miközben a teraszról
Az utcát bámulják

GYUKICS GÁBOR fordításai

TÁBOR ÁDÁM

Szilveszteri Tandori-emléktúra

Barométer: *váratlan alacsonyság.*
Szilveszter: 14 fok napsütés.
Hét hét után tabáni kirándulás,
a Ferenciek terétől busszal a hídon át.
Pulóver, kiskabát, nagykabát, sapka, MASZK.
Az 5-ös az orrom előtt megy el.
Felugrom egy E-re: a Gellért térre megy,
a pesti hídfőnél kimenekülhetek.
Tétován lépkedek a covidkorzó felé,
majd mégis vissza fel – megáll egy 178-as.
A Dózsa térnél le, és át a dimbes túloldalra.
Szuszogva mászok négy emeletnyi lépcsőt.
Kevés ember, kevés kutya, kevés zöld, kevés séta.
Cserkészcsapatnyi gyerek papírlapokkal rohangál.
Szemközt a Vár-épület napfényben ragyog.
Fel-le battyogok az aszfalt-ösvényeken.
Visszafelé az 5-ös ismét elhúz előttem.
Eléggé kell vizelnem, de még nem vészes a helyzet.
Ismét egy 178-as busz ment meg.
A Váci utca *embersűrű gigászi* vírus*vadon.*
A postaládában az elkésett tévészámla.
A liftajtót a másodikon egy fasz megint nyitva hagyta,
ám egy nemes masszőrhölgy lejön értem a lifttel.
Csak a kulcsom veszett el, én még meg- s itthon vagyok.

Sarkkor

Félév éjszaka, hideg és covid,
magány, háziőrizet, online, rettegés.
Félév napfény, hőség, kert és terasz,
offline élet, találkozások és
olvadó jég a szívcsakra körül.

Vuhan utáni időszámítás,
sarkkörön túli évszak mindenütt,
Nyáron felszabadult önámítás,
ősszel sarokba szorít az új mutáns.

Így lesz vége az üres, nomád *világnak*
Nem besszel, *bumm-mal* –
milliárd *nyüszítéssel.*

MELIORISZ BÉLA

Újra elképzelt

a történtek melyek voltak
beszéljünk róluk vagy sem
s a legvalószínűbb
hogy többé már nem lehetnek
valahogy mégiscsak megvannak
tétován összerakosgatva
mint simára gyalult évei a várakozásnak
gyanúm szerint még nincs kijelölt határ
de választásunk lehet-e más
mint a túlsó vagy legalábbis egy
újra elképzelt másik part
túlzsúfolt nyugtalanító napokkal
beérni ennyivel

ADIL OLLURI

Apám visszatérése

Milyen könnyű lettél, apa!

Sohasem gondoltam volna, hogy pusztán fél kézzel fel bírlak majd emelni, és vinni tudlak a vállamon. A fekete zsákról egy fehér cédula lógott, rajta néhány számsor, amelyek hozzád tartoztak, mint az egyetlen dolog, ami most megkülönböztet téged azoktól, akiket ugyanez a sors ért, hogy ilyen könnyűen térjenek vissza hazájukba, amelyre már nincs is szükségük.

Mesélj, apa, beszélj! Egy szót legalább! Ereszd ki a hangod, mondd el nekem, miért volt szükséged arra a hazára, amely miatt ilyen könnyű lettél?! Hát nem voltunk mi elegek neked?! Nem volt elég neked anyám, aki gondoskodott rólad, s közben egyre inkább olyan lett, mint egy kolostorba zárkózott apáca, aki fogadalma szellemében valamely próféta elkötelezett híveként szolgál, aláveti magát lelki vezetője akaratának, mint annak legalázatosabb alattvalója?! Hát nem voltam én elég neked, akinek példakép voltál mindenben, bármit tettem, minden kiejtett szavamban?! Nem volt elég a város, amely tárt karokkal fogadott téged, amelynek az utcái simogatták a lépteidet minden pirkadatkor és minden alkonyatkor? Hát nem mi voltunk a te hazád? Vagy talán valami láthatatlan mennyei magasságokban volt ez a haza, amit én egyáltalán nem láttam sem annak idején, sem pedig most?!

Amíg viszlek a hátamon, felidézem azokat az időket, amikor még kétéves sem voltam, és te vittél engem a nyakadban, sétáltattál az utcákon és a városi parkokban meg a szülőfalud zöld mezőin és nagyapa házának az udvara körül. Törölgetted a számat és az arcomat, mihelyt elmerültem az édességek tengerében, melyeket folyamatosan vásároltál nekem, még ha nem is akartam. Követtél mindig, amikor ki tudtam szökni az ajtón. Ó, hogy mekkora élvezettel néztem, ahogy szaladsz utánam! Úgy örültem, elolvadtam a boldogságtól, ha nem sikerült elkapnod engem, pedig már karnyújtásnyira kerültél hozzám.

Adil Olluri (1984) koszovói író, irodalomkritikus. Novellái megjelentek angol, német, cseh, bolgár, szlovén, roma és eszperantó nyelven is. Irodalomkutatóként dolgozik a pristinai Albanológiai Intézetben.

Elaléltam a gyönyörtől, örültem a győzelmeimnek, amelyekről büszkén meséltem anyámnak és nagyapámnak, akik ugyanúgy szerettek, mint te. Emlékszem, egy évbe se tellett, s már nem tetszettek ezek a fogócskák, mert gyanítani kezdtem, hogy egy szempillantás alatt elkaphattál volna, de szándékosan úgy tettél, mintha nem tudnál utolérni, csak hogy megkacagtass. Szerettem, hogy a nyakadba ültettél, és úgy mentünk mindenhova, kivéve az orvoshoz, akinek hatalmas szemüvege volt, csak őhozzá nem akartam menni, úgy irtóztam tőle, mint a boszorkányoktól. Nemcsak őt gyűlöltem, hanem vele együtt minden orvost. Nem bírtam a gyógyszerszagot, amelyet azok a helyek árasztottak, nem tudtam elviselni azokat a borzalmas tűket, amelyeket olyan hidegvérrel nyomtak belém. A rémálmaimban kísértettek azok az ördögi fecskendők, amelyekkel szinte mindennap megszúrtak. Anyám azt mondta, hogy néha azt hitte, ott fogok meghalni abban a szűk kis rendelőben, amely a vágóhíddal volt egyenlő az én szememben, és amelyet látni sem bírtam, de te állandóan oda hordoztál engem, mert nem tudtad elviselni a betegségek legenyhébb tüneteit sem.

Szerettem azt is, amikor négyéves koromban elkezdtél magaddal vinni a kocsmába a barátaiddal. Biztattál, hogy mondjam meg nekik, mi a nevem, ők pedig megkérdezték tőlem, kié vagyok, mire én büszkén mondtam ki a nevedet. Jól visszafeleseltem nekik, amikor arról kezdtek beszélni, hogy te nem vagy olyan, amilyennek én gondoltalak. Milyen jóízűen nevettek, amikor azt mondtam nekik, hogy inkább éppen ők olyanok: görbe az orruk, a pókhasuk akkora, mint a falusi nagyapám kosara, hogy a fiaik ágyba pisilnek, míg én egymagam kimegyek a vécére. Milyen derűsek és örömtelik voltak ezek a kiruccanások! Nem fakulnak meg egykönnyen az emlékezetemben.

Egy napon odaveszett minden. A szokásosnál hamarabb jöttél haza, és azt mondtad anyának, hogy nem fogsz többé dolgozni, nem azért, mert már nem akarsz, hanem azért, mert ők nem engedik. Azt mondtad neki, hogy a jövő héten elmész valahova messzire, egy olyan országba, ahol senki nem mondja majd neked azt, hogy nem dolgozhatsz. Nem láttalak, amikor elmentél, mert késő este indultál, és nem akartál felébreszteni. Anya nem emlékszik, hogy megpusziltad-e a homlokom, nem hagyhattad ugyanis, hogy a barátod kinn a kocsiban sokáig várjon rád, de arra emlékszik, hogy bejöttél a szobába, és betakargattál a vastag, narancssárga takaróval, mert kitakart háttal aludtam, és megkérted őt, noha még szeptember eleje volt, hogy óvjon engem a hűvös estéktől.

Gyakran érkeztek levelek, a te gyöngybetűiddel, melyeket hónapokig másolgattam, próbáltam eltanulni tőled. Eltökéltem, hogy minden betűt úgy írok le, ahogyan te. Érkeztek a tarka képeslapok, amelyeket azok mellett az általad küldött vastag kötésű füzetek mellett tartottam, amelyek másmilyenek voltak, mint amiket a városunkban meg lehetett vásárolni. Dicsekedtem velük az osztálytársaim előtt. Érkezett a hangod is a nagybátyám kopottas billentyűzetű fehér telefonjából, amely ott lógott a falon a folyosón, a miénknél kétszer nagyobb lakásában. Érkezett tőled minden, de te magad soha nem jöttél meg, apa.

Nyolc teljes év telt el azóta, hogy utoljára becsengettél a lakásunk ajtaján. Tizennégy éves lettem, és te nem nézted végig, ahogyan növekszem. Azt mondták nekünk, hogy visszatértél az országba, és a hegyek mélyén vagy valahol egy faluban, mert nem volt szabad a városba jönnöd. Azt mondták, úgy döntöttél, hogy szabadságot hozol nekünk, megszabadítasz az egyenruhásoktól való félelmünktől, akik nem úgy beszélnek, mint mi. Bosszút akartál állni azokon, akik nem hagyták, hogy dolgozz, akik üldöztek és elválasztottak tőlünk. Anyám nem tudta elhinni, hogy te, kimondottan békés és kifinomult lélek létedre, képes voltál fegyvert ragadni, és azzal rátámadni bárkire is, miközben én minden egyes nap fáradhatatlanul szőttem a terveket, miként juthatnék el abba a faluba, s találkozhatnék veled.

Véget ért a háború. Anyával a menekülés útjára léptünk, a legkönnyebb útra, amely üdvösséget hozhatott számunkra. Elérkezett a szabadság ideje is, de te nem voltál sehol. A háború után két hónapot vártunk arra, hogy megjelenj az otthonunkban, és örültünk miattad a győzelem napjaiban, de te, mintha nem lettél volna életben, nem adtál nekünk semmilyen jelet, míg végül meg nem hallottuk, hogy foglyul ejtettek, és nem tudni, melyik börtönben vagy, s azt sem, hogy melyik településre vittek.

Minden este rólad álmodtam, hogy fejjel lefelé lógsz egy sötét szoba mennyezetéről, lábad és karjaid kibogozhatatlan kötéllel vannak odakötözve egy régi gerendához és három undorító, durva arcú rendőr irgalmatlanul üt-ver téged. Valahányszor fájdalmasan felnyögsz erős ütéseik alatt, ők extázisba esnek az élvezettől, és harsányan nevetnek. Örülnek, hogy elfogtak valakit, akinek volt bátorsága visszalőni rájuk. Hogy tovább fokozzák az élvezetüket és az örömüket, teljesen levetkőztetnek és még dühödtebben vernek, minden erejüket beleadják. Az egész tested véres, a szád nem kér mást, csak vizet, de

amilyen kíméletlenek, hallani sem akarnak erről, így csak a homlokodról és a duzzadt szemhéjadról lecsorgó vércseppekkel tudod csillapítani a szomjadat. Vékony patakokban folyik le a testedről a vér, átitatja a sötét szobát, szürkeségét vörös foltokkal tölti meg. Azok az éjszakák csordultig voltak nyugtalan álmokkal, annyira, hogy elvesztettem volna az eszemet, ha anyám nem lett volna mellettem.

Anyám és én évekig kerestünk. Nem volt ember, akit meg ne kérdeztünk volna, nem volt nyom, amelyet ne követtünk volna. Meg akartuk találni a helyet, ahonnan eltűntél. Holott eltöltöttünk már egy egész évtizedet abban a szabadságban, amelyért te feláldoztad magad, mégis tovább reménykedtünk abban, hogy egy nap élve visszatérsz, egyszerre csak becsengetsz az ajtónkon, vagy nesztelenül beosonsz a késő esti órákban, ugyanúgy, ahogy annak idején távoztál, és aztán soha többé nem jöttél vissza. Rendíthetetlenül reménykedtünk, mígnem egy napon megkaptuk a hírt, hogy megtalálták a holttested, a csontokat most a hátamon viszem, ebbe a fekete zsákba csomagolva.

fordította: OROVEC KRISZTINA

MOLNÁR LAJOS

Egy kis séta

Ladányban sétálunk. Hogy pontosan hol? A párommal a gyomai kövesúton, a vasárnapi ebéd után megmutatom neki a Tanyasort. Ott nőttem fel. Hogy minek? Ugye, most viccelsz?

Elhagyjuk a falut, jobbra a Libádi-, balra a Csurgó-kert. Míg apám élt, addig a körgát mellett a Csurgóban volt két kertünk. Az egyikben a hízóknak kukoricát, a másikban zöldségeket termesztettünk.

Emlékszem, egyszer apám nem jött haza a kertből, még reggel kiment, ígérte, ebédre otthon lesz, ráadásul délben jókora zápor volt. Anyám délután kétségbe esve telefonált a munkahelyemre. Akkor Gyomán a helyi újságot szerkesztettem. Beugrottam a Trabiba, és indultam haza. Már közel jártam a faluhoz, amikor megláttam apámat kétségbeesett arccal, csatakos nadrágban, Gyoma felé biciklizett.

Hová mész, kérdeztem tőle. Haza, válaszolta a bicikliről leszállva. Szállj be, mondtam. A csomagtartóba dugtam a kerékpár hátsó kerekét, az első kilógott. Mikor apám beült a Trabiba, láttam rajta, megnyugszik. Nadrágja nedves szárára nézve megkérdeztem, merre járt. Mondta, a Körös árterén. Ez csak úgy lehetett, hogy a kertből nem a gyomai út felé indult, hanem ellenkező irányba, a Körös felé. És az ártér vizes füvében csatangolt. Mikor végre megtalálta a kövesutat, akkor meg nem hazafelé fordult, hanem Gyomának.

Kiderült, hogy apámnak több kisebb agyi infarktusa volt, és ettől térben rosszul tájékozódik. Abban a kertben már ötven éve vetett, kapált. El tudod képzelni azt a helyzetet, amikor végzett a tengerivel, és nem tudta, merre menjen haza? Mit érezhetett?

Kedvesemnek a körgáton megmutatom, télen hol szánkóztunk. A tetejéről siklottunk lefelé. Balról, a gát tövében az egykori gépállomás. Később ez a Csepel Autógyár, majd az Ikarus gyáregysége lett, míg be nem zárták. A hatvanas években innen mindig kopácsolást meg az egymásra dobott vaslemezek csengését hallottam. Most csend. Valamire most is használhatják a telepet, mert az egyik épület előtt teherautó áll.

Régen a Tanyasor még húsz házból állt, mára a házak egy részét lebontották, az üres telkeket kaszálják. A régi gépállomással szemben

volt az apai nagyszüleim háza széles portával. Teheneket, lovakat tartottak, kellett a hely.

Még gyerek voltam, mikor nagyanyám meghalt. Emlékszem, gyors lépteivel ment a keskeny betonjárdán. Harangozott bő szoknyája. Nem jut eszembe a színe, az biztos, hogy sötét volt, talán sötétkék. Most is látom őt, és olvasás közben te is elképzeled. Öt gyereket szült, apám volt a legidősebb, a testvérei mind lányok. Nagyapám hosszú éveket töltött orosz hadifogságban, így apámnak dolgoznia kellett. Nyolcévesen kimaradt az elemi iskolából, és a Vas-Marton tanyán cselédeskedett. Nincs meg a bizonyítványa, sok volt a munka, nagyanyám nem ért rá érte menni.

Tehenet tartottak, nagyanyám fejte. Apám legfiatalabb húga öt évvel volt idősebb nálam, vele hajtottuk ki kora reggel a tehenet a csordára. Úgy képzeld el, a falu egyik kisebb terére három utcából érkeztek a jószágok, és a negyedik irányba, a Csordavágáson mentek ki a legelőre.

Nagyanyámból a kórházban harminckét epekövet vettek ki, és elvágták az epecsatornáját. Anyám volt az utolsó látogatója, hazaküldte tőle a pénztárcáját. Azt mondta, neki már nincs szüksége rá. Az öt gyerekből a legkisebb akkor még csak tizenöt volt. Szerinted mit érezhetett, amikor rájött, most vége mindennek, és a lánya esküvőjén már nem lesz ott?

Körbeálltuk a koporsóját, világosbarna volt, az oldalán hullámos dísz futott körbe. Ezt írták rá: „Élt 57 évet". Elöl az unokák álltak. A lelkész hosszasan beszélt, nem figyeltem rá. Unokatestvérem unalmában körmével a koporsó aranyozott díszét piszkálta. Szerinted gyerekként megértette, hogy nagyanyánknak vége, vagy erre csak később jött rá?

Nagyapámról is kevés az emlékem. Ma is látom a lassú mozgását, mintha ólmokat cipelne a lábán. Apám szerint az orosz hadifogság után lett ilyen. A fogságról részleteket senki sem tud, erről sohasem beszéltek. Csak annyit hallottam, valahol szénbányában dolgozott. A földosztás idején kapott tíz holdat, a műveléséhez vett két lovat szekérrel és felszerelésekkel, később ezeket bevitte a téeszbe.

Mikor nagyanyám meghalt, ketten maradtak a legkisebb lányával. Kétségbeesett, attól tartott, nem tudnak magukról gondoskodni. Mi lesz velünk, meghalunk állva, mondta neki. Nem furcsa, hogy ennyire megijedt?

Ha néha átjött hozzánk, rögtön hátra indult a jószágokhoz. Sokáig nézte a birkákat, a hízókat. Ha bejött, csendben ült a konyhában, rágyújtott, néha valami megjegyzést tett a jószágokra. A cigitől a lábában érszűkület alakult ki, ezzel megműtötték. Az orvosok eltiltották a cigitől. Akkor már a legidősebb lányánál lakott, az szigorú volt hozzá, nem engedte, hogy rágyújtson. A gimiben én is rászoktam, így néha tőlem kért. A fotelben térdére támaszkodva maga elé nézett, úgy szívta.

Most a temető beton síremléke alatt pihennek. A múlt héten az egyik nagynénémtől kaptam meg nagyszüleim teljes alakos fotóját. A háttérben mintás drapéria, a felvétel a múlt század húszas-harmincas éveiben műteremben készülhetett. Nagyanyámon fekete lakkcipő, fehér harisnya, sötét pliszírozott szoknya és kiskabát. Nagyapám katonaruhában, magasszárú bőrcsizmában, csizmanadrágban, zubbonyát vastag öv fogja össze, a fején Bocskai-sapka. A bal oldalán bajonett. Szabadságra engedhették haza. Nagyanyám bal keze nagyapám jobb vállán. Nagyapám jobbja nagyanyám derekán, bal keze a bajonett tokján. Arcukon a fiatalok optimizmusa, magabiztossága.

Anyai nagyszüleim a falu másik végén, Újladányban laktak. Tegnap a számítógép monitorán néztem fekete-fehér fotójukat. Mikor szkenneltem be, a hátulján ezt olvastam: „Emlék 1954. május 30." Ekkor voltak ötvenévesek. A fotón idősebbnek, hatvanon túlinak látszanak.

Nagyapám juhászcsaládból származott, minden őse az volt. Emlékszem, gyerekkoromban egy nyáron ott aludtam náluk. Mikor felkeltünk, kiment az udvarra, felnézett az égre, és megmondta, hogy aznap milyen idő lesz. És azt is hozzátette, 1927-ben ezen a napon is épp ilyen idő volt.

Tavasztól őszig kint a birkákat őrizte, csak vasárnap délután ment haza fürdeni. Télen a gazdákhoz járt, a beteg állatokat gyógyította, meg otthon bútorokat készített, az elkoptatott cipőket sarkallta, talpalta. Nyughatatlan ember volt, ha nagyanyámmal eljöttek hozzánk, kicsit beszélgettünk, akkor hirtelen felpattant, *na, menjünk!*, mondta. Zenélni nem hallottam. Anyám mesélte, hogy furulyán és klarinéton játszott, cuhárékba is hívták.

Nagyanyámmal egy lakodalomban találkoztak, első koszorúsok voltak. Nagyapám nem ért rá sokáig udvarolni, három hét múlva összeházasodtak. Nagyanyám gulyáscsaládból származott, így tudta, milyen egy pásztor mellett élni. A vasárnapi fejés mindig a juhászé

volt, nagyanyám a gomolyatúrót karkaskában gyalog vitte a második falu piacára.

Öt gyereket neveltek föl a kis szoba-konyhás házban. A szobában a fal mellett mindenhol ágyak álltak, közéjük beszorították a kétajtós szekrényt, abban elfért a család összes ruhája. Elképzelheted, abban a szobában reggelre milyen levegő lehetett!

Nagyanyám mindig későn kelt, amikor meglátogattuk, gyakran még az ágyban találtuk. Hosszú haját sokáig fésülte, majd a feje tetején kerek kontyba fonta. Nagyapám halála után a szüleimnél lakott. Fázós volt, egész nap a konyhában a csempekályha mellett ült. Egy reggel mentem haza, apám egy rokonunkkal terítette ki a szoba padlóján. Kendővel kötötték fel az állát. Te láttál már ilyet? Anyám mesélte, egész éjjel a Hallelúját énekelte.

Ami a testükből megmaradt, a temetőben van, a szürke kő alatt. Rajta a nevük, a születésük és a haláluk éve. És ők, ők hol vannak?

Neked milyen volt a gyerekkorod? Nekem az volt a legszebb időszakom. A hatvanas években még nem olyan kevés gyerek született, mint ma. Az utcán verődtünk össze. Nekünk minden játék volt. Eső után az árokból sarat szedtünk, abból a járdán téglát formáztunk. Jó időben mezítláb voltunk, és sarkunkat a sárba mélyítettük, ennek a helyét jól megköpködtük, majd a sarat a járda betonjához vágtuk. Nagyot pukkant.

A csúzlihoz elágazó gallyat vágtunk, a két ágára tejgumit tettünk, ezek közé pedig egy rossz bőrcipő nyelvét. Ebbe került a lövedék. Konzerves dobozokon gyakoroltunk, és csapágygolyóval vadgalambokra vadásztunk. Íjat kökényfából, ritkán fűzfából hajlítottunk, húrnak drótot tettünk rá. Nyílnak nádat vágtunk, a hegyére drótot csavartunk, hogy jobb legyen a röpte. Gumilabdával fociztunk, ez hamar tüskét kapott és leeresztett. Minket nem zavart, rúgtuk tovább, míg ki nem hasadt, és rúgáskor a lábfejünkön maradt. Bebarangoltuk az egész környéket, bányagödröket, zártkerteket, rizstelepeket. Akkor még szabadok voltunk. Aztán jött a suli, majd a munkahely. Szerinted, ha a gyerekkoromat elmesélem az unokámnak, megérti?

A Tanyasoron az egykori szülői házam elhanyagolt, mintha nem is laknának benne. Tízéves koromban adtuk el, akkor költöztünk a faluba. Kis paraszthá, benne szoba, konyha és kamra. Az új tulajdonos fürdőszobát is épített bele. Az egyik gyerekkori barátom szülei vették meg. Ez a barátom rég elvált, és ide költözött, ma is benne él, a szülei

már meghaltak. A házról pereg a mész, mállik a vakolat, lóg a széldeszka. Függöny helyett az ablakon megfakult kék lepedő mutatja, mi lehet bent.

Párommal fogjuk egymás kezét, úgy indulunk haza. Mögöttünk megy le a nap, tapossuk hosszú árnyékunkat.

Színházban

Mindig beszélek, na, nem vagyok őrült, csak magamban. Jönnek a gondolatok, a fejemben kavarognak. Most itt ülök a színházban, őrült nagy épület, nagyobb, mint nálunk a templom. A nagybátyám hozott el, a családban egyedül ő tanult tovább, rég felkerült Pestre.

Kényelmes, barna műbőr székben *Az ember tragédiáját* nézzük. A suliban is szóba került, bele is néztem a könyv elejébe, de valami dögunalom volt. A tanár arról beszélt, hogy történelmi színek változnak benne. Na és, az olyan nagy dolog?

A darab elején gyerekek énekelnek, de nem értem, hogy mit. Lucifer a kivetített szöveggel vitatkozik. Röhej, de senki sem vihog rajta. Az lenne a Teremtő szövege? Ádám és Éva pucéran szállnak ki egy nagy gömbből. Csinos ez az Éva.

A színpadon alig történik valami, csak dumálnak, osztják az észt. Főleg ez a Lucifer. És valami régies, tudálékos nyelven. Lucifer ezt mondja: *S rideg magányod fájó érzetében gyötörjön a végetlen gondolat: hogy hasztalan rázod porláncodat, csatád hiú, az Úrnak ellenében*. Nem röhej? Szerintem sohasem beszéltek így. Még régen sem.

A legjobban a csillár tetszik, az szép. A nézőtér fölött világos kupola, és középen lelóg a csillár. Mintha sok-sok gyöngyből állna. Kurva jó! Ha már itt ülök, próbálok figyelni a darabra. Ez az Ádám! Biz isten, egy faszfej. Fogalma sincs a valóságról. Mindig lelkesedik valami hülyeségért, követi mániáit, és azokból valami vadbaromság sül ki. Fáraóként hatalmat, dicsőséget akar, majd megsajnálja a szerencsétlen rabszolgákat, és a népuralomért van oda. De Athénban Miltiádészként a polgárok halálra ítélik. Dögunalom az egész! A nagybátyám épp erre a faszságra hozott el!

Az iskola volt ilyen unalmas. A tanítónő a táblára kitette a fa rajzát, és mintha nem tudná, kérdezte tőlünk, hogy hívják a részeit. Röhej, nem? Ez engem nem érdekelt. Fára mászni szerettem. Előző szünetben az udvaron felmásztam a nyárfára, ezért meg dühös volt az öreglány. Azonnal leparancsolt onnan.

Nem voltam jó tanuló. Ötévesen mentem óvodába, azt se tudtam, hogy kell a ceruzát fogni. Otthon ilyet nem láttam. A többiek már háromévesen odajártak. Én lettem a csoport hülyéje, aztán ez megmaradt az iskolában is.

Most van a londoni szín, háromemeletes kutricák a színpadon. Nálunk otthon ilyenek a nyúlketrecek. Az alsó szinten vásárosok. Lucifer és Ádám Mikulásnak öltöztek, puttonyukból ajándékokat tesznek a vásárlók kosarába. Van itt videókölcsönző, ékszerbolt, kocsma, kurva, minden. Két gazdag, olyan maffiózófélék, arról beszélgetnek, hogy nem bírják a piaci versenyt, ezért csökkenteniük kell a dolgozók bérét.

Így gondolkodhat az én főnököm is. Minimálbérért melózom. Gyógynövényeket furikázom a cég két telephelye között, gyakran csak késő este jutok haza. Még szerencse, hogy Edit is dolgozik, egy ABC-ben. Így ketten megélünk. Persze a szüleinél lakunk. Szerencsém van Edittel. A korábbi csajom mindig játszotta az agyát, mindent jobban tudott, mint én. Állandóan dirigált, és ettől kurva ideges lettem, már attól féltem, egyszer felpofozom!

A darab végén Ádám és Éva meztelenül fetrengenek a sárban. Biz'isten, mint a disznók! A sok hülyeség Ádámnak szétkurta az agyát, már teljesen depis. Azt mondja: *vége a komédiának*. Öngyilkos akar lenni. Mit mondjak? Megértem. Megpróbálja elküldeni magától a nőt, de az meg ragaszkodik hozzá. Hiába löki el Ádám, Éva megy utána. Sírva mondja neki, *anyának érzem, óh, Ádám magam*. Ezzel megmenti annak a seggfejnek az életét. Ha jobban belegondolok, nem is Éva, a kis jövevény menti meg, az érkezésével.

Aztaaa! Mi jutott eszembe? Agymenésem van! Úgy tizenkét-tizenhárom éves lehettem, a kamrában a befőttes polc mellett a sarokban régi könyveket, füzeteket találtam. A könyvek íróit nem ismertem, csak arra emlékszem, hogy magyarok voltak. Lapultak ott kötésről és horgolásról szóló könyvek is. Ezeket anyám még lánykorában vehette. Találtam leveleket a szolgáltatóktól a borítékokban a befizetett csekkekkel. Anyám ezeket miért őrizte meg? Hevert ott egy füzet is, egy franciakockás. Már sárgák voltak a lapjai. Beleolvastam, kiderült, anyám fiatalkori naplója. Nem tudom, miért ír valaki naplót? Érdekelt,

hogy mi van benne, de csupa unalmas dolgot találtam. Márciusban apámmal elvetett negyven kiló krumplit meg zöldborsót, petrezselymet és répát. Áprilisban vett ötven kiscsirkét meg húsz kiskacsát, és azoknak tápot. Ilyesmik voltak benne. Lapoztam tovább, egy borítékot találtam, címzés és feladó nélkül. Április 14-én anyám azt írta, ezt a borítékot a postaládában találta, és apám szeretője dobta be. A kapcsolatukból semmit sem vett észre. Nem tudta, apám hogy csinálta. Úgy érezte, szeretik egymást. Nem értette, apám megjátszotta magát? Meg lehet ezt játszani? Miért vette el, ha máris félrelép? Huszadikán lett volna az első házassági évfordulójuk. Eddig úgy gondolta, együtt öregszenek meg. Világos lett előtte, ebből már semmi sem lesz! Vége!

A boríték valamikor fehér lehetett. Anyám precízen bontotta fel, késsel. A névtelen levélíró azt ecsetelte, hogy apám milyen pózokat szeret. A legjobban az tetszett neki, ha hátulról ment a nőbe, és azt is kedvelte, ha a nő lovagolt rajta.

Vajon ki írhatta? Apám második felesége? És miért írta? Így akarta szétugrasztani apámat és anyámat? Anyámtól sohasem mertem megkérdezni. Szégyelltem, hogy beleolvastam a naplójába.

Elborult anyám agya! Fogta a piros biciklijét, felhajtott a Körös hídjára. A kerékpárt a híd korlátjának támasztotta. Lenézett, a víz tiszta volt, kékeszöld. Mikor bal lábbal a pedálra lépett és jobbal a csomagtartóra, a hasaalja görcsbe rándult, és bal lábán vércsík futott le. Ekkor tért magához. Eszébe jutott, már nincs egyedül. Hazabiciklizett. Összecsomagolt és visszaköltözött a nagyszüleimhez. Ezt nagyanyám mesélte el, mikor megmondtam neki, hogy összeköltözünk Edittel.

Erre mindig úgy gondoltam, hogy anyámnak nem voltam fontos, megölt volna, ha nem látja azt a vércsíkot. Most jöttem rá, megmentettem az életét. Elmondom neki, hogy régen beleolvastam a naplójába. Szerintem megérti, hiszen gyerek voltam még.

Persze erről eszembe jut más is. Nekünk is jó lenne egy gyerek, már hiányzik. Észrevettem, hogy újabban az utcán megbámulom a kölyköket. Aranyosak. Irigykedem is a szüleikre. Ezt megbeszéljük Edittel.

Dögunalom ez a darab, de a végén Éva szövege tetszett. Jó, hogy elhozott a nagybátyám. Megköszönöm neki.

TAGGIO

ARA ALI'EUR

ali

anno prenderne visione, nei giorni ferial

numeri 06.

...RO CHIU...

...no deposi... ...e, in ... Luig...

...edisp... ...Ufficio Elettoral...

...me... ...e la determinazion...

...ione... ...erritorio comunale i...

...crizion... ...uogo di riunione ...

...ell'as...gnazione degli ...alle sing...le sezioni, nonché u...

...di ogni s...ione.

...ittadini pe... ...i, dalle o...

...vio appuntamento telefonico, tramite ... 67103499...

...67104731.

...entare ricorso contro qualsi... ...zione, cancellazione...

...omissione d... canc...lazione negli elenchi proposti dal...

...dell'Ufficio Elettorale C...r... ...nonché contro la determinazione...

...genziale di cui sopra...

...sentato entro il 20 apri... ...modalità di cui all'art. 20 del...

...rzo ...67, n. 223, a... ...Circ...dariale, co...

...Fore...itorio, n. ... ...raccomandata...

...seguenti indirizzi mail:

...circond... ...pec.comun... ...ia...

...li...

FORMULA E PR... ...E-PR...

ROMA 9-16 APRILE 2023

...ELLA MOBI... ...APR...

Roma lì, 1...

...rotocollo.ele...

LENGYEL ANDRÁS

Színek és jelvények

LÖW IMMÁNUEL KORAI RABBINIKUS SZEMIOTIKÁJA

Löw Immánuel (1854–1944) 1890. május 18-án zászlóavató beszédet mondott Szabadkán (Szegedi Híradó 1890. máj. 20. 3.). A szegedi rabbi a legjobb életkorban járt, harminchat éves volt, már rutinos, de ereje, dinamizmusa fiatalos, lendületes, szinte predesztinálva arra, hogy Szeged határain kívül is személyesen demonstrálja tudását és szónoki képességeit. Előadása, amely előbb Szabadkán, majd mindjárt utána Szegeden önálló kiadványként is megjelent, szabadelőadás volt, „szabadon", papír nélkül mondta el; szövege Singer Sándor gyorsírásos lejegyzése alapján kapott nyomdafestéket.[1] És bár a gyorsírásos szöveget Löw nyilván autorizálta, előadói teljesítménye figyelemre méltó. Az idézett szöveghelyek száma és pontossága, a héber nyelvű „betétek" bonyolultsága és fontossága, s maga a tárgy, a fölavatandó zászlók szemiotikai értelmezése, a „színek és jelvények" hagyományból adódó magyarázata mint jelmagyarázat és közösségalakító rabbinikus útmutatás, komoly tudást igényelt. Löw már akkor is tudós rabbinak számított, s különböző meghívásai, amelyek közül a szabadkai csak az egyik volt, arra enged következtetni, a gálut zsidósága már rétori képességeit is fölfedezte, kedvelték beszédeit. (Életrajzírója, Hidvégi Máté említi, hogy egyik szombathelyi hallgatója évtizedek múlva is megbecsüléssel szólott akkori beszédéről.[2])

*

Löw *Színek és jelvények* címmel megjelent zászlóavatója mint jelmagyarázat, mint vallásszemiotikai teljesítmény is figyelmet: elemzést érdemel, de e teljesítmény nem választható le a beszéd közösségalakító és -megtartó szerepéről.

---

[1] Löw Immánuel elemzett beszéde előbb Szabadkán, majd – második kiadás jelzéssel – mindjárt utána Szegeden is megjelent: *Színek és jelvények.* Zászlóavató beszéd. Tartotta Szabadkán 1890. május 18-adikán. Második kiadás. Szeged, 1890, Engel Adolf könyvnyomdája, 16 p. (A tanulmányban található zárójeles oldalszámok mind erre a szövegkiadásra utalnak.) Az előadásról hírt adott: *Löw Immánuel Szabadkán*. Szegedi Híradó, 1890. máj. 20. 3., s azt írja: „a szabadkai izraelita segélyegylet zászlószentelési ünnepségén tegnap ismét oly remek szónoklatot tartott, mely a jelenvoltakat mélyen meghatotta."

A *Színek és jelvények* szegedi kiadásának ismeretét Hevesi Andreának köszönöm.

[2] Hidvégi Máté: *Löw Immánuel élete,* in *Löw Immánuel válogatott művei* 1. Virág és vallás, szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás, Scolar, Budapest, 2019, 9–112.

A beszéd nem egy tudományos szervezet eseménye volt; elsősorban és mindenekelőtt rituális eseményt kell benne látnunk. Azaz szakrális aktusként is értelmezendő. Ez az alapszerep azonban, ismételjük meg, nem valósulhatott meg szakszerű jelmagyarázat nélkül; a beszéd alapvetően a hagyomány magyarázatára épült, méghozzá olyan jelfejtés volt, amelynek értelmezési keretét maga a hagyomány adja. A szent szövegek korpusza így egyszerre forrása és (megerősítendő) célja a zászlóavató eseménynek.

Durkheim vallásszociológiája szerint „[a] vallás *szent,* vagyis elkülönített és tiltott dolgokra vonatkozó hiedelmek és gyakorlatok összefüggő rendszere, amely a híveket az egyháznak nevezett morális közösségbe egyesíti." [3] A „szent", amellyel a hívek találkoznak, az egyén szempontjából egyféle „erőként" jelenik meg, amelyet az egyén magába „vándoroltat", s ezzel valami „tisztából" részesül. Tudományos szempontból itt lelhető föl a magyarázandó összefüggés. A „vallásos egyének kognitív meggyőződésében, hittételeiben [ugyanis] nincsen semmi, amelyből a társadalomtudós meg tudná érteni cselekvésük, közös együttműködésük mélyebb okait. Ezek feltárása csak egy sajátos dinamika megértésével lehetséges. Eszerint a vallási közösségek tagjai bizonyos objektumok köré »spontán módon« rituálék, közös cselekvések rendszerét építik ki, amelyhez kapcsolódva a közösség erejét, saját életerejük forrásaként élhetik meg. A közös világkép, amelynek komplexusában önazonosságukat is elnyerik, annak az intenzív tapasztalatnak köszönhető, amit e cselekvésbe kapcsolódva megélnek."[4]

Ez az értelmezés, amelyet Hans Joas (2012) Durkheim elméletéből kiindulva, de az újabb eredményeket is integrálva fogalmazott meg, nyitva hagyja a kérdést, mi választja el a „hagyományos", „igazi" vallásokat a szekuláris modernitás vallásszerűen működő nagy rendszereitől, például a szekuláris nacionalizmustól, a szocializmustól vagy éppen a mainstream „harcos liberalizmustól". E kérdésre, ma többféle válasszal is lehetséges kísérletezni, ám itt nem kell föltétlenül válaszolnunk rá. Esetünkben – a zászlóavató beszéd értelmezéséhez – elegendő az alapmodell szem előtt tartása. E modellen belül maradva már releváns magyarázatra van esélyünk.

E modell elfogadása azonban szükségessé teszi az alkalmazandó jelelmélet némi finomítását, újrafogalmazását. A digitális kommunikációval való szembesülés váltotta ki a fölismerést (amely pedig magában a jelviszonyban eredendően benne van, s figyelembe nem vétele eleve hibának tekintendő),

[3] Emile Durkheim: *A vallási élet elemi formái,* ford. Varjas Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2003, 45–46.

[4] Szűcs László Gergely: *Hans Joas, a „személy szakralizálódásáról"*, in *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás.* Szeged, 2020, 406. Az elméleti háttérhez lásd még: Szűcs László Gergely: *A „szentség aurája" és az ember méltósága*, in *Szociológiai Szemle* 2019/2.

hogy a jelviszony nem kettős, hanem hármas szerkezetű. „A jel relációs tényező: létesítése két létező közötti reláció felállítását jelenti. A jelek segítségével fogalmazható meg és osztható meg másokkal bármiféle üzenet, csak ilyen módon hozható létre bármiféle információ és tudás, létesülhetnek kulturális szimbólumok." „[A] jel kettős természetű: valóságosan valamiképp létezik […], és ugyanakkor lehetőség szerint is létezik, mégpedig általában valami másként […]. E szükségképpen kettős természetéből, kettős létből, abból, hogy a jel csak akkor jel, ha a már létező egyszerre létezik potenciálisan és aktuálisan, az következik, hogy a jel a fenti értelemben virtuálisan létezik, és virtuálisan létezik minden belőle létrehozott képződmény is."[5]

Ez az összefüggés elvont formában úgy is leírható, hogy a duális arisztotelészi ontológia kibővítendő, s „a valóság szerinti lét és a lehetőség szerinti lét" mellé „be kell vezetni a virtualitást is, mint a lét ama harmadik módját, amelyben aktualitás és potencialitás elválaszthatatlansága nyilvánul meg."[6] Utóbbi voltaképpen maga a folyamatot leíró interpretáció. A „jel (mint létező) és a jelentés (mint tartalom) egyaránt valami létező interpretáció révén keletkezik. Az interpretált létező formailag jel, tartalmilag jelentés, együtt létezvén: információ."[7] Az interpretáció tehát maga az információ.

A rabbi jelmagyarázata, interpretációja maga a William James metaforája szerinti „erőátvitel", amely összeköti a közösséget saját hagyományával, s morális közösséggé változtatja azt.

*

Löw szabadkai beszéde a helyiek zászlóavató ünnepélyén hangzott el, s értelemszerűen az ünnepség magyarázója és igazolója volt. Saját feladatát annak megvilágosításában látta, hogy „mi az, amiért a [felavatandó] *zászlónak jelképében* az *egyesületnek egységét* e mai napon be kívántátok mutatni az Örökkévaló szent hajlékában" (6). Az egyesületnek mint morális közösségnek a bemutatása volt tehát az ünnepség célja, de ezt Löw a maga részéről, stílszerűen, a zászlónak mint jelképnek a magyarázatával igyekezett elérni. Az ünnepi beszédet tartó rabbi tehát a szemiotikus szerepében mondta el tanítását.

Kiindulásként az „írásnak igéjét", méghozzá azt az igéjét választotta, „amelyet e héten vagyunk olvasandók Izráélnek zsinagógáiban" (5). Ezt az aktuális szöveghelyet Mózestől vette (Móz. IV. 2,2): „Kiki Izrael fiai közül táborozzék zászlaja mellett, családjának jelvénye alatt; szemben a frigysátorral, körös-körül táborozzanak" (5). A kiválasztott szöveghely két motívuma

[5] Az idézetek lelőhelye: Ropolyi László: *Digitális identitás – e-személyiség*, in *Lábjegyzetek Platónhoz. 18. Az identitás,* szerk. Daróczi Enikő, Laczkó Sándor, Szeged, 2020, 251.

[6] I. m. 250.

[7] I. m. 251.

is eminensen szemiotikai természetű: a *zászló* és a *jelvény*. Mindkettő par excellence *jel*, sőt a jelvény magából a jel szóból van képezve, azaz etimológiailag is összetartoznak. S ami különösen fontos, e két jel nem véletlenszerűen fordul elő a szövegben; Mózes intenciója e két jelhez rendeli „Izráel fiait" (a zászló mellé és a jelvény alá). E két jel tehát „Izrael fiait" reprezentálja; a jelek értelmezése őket mutatja meg. A kérdés csak az, miként és milyenként?

A második lépése a beszédnek a szövegmagyarázásé. Löw, gyakorló exegétaként, a mózesi szöveghely történeti magyarázatát adja. „Az írás ez igéjét a régiek bölcsessége következőképpen magyarázza", mondja, majd így folytatja: „tizenkét törzse volt Izrael fiainak és a tizenkét törzs mindegyikének külön zászlaja volt, külön színnel és külön jelvénnyel, amely a zászlóra vala hímezve. […] A zászlók különbözének színeik szerint és minden törzs zászlajának színe […] megfelelt ama drágakő színének, amellyel a törzsnek nevét keblén viselte a főpap, midőn az Úr színe előtt főpapi díszben megjelent" (6). Ez történeti magyarázat, szövegen belüli héber nyelvű betétekkel, lábjegyzettel. A helyzet világos: tizenkét törzs, tizenkét zászló, mindegyik más színű, mindegyiken más jelvény, a törzsek nevét és színét az Úr színe előtt a főpap képviseli, egészében pedig e jelek együtt „Izrael fiainak" összetartozását és egységét jelképezik. A jelek e rendszerben tehát „Izrael fiainak" összetartozása szimbolizációja; a jelek mögött e zászlók népe áll.

S e ponton az „írás igéjében" fölismerhető jelrendszer és az aktuális ünnep, a zászlóavatás között megteremtődik az összefüggés. „És e 12 zászló minekünk e mai alkalommal és a jelen óra ünnepélyein tanulságos zászlóavató *lecke*" (5). Miért? Azért, „mert ama régi zászlóknak színeiben és jelvényeiben megvagyon *magyarázata* mindannak, amit eme jelvényben [ti. a fölavatandó zászlóban] *látnak*" (6). És e jelmagyarázatnak közösségépítő szerepe is van. „[H]a végigtekintünk hímezett jelképeinken [ti. a régi zászlóinkén], akkor *meg fogjuk érteni*, mi az, ami *megteremti* a jótékony egyesületeket, mi az, ami *vezérli és fenntartja,* mi az, amiért e zászlónak [ti. a fölavatandónak] jelképében az egyesületnek [ti. a zászlóavató segélyegyesületnek] *egységét* e mai napon be kívántátok mutatni az Örökkévaló szent hajlékában" (6).

A jelmagyarázat, amelyre a régi jelrendszer ad alkalmat, az aktuális morális közösség, a szabadkai zsidó jótékonysági egyesület „egységét", azaz kohéziós erejét demonstrálja – s e jelfejtő demonstrációval: teremti is. Mert az aktuális szándékot történetileg igazolja, *szakralizálja.*

*

Löw jelfejtésének tárgyi elemei, a szorosan vett szemiotikai hozadék könnyen áttekinthető, világos rendet alkot.

Az első törzs *Júda* törzse, „zászlaja olyan volt […], mint az égnek azúrja, mint az égbolt ragyogó *kékje*" (6), jelvénye pedig, amely a zászlóra volt hímezve, az *oroszlán* (6). A második törzs *Iszákár* törzse, zászlója pedig „sötét

színű volt, rajta az agály *sötétje*" (6). A jelvény, amely „Iszákár zászlaján együtt jelent meg", a *„Nap és Hold"* volt (7). A harmadik törzs *Zebulon* törzse, zászlaja *„ezüstszínű"*, jelvénye pedig a *hajó* (7). A negyedik törzs *Rúben* törzse, zászlója „piros, mint a kelő hajnal", jelvénye pedig a *mandragóra* (8). Az ötödik törzs *Simon* törzse volt, zászlója színe a *sárga*, amelyre jelvényként „hímezve volt *Sicham városának képe*" (8). A hatodik törzs *Gád* törzse, „zászlaja kevert színű zászló volt: fehérnek és feketének keveréke", más megfogalmazásban: *szürke*. „Gádnak zászlajára jelképül egy egész […] *tábor* körrajza vala hímezve" (9). „A hetedik törzs *Dán*nak törzse. Zászlaja […] a *csillagzafírnak* víztiszta színét viselte". A zászlóra a *kígyó* volt hímezve (10). A nyolcadik törzs *Áser* törzse, zászlaja „a lelkesedés *lángszínét* viselte", jelképe pedig az „*olajfa*" (10). A kilencedik törzs *Naftáli* törzse, „zászlaja színre hasonlított […] az aranytiszta, lehiggadt borhoz"; „e törzsnek zászlajára […] az *őzikének* képe volt hímezve" (11). Az „utolsó előtti két törzsnek", azaz a tizedik és tizenegyedik törzsnek „közös zászlaja" volt. „Testvértörzs volt *Efrájim* és *Manasse*, […] *koromfekete* volt az ő zászlaja" (11). E „két törzs jelképe a *bivaly* képe" (12). Az utolsó, a tizenkettedik törzs *Benjámin* törzse volt, zászlajában „össze volt foglalva, mint a szivárványban, *minden szín*" (12–13). E zászlón a jelkép a *farkas* (13).

Az áttekintés nyomán előttünk áll tizenkét, néven nevezett törzs, tizenegy – más-más színű – zászló és tizenegy jelvény. A nevek, a színek és a jelvények fontosak, szemiotikai rendszert alkotnak; nem véletlen, hogy maga az előadó, szövege publikálásakor éppen a *Színek és jelvények* címet választotta. Ezzel adva van az a kognitív állványzat is, amely megmutatja a jelmagyarázat kemény szerkezetét, amely köré fölrakható a szemantika puha anyaga. Ám a komplikált viszonylatok reprezentációjában éppen ez a puha dimenzió az igazán érdekes. S így van ez a vallási szemiotika esetében is.

A zászlóavatón beszédet mondó Löwnek az „igazi" feladata tehát csak a kognitív állványzat láthatóvá tétele után kezdődött. Az állványzat fölismertetése még „csak" a *tudós* teljesítménye volt, a *rabbi* (szorosabb értelemben vett) szerepe, amely a közösség mentális kondicionálását szolgálta, csak ez után léphetett színre.

Itt azonban egy újabb közbevetést kell eszközölnünk.

*

A jel, amellyel szemben találjuk magunkat, utal egy jelöltre, és föltételez egy kódolást, amely előállítja a jelet.[8] Azaz kirajzolódik egy műveleti sor: jelölt,

[8] Ennek az írásnak a jelelméleti hátteréhez lásd: Szívós Mihály: *A jelaktusok elmélete*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2014; Voigt Vilmos: *A jelek valóságáról – a valóság jeleiről*. Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019, különösen két írását: *Signum sacrum – a „Szent jel" Apáczai Csere János enciklopédiájában*

kódolás, jel. Ám mivel a jelölt és a jel viszonya kognitív szempontból az empirikus és az elvont viszonya, a jelnek (az elvontnak) a dekódolása mindig (részlegesen) nyitott aktus. Az elvontnak a konkretizálása nem a kódolás szimpla megfordítása, inverze. Valójában a vélelmezett jelölt „rekonstruálása" történik, s ez egy másodlagos, kikövetkeztetett jelölt kreálása. Konstrukció. Amikor a jel egy önmagában is nagyon bonyolult történeti viszonylat reprezentációja, a „dekódolás", vagyis egy új összefüggésrend, reláció létesítése, fokozottan nyitott művelet eredménye – jó esetben is – viszonylagos. A kódolás és a dekódolás kontextusa, amely idő és térbeli okokból igen nagymértékben eltérő lehet, a dekódolást csak az aktuális kontextus függvényeként engedi létrejönni. Ugyanaz a jel a dekódolás eltérő kontextusai szerint egész más, akár ellentétes jelentést vehet föl – még az úgynevezett „egyszerű" esetekben is. (A „fedetlen fő", például egy temetésen, éppúgy lehet a halott iránti tisztelet, mint a tiszteletlenség jele. A gyász jele egyes kultúrákban a fekete szín, más kultúrákban pedig e szerepben a fehér jelenik meg. Stb.) S az még a legegyszerűbb eset, ha dekódolás szerint az új értelmezési keret, az új kontextus miatt egy „negatív" „pozitívra" változik, vagy fordítva; maguk a „belső", jelen belüli relációk is átrendeződhetnek. Újabb és újabb interpretációk – dekódolási kísérletek – szükségességét jelezve. A dekódolás tehát elég nagy szabadságfokú, „kreatív" művelet, az „egyszerű", mechanikus magyarázatok csak a szemiotikai példatárak primitivizáló, „pedagógiai" célzatú mesterséges redukciói során keletkeznek.

A jel és az empirikusan létező jelölt távolsága áthághatatlan.

*

A zászlóavató Löw rabbinikus feladata Szabadkán a színek és jelvények „puha", szemantikai magyarázatával kezdődött – s e magyarázatban jutott el a csúcsra is, szabadkai „édes vérei és atyafiai" orientálásával.

Tartotta magát az „írás igéinek" magyarázatából nyert kognitív állványzathoz, minden szín és jelvény magyarázatában onnan indult ki. A színek és a jelvények magyarázata azonban mindig kettős természetű e beszédben: *pszichológiai* és *morális*, *leíró* és (aktuálisan) *értékelő*, azaz e ponton már nem a „tudomány", hanem a közösségépítő, a morális jelenik meg.

(37–42); *Rituskutatás a kortárs folklorisztikában (és ehhez némi távlatok)* (388–393). Vö. még: *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve* (Magyar szemiotikai tanulmányok 5–6.), szerk. Voigt Vilmos és Balázs Géza, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2003. Bernard Morel: *Essai sur le Sacrement come signe et information de Dieu*. Flamarion, Paris, 1959. Ebben megfogalmazódik a tétel: „Krisztus az egyetlen és tökéletes jel (signe)", Krisztus „élő jel, amely az egyházon keresztül nyilvánul meg" (vö. Voigt 2019: 41). A középkor Morel jellemezte jelfelfogása és Löw jelfelfogása közötti viszony még értelmezésre vár.

Az első törzs zászlaja, kék színe és oroszlános jelvénye már eszerint magyarázódik. A pszichológiai dimenzió itt világos. „Amidőn jó sorsban vagyunk, és ragyogó tiszta felettünk az égbolt kékje, amidőn feltekintünk az ég fellegtelen azúrjára: bizton, bátran pillantunk a jövőbe" (6). A jelvény, a zászlóra hímezett oroszlán a bátorság, a rettenthetetlenség szimbóluma; ezért is mondhatja: „Veszélyfeledve tekintjük boldog időben a jövőt" (6). E magyarázat a lélektani általánosság formájában jelenik meg, s nem is indokolatlanul. Ám aligha kétséges, hogy a magyarázat kontextusának időtényezője is szerepet kap az értelmezésben. 1890-ben járunk, a magyarországi zsidóság történetének egy „jó", fölfelé vivő pillanatában. A „fellegtelen" ég vizionálása tehát nemcsak „illik" a kék színhez, de az értelmezői kontextus atmoszférájával is összhangban van. S így megadja az értelmezés alaphangulatát is. Ám a morális norma, a hagyomány magatartásszabályozó szerepe itt is jelen van. Mert „illő, hogy az ember megemlékezzék verőfény idején a borúról, épség, ifjúság, bőség idején a betegség, elaggás, nyomor napjairól, és a jelennek kéklő ege alatt a jövőnek eshető bajairól meg ne feledkezzék" (6). Ez a normafölidézés azonban, vegyük észre, megint nem csak a logikai ellenpontozás eredménye; az aktuális értelmezői pozíció is megjelenik benne. Löw nyíltan ki is mondja, „így tekinteték [értsd: tekintettetek] a jövőbe [ti. a szabadkaiak], midőn egyesülést kerestetek, önsegélyt, amely megőrzi filléreit a később eshető nyomornak, megőrzi filléreit a szenvedésnek, bajnak, hajlott kornak idejére" (6). A baj „eshetőségére" való utalás itt nemcsak az előrelátó bölcsesség jele, de stiláris illeszkedés is a szituációhoz. Löw ugyanis a szabadkai zsidó segélyegyesület zászlóavató ünnepségén beszélt. Ha valahol, akkor itt helyénvaló volt egy ilyen szempont érvényesítése.

Az érvelés és az alkalom összefüggése azonban egyáltalán nem lényegtelen momentum. Az értelmezés *hátterét*, értelmezői *motivációját* fedi föl. A beszéd úgynevezett „fókusza" itt válik érthetővé.

És ezt a második zászló s jelvénye magyarázata vastagon aláhúzza, megerősíti. „És akik nem a jövőtől félnek, akik a jelen terhét hordják, azok előtt hordják a második zászlót", mondta Löw (6). Ez egy elég erős azonosítás, a zászló sötét színe, s jelvénye a Nap és a Hold összekapcsolása önmagában is föltétlenül megalapoz egy ilyen értelmezést. De a szónok eleve adott fókusza is erre irányul, s az adott színt és jelvényt automatikusan eszerint értelmezte. Egy retorikailag jól fölépített, hosszú, összetett mondat a segélyegyesület morális igazolásává lényegül át: „Ha reád nehezedik az élet terhe; ha jelened sivár, sötét és kétségbeejtő; ha homlokodat komorítja a gyász, redőzi a nélkülözés és meghornyolja a gond; ha kétség és csüggedés száll meg és borúba rejti arcát a remény; ha baljóslatú jelek tűnnek föl a mogorva láthatáron, *mint Iszákár zászlaján együtt jelent meg* […] *Nap és Hold, melyek ha együttesen jelennek meg, s egymás mögött válnak láthatókká, a Nap fogyatkozik, elsötétül:* akkor keresed az egyesülést, a kölcsönös segélyt ígérő társulást és megteremted a cso-

portosulásban, tömbösülésben jelenednek biztosítékát, támaszát, istápját" (6–7). E kitűnően retorizált hosszú mondatban, amelyet néhol költői ihletettség mozgat, csak egy rövid betét idézi és magyarázza a jelet, a szöveg nagy része az aktuális célt mondja ki és igazolja, árulkodva a beszéd elsődleges szerepéről. Ám a jelmagyarázó betét nem csak összhangban van a szöveg intenciójával, de retorikai csúcsponttá is válik. Mert úgy kapcsolja össze a két érvelési szakaszt, hogy a „lényeget" hangsúlyozza: ha „a Nap fogyatkozik, elsötétül", „akkor keresed az egyesülést".

A jelmagyarázat és az aktuális cél tehát nemcsak érintkezik, de össze is kapcsolódik, egységgé válik. Morális és kognitív szimbiózist alkotnak.

Az „ezüstszínű" harmadik zászló egyféle szintézis jelképe, alatta társulnak azok, akik a jövő miatt aggódnak és akik a jelen terhét hordják. „[M]ert az ezüstnek áldozatát kell áldozatkészen bőségesen lerakni, hogy megteremtessék az alap, amelynek erején könnyeket fogtok törülni, beteget fogtok ápolni és özvegyet fogtok vigasztalni, gyámolítani. S azért e zászlónak jelvénye, […] a *hajó*, amelyen együttesen szálltunk a tengerre, az élet viszontagságainak tengerére" (7.). A jelmagyarázat és az aktuális cél igazolása itt is szorosan összekapcsolódik, átmegy egymásba, de a cél igazolásának elsődlegessége nyilvánvaló: az alap az ezüst, a feladat pedig „egyesült erővel" tevékenykedni. (Ha nem így lett volna, a magyarázat másfelé is haladhatott volna, például az ezüst történeti szerepének adatolásával; Löw azt is meg tudta volna csinálni; élete fő művei ilyen, gazdag adatolású, tudományos földolgozások lettek. De itt, joggal vélhette, nem erre volt szükség; itt a morális közösség építése volt soron.)

*

A harmadik jelmagyarázat belső szakaszhatár az előadásban – ez a nyomtatott verzióban tipográfiailag is jelezve van. Nem véletlenül. Az első három zászló magyarázata kapcsán Löw mintegy kijelölte a segélyegylet feladatát, morális rendeltetését. A továbbiakban már csak ezt részletezte és finomította.

A negyedik zászló, Rúben törzsének zászlaja. A „kifelé" irányuló könyörület itt lép be a magyarázatba. Rúben az ugyanis, „kiben megszólalt a könyörület szava" (8), s ő az, aki „könyörülete jelképét tartja elénk, mert a könyörület hajnalpírját látjuk az ő zászlaján feltűnni, mely […] *piros, mint a kelő hajnal*. És jelvénye […] a *mandragóra* volt, a szeretetnek bűvszere" (8). A zászló színéből és a ráhímezett jelvényből Löw, metaforikus átvitellel, két erkölcsi mozzanatot állít előtérbe: a könyörületet és a szeretetet. Mindkettő pszichológiai föltétele a morális közösségnek.

A könyörület, mondja Löw, azért is fontos, mert „legyőzi azt, amit a következő két zászló jelképez" (8). Az egyik zászló, Simon törzsének zászlaja *sárga* színű, „a sárga *irigységnek*, kajánságnak zászlaja" (8). A jelvény, Sicham városának képe ugyanezt az érzelmet szimbolizálja. Ám, mondja Löw, „[a]z

irigység szava elnémul, zászlaja legyőzetik, midőn a gazdagabb fölemeli Rúben piros zászlaját, hogy a könyörület hajnalpírja derüljön a nyomornak éjfelére, hogy visszfényének pírja szétömülve győzedelmeskedjék az irigység színén" (9). A jelmagyarázat e ponton a zsidó tradíció egyik nagyon fontos princípiumát mondja ki, a „gazdagabb" könyörületességi kötelezettségét. S ha „a gazdagabb felemeli Rúben piros zászlaját", e gesztus visszfénye „szétömölve győzedelmeskedik". (Löw persze realista volt; a győzedelmeskedésről „csak" mint követelményről beszélt, de ez követelményként is fontos elv.) Az ötödik zászló, Gád törzsének zászlaja *szürke* volt, „a szürke részvétlenségnek, közönynek viselte színét" (9). A „szürke, eltompult részvétlenség" sokakra jellemző, ők egész tábort alkotnak, a jelvény: egy tábor körrajza erre utal, mondja Löw, ám a jelmagyarázat azok ellen irányul, akik „sem nevökkel, sem filléreikkel" nem szerepelnek a segélyegyletben. A kicsinylés, gúny, ellenkezés jellemzi őket. „Miért? Mert az ő zászlajuk nem a könyörület […] piros zászlaja, melyet ti [azaz a szabadkai segélyegyesület tagjai is] lobogtattok, hanem a részvétlenség sivár, megfakult, szürke lobogója" (9). A jelmagyarázat itt nemcsak a szimpla „önzés" ellen érvel, hanem azok ellen is, akik nem tudják megérteni, „hogy egyesül a gazdag és a szegény azért, hogy gyámolítson egy harmadikat, idegent" (9). Ám, mondja Löw, a „könyörület hajnalpírja legyőzi a sárga irigységnek szánatos érzését, legyőzi a szürke színtelen, hideg részvétlenségnek sivárságát, és csoportosítja, tömöríti, egyesíti az erőket, célt mutatva nékik" (9).

A jelmagyarázat, jól érzékelhetően, itt is morális intencióba torkollik.

S ez nem is véletlen; az előadás szigorúan megkomponált érvrendszer. A hetedik, nyolcadik és kilencedik zászló jelértelmezése is külön egység, s egységüket a „vezérlőknek" szóló intenciók megfogalmazása hozza létre. Mindhárom esetben a zászlók színe és jelvénye jelenti a kiindulást, de ezeknek az értelmezése erkölcsi posztulátumba megy át.

A hetedik zászló színe „a csillagzafírnak víztiszta színe". Itt az értelmezés alapja „a víztiszta ragyogású drágakő" hasonlósága a közügyek iránti „önzetlen odaadáshoz", a „vezérlők odaadásához" (10). S mivel a vezérlők „gondoskodása a rájuk bízottakért" a köz számára szükséges és fontos („akár nagy körben, akár kis körben társulnak az erők"), érthető a zászlóra hímzett jelvény, a kígyó, amely ellen védekezni kell. „A közélet mérges kígyói gyakran szórják gyanúsításaik, rágalmaiknak mérgét a közjónak munkásaira […], de azért minden társulásban tapasztaljuk, hogy miképp a zafír drágakövén nem ejt karcot a kígyó méregfoga, azonképpen akik a közüggyel fáradoznak, azoknak önzetlen jelleméről a mérges rágalom támadása lepattan és reájuk, a támadókra visszaszáll" (10). Szorosan ide csatlakozik a nyolcadik zászló szemiotikája is. „A következő törzsnek zászlaja" ugyanis „a vezénylő férfiaknak ad útmutatást, útmutatást abban, hogy mi az, ami a közéletnek életet ád" (10). Mert „Áser törzsének zászlaja […] a lelkesedés *lángszínét* viselte",

amely egyebek között a „szíveket felhevíti, hogy egybeforrjanak a közjó szolgálatára". A zászló „jelképe" pedig az *olajfa*, „mert valamint az olaj meglágyítja a kelevényt, úgy lágyul meg a lomha tömeg szíve a lelkes kezdeményezők lángzó buzgalmától" (10). Az értelmezés fókusza itt is a morális közösségépítésre irányul.

S hogy itt csakugyan a morális szempont irányítja az értelmezést, s ennek a jel közvetlenül érzékelhető adottságai a meghatározók, jól mutatja a kilencedik zászlóhoz átvezető értelmezői mondat. A „buzgalom, a lelkesedés nem elég, mert az megteremti ugyan a közületet, de fönn nem tartja, tartós sarkalatját nem képezi." „Ehhez szükséges a következő törzs zászlajának intelme" (10). A színnek és a jelvénynek az „intelemként" való dekódolásához itt is csak egy hasonlóság metaforikus észlelése ad alapot. „Naftáli törzsének zászlaja színre hasonlított […] az aranytiszta *lehiggadt borhoz*", mondja Löw. Majd ebből vezeti le a vezetői erényt, amelynek meg kell felelnie a vezetőnek. „Midőn lehiggadt a bor és seprője leszállott, akkor mutatja azt, mivel a vezérlő egyéneknek bírniok kell, hogy nemcsak megteremtsék a közületet, de fönn is tartsák: vezéreljenek higgadtsággal, megfontolással, hogy a meghasonlás, a gerjedékeny indulat, a versengés az egyesület körében helyet ne találjon, hanem vezérelje azt megfontoló, higgadt szelídség" (11). Ehhez az analógiás értelmezéshez jól illeszkedik „jelvény" is, amely a zászlóra van hímezve: egy *őz*. „Az összes vadak közül a legszelídebb az őz, azért mutatja ennek képét e zászló, hogy megértsük, minő szelídséggel s szelídségszülte türelemmel, elnézéssel, béketűréssel kell az emberek tömegét vezérelni" (11).

A jel intelemként való olvasata a továbbiakban is érvényesül, s ez az olvasat megint csak a morális tézishez találja meg az úgy magyarázható jelet. Az indító tézis (amelynek erősítése az igazi cél) az, hogy a szelídségnek és a türelemnek nem csak egyetlen egylet körében kell meglennie. „Nagyobb körökben is, az emberek egész társadalmában, mindenütt, ahol emberek együtt élnek és egymással versenyeznek és egymással birokra kelnek és egymással tengelyt akasztanak, mindenütt szükséges" (11). Löw ehhez a morális-praktikus követelményhez találja meg a szemiotikai igazolást, a jelet. Az „intelmet" szerinte „az utolsó előtti két törzsnek közös zászlaja *hirdeti*".

Efrájim és Manasse „testvértörzsének" zászlaja „koromfekete" volt (11), és a rá hímezett jelvény egy bivaly volt (12), amelynek „vérben forgó szeme megrémíti a szemlélőt" (12). A leírás utal a „viadalra ingerelt" bika képére is, amely Mózes szerint „szarvaival népeket döf meg" (Móz. V. 33,17), s mind a koromfekete szín, mind a bika képe a történések sötét oldalát jelzi. Összeütközéseket, konfliktusokat. A jelmagyarázat maga is az emberi együttélésnek erre a dimenziójára összpontosít. Az interpretáció erősen dramatikus, Löw maga is sötét színekkel dolgozik. „Ha a társadalomnak, megmozdulnak azon rétegei, amelyek a legalsók, amelyek a munkát végzik, az intenzív, verejtékes, testet-lelket elnyűvő munkát, akiken sötét, fekete sorssal nehezül meg az élet

nyügvő küzdelme; ha már-már a kétségbeesésnek nem jajszava csap a légbe, hanem majd földalatti morajjal, majd a légrészeken végigsivító fenyegetéssel szólal meg, akkor e zászlót látjuk, e fekete zászlót föltűnni a társadalomban" (11–12). A zászlóra hímezett bivaly képe, a „viadalra ingerelt bika" háttérben fölsejlő víziója még dramatikusabbra hangszereli az interpretációt. „Mikor így megindul a társadalom legalsó, de legszélesebb, legutolsó, de leghatalmasabb rétege, akkor prédikálja [ti. a koromfekete törzsi zászló], amit az írás tanít: […] gyámolítsd őt, hogy megéljen veled, tőled! Prédikálja az irgalmat, a szelídséget, amely megérti más jogát, igényét, mely megosztja a munkásnak, a nélkülözővel falatját. Feljajdul a nyomor: halljuk meg kiáltását. Gondoljunk a nyomorra, az éhezőre és munkátlanra" (12). A veszélyjelzés szava ez; pragmatikus, ugyanakkor figyelemre méltóan morális intés. De okossága csupán pszichológiai: „Amidőn a tömeg megmozdul és háborog, a munkásnép millióinak fölkevert salakja, akkor az áldozatkész emberszeretet és irgalom egyedül, ami ki tud békíteni minden vészes ellentétet. Nem a törvényhozás bölcsessége, hanem az emberi szív érzése az, amely lecsendesíti az elkeseredettet s megbékíti őt sorsával újra, amidőn látja verejtéke igazságos méltányolatát. […] a vagyon önként megnyíló forrásait, amelyek a közirgalom nagyszerű intézményeit létrehozzák" (12).

Hogy valódi panacea-e ez, kérdés. A „felkavart salakra" való utalás, a „munka" és a „vagyon" aszimmetriájának természetesként való érzékelése, és a közirgalomra, mint megoldásra való hivatkozás legalábbis óvatosságra int. Ennek az értelmezésnek a szociológiai alapja nem igazán kidolgozott. De maga a tradíció erényével megtámogatott figyelmeztetés, illetve e figyelmeztetés helye jelzésértékű. Ez a tradíció számol e problémával, s megoldást keres rá.

Ennél többet a műfaj aligha engedélyezett az ünnepi szónoknak. És ennyi is inkább az eurázsiai történeti kontextusból (például orosz forradalom) lett kivonva, semmint a szorosabb értelemben vett jelfejtésből. Maga a jel, a maga metaforikus homályába süllyedve, legföljebb a vallási *igazolás* alkalmát és eszközét szolgáltatta.

*

Az utolsó – értelmezést lezáró – zászlómagyarázat már kevésbé gazdagítja e képet. A szivárványszín és a farkas mint jelvény igazi szerepe már az összehangolás, az addigi jelmagyarázatok egybesimítása egyetlen morális narratívába. A magyarázatnak ez a szerepe persze gondolkodástörténetileg egyáltalán nem lebecsülendő – az a jó interpretáció, amelynek részei koherens egésszé állnak össze, s a részek kiegészítik és erősítik egymást. És ezt a követelményt a „szivárványos" értelmezés tematikailag és szemiotikai értelemben is kielégíti. A szivárványban ugyanis „észrevétlen átmenettel sorakoznak egymás mellé a különböző színek", s „azonképp sorakoznak az irgalom zászlaja alatt egyetértő munkára a társadalom szétmálló rétegei. Újból egyek,

összefűzi őket a jótékonyság angyalkeze" (13). Az értelmezésben tehát a szivárvány az összeilleszkedés harmóniájának metaforája. A különböző színek (s törekvések) összhangjának szimbóluma. S a farkas zászlóra hímezett képe is ezt az értelmezést erősíti, hiszen amikor Jezsaiás (11, 6) arról beszél, hogy „lakozik a farkas a báránnyal", akkor ez a szöveghely a békesség eljövetelét előlegezi. Löw a farkasban maga is ezt látta. Az írás exegézise itt már nyíltan a „békesség és testvériség" vágyát tematizálja célként.

*

A beszéd záró része, összesűrítve, megismétli azoknak a magatartásoknak sorolását, amelyek az egyes zászlók magyarázataként már elhangzottak. Ezt itt és most fölösleges volna reprodukálnunk, elég, ha tudjuk, ez az összefoglaló sűrítmény *ráerősít* az addig mondottakra. Mintegy foglalatba helyezi, koncentrálja azokat. Ennek a logikai és retorikai teljesítménynek a fölismerésénél szempontunkból fontosabb, hogy a záró részben Löw saját szemiotikájának néhány elemét, explicit formára hozva, már-már tételesen megfogalmazza. Kimondja például, hogy a morális intelmeket, amelyek beszédében fölmerülnek, „az ősi zászlók színeinek és jelvényeinek tanítása, intelme, képes beszéde szerint" alakította ki (13). És itt fölteszi s mindjárt meg is válaszolja a jeltudományi alapkérdést: „Mert mi a zászló? Utalás a magasba, utalás Isten felé, Isten felé, akiről meg van írva, hogy […] »*az ő zászlaja felettünk a szeretet*« s a szeretetnek édes gyermekei: a könyörület, a részvét és az irgalom. *Ő, az Örökkévaló a mi zászlónk*" (14). Itt, vegyük észre, egy jeltudományi duplikáció érhető tetten. A magyarázott jel magyarázata maga is jellé, méghozzá szakrális jellé lényegül át. Ám eközben vallási instanciaként visszamenőlegesen is irányítja az értelmezést. S „Izrael zászlaját el nem ragadta az áram és lomhán nem ejteti el elernyedett korok lassúdad érverése" (14).

Itt a zászló és – közvetve, áttételesen – a segélyegyesület szakralizálása történt meg. Ezt, két összefüggésben is, maga Löw is kimondja. Idézi a zsoltárt: „És Istenünknek nevében emeljük a zászlót" (Zsoltárok 20, 6), majd mint zászlóavató, saját szavaival is kimondja: „És Izrael örök zászlajának, az egy élő Istennek nevében avatom fel e zászlót [ti. a szabadkai segélyegylet zászlaját], hogy legyen az összetartás hirdetője" (14). „Felavatom e zászlót a szeretetnek és részvétnek, az összetartó békességnek és áldozatkész buzgalomnak jelképeül, e jótékony egyesületnek elidegeníthetetlen birtokául!" (15).

A rítus ezzel válik teljessé, a jelmagyarázat ezzel kapja meg szakrális pecsétjét.

*

Ha röviden, összefoglalóan akarjuk jellemezni Löw Immánuel 1890-es rabbinikus szemiotikáját, akkor, vállalva az egyszerűsítés elkerülhetetlen veszélyét, azt kell mondanunk, a *Színek és jelvények* sajátos, *hibrid* jelfejtő gyakorlat.

„Az ősi zászlók színeinek és jelvényeinek tanítása, intelme, képes beszéde" az, amire figyel, amit „megfejt"; értelmezése a hagyomány – az „írás igéinek" – jó ismeretében, a hagyomány szövedékének intencióit követve formálódik ki, de az értelmezési keret, amely értelmezését meghatározza, egyáltalán nem független egy tág, *aktuális* kontextustól. A történeti jelenidő, a századvég fejleményeitől, nyílt vagy csak kikövetkeztethető *előjeleitől*, intencióitól. A kor mozgástendenciáira odafigyelő, érzékeny és művelt rabbi nem tudta, de aligha nem is akarta magát függetleníteni kora „külső fejleményeinek" tapasztalataitól. Nem mondja ki nyíltan, ám a beszéd figyelmes olvasói számára kétségtelen, történeti jeleket magyarázott, történeti jelekre épített, de értelmezéseit *aktuális előjelek* is alakították. Értelmezései temporálisan (is) irányítottak. És így a kornak, amelyre, ha közvetve is, több ponton alludál, a sötét oldala sem marad rejtve előtte. Amikor a „társadalom *szétmálló* rétegeire", vagy a nyomorúság kiváltotta tektonikus „morajlásra", vagy éppen a törvényhozási megoldások elégtelenségére utal, a modernizáció, a modernizálódó társadalmak inherens feszültségeire is utal. Ugyanakkor szimptomatikusnak tekinthető, hogy a *piros* szín szimbolikus értelmezésében például nem a marxista szocializmus akkor már domináló vörös színhasználatát választja, hanem a zsidó hagyomány „hajnalpír" szempontját aktualizálja. Ez az opciója kétségkívül tudatos volt, rabbinikus szerepéből is fakadt. Ám aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a kétféle piros zászló, Rúben törzsének hajnalpírszínű zászlaja és a marxista szocializmus vörös lobogója között *van* érintkezés. De – és ez specifikálja a löwi szemiotikát! – Löw opciója e vonatkozásban, mint egyebekben, például a szegénység kezelésében is *alternatívája* a marxi valóságértelmezésnek.

Az aktuális kontextus szerkezetétől függetlenül is érdekes, hogy Löw jelfejtő gyakorlatát egy aktuális morális nézőpont keresztezi. És számára ez utóbbi is legalább olyan fontos volt, mint a par excellence szemiotikai szempontok. Azaz, *in ultima analysis*, a *Színek és jelvények* rabbinikus szemiotikaként írható le. A tudományos jelfejtő és -magyarázó szempont egyesül benne a közösségépítő és alakító morális szemponttal.

*

Az a szemiotika, amely a *Színek és jelvények*ből kihüvelyezhető, tele van logikai hiátussal, vagy – másfelől közelítve a szemiózis folyamatához – logikai ugrásokkal. A két szélső pont, a kiindulás és a végeredmény jól megragadható. Az egyik pont a hagyomány megőrizte jelkészlet (a törzsi zászlók színei és jelvénye), amely Izrael fiainál az „írás igéje" és magyarázata alapján csakugyan jelviszonyt alkot. A másik pont a virtuális morális közösség, amelyet a hagyományból levezetett eszmények konstituálnak. De ami közöttük húzódik, annak belső kapcsolódása már egyáltalán nem evidens. Sőt az is kérdés, csakugyan az ősi jelkészletből vannak-e levezetve ezek a normák? S ha igen, akkor

e logikai lánc kapcsolódása mennyire szerves és mennyire szoros? A kapcsolódás mennyire történeti-logikai szükségszerűség? A figyelmes megfigyelő észreveszi, az egyik szélső ponttól a másikig vezető út nagyrészt jelöletlen logikai lépésekből áll, a jelek értelmezése, amely a normákig vezet, mégsem írható valami kreatív önkény számlájára. A háttérben kitapintható, fölismerhető összefüggések állnak. S itt nem csak a színek pszichológiai atmoszférájára kell gondolnunk. A kék ég és a „fellegtelen" jelen viszonya például magától értetődő összefüggés, és kézenfekvő a fekete színnek és a veszedelmek morajlásának összekapcsolása is. Innen, az atmoszférától a normáig, a konkrét előírásokig és intelmekig elvezető kognitív út azonban már kevésbé átlátható, rejtettebb folyamat. De ez sem fölismerhetetlen. Ahogy a talmud-magyarázatnak, a *pilpul*nak vagy éppen a hétköznapi és gyakorlatias *judenwitz*nek is megvan a „logikája", amely egyéníti, sajátszerűvé teszi, itt, a jelmagyarázatnak is megvan ez az egyénítő karaktere. Nem véletlen, hogy például a pilpul-logika, a nehéz kérdések ügyes és ötletes válaszkísérlete mint eljárás, *tanítható* – tanították is (erre egy későbbi írásában Löw maga is utal), azaz érvényesül benne bizonyos szabályszerűség. Ez a szabályszerűség azonban elsősorban nem alaki, nem technikai, hanem *észjárásszerű*, relációkifejező. Amikor az egyik zászló *víztiszta* színe a csillagzafírból, vagyis egy drágakőből van származtatva, a zászlóra hímezett „jelvény" viszont a *kígyó*, akkor *ez* – a látszat, az első benyomás ellenére! – nem ellentmondás, hanem egy *összetartozó logikai reláció* „logikus" képi megjelenítése. A kígyó elleni föllépés éppen hogy a „tisztaság" védelmezése. A zászló kétféle, látszólag össze nem kapcsolható szimbolikájának egy más síkon, de magán a zászlón belül való társítása összehozása éppen ennek az észjárásnak az eredménye. És ez az észjárás, a valóság leképezésének ez a sajátos módja nemcsak része a hagyománynak, nemcsak beletartozik e hagyományba, de magának a hagyománynak is az egyik konstituáló eleme. A hagyományt újraértelmező értelmezői apparátus (keret, nézőpont, állványzat stb.) egyik összetevője így maga a hagyomány, pontosabban a hagyomány bizonyos dimenziója. Ez a hagyományban való bennemaradás egyik nem könnyen észlelhető és fölismerhető, ám valóságos eszköze. (A másik értelmezésalakító eszköz, mint esett már róla szó, az aktuális tapasztalat, amely „kifelé", a korhoz közelíti az értelmezést.)

Amikor (jóval később) Scheiber Sándor azt írta Löwről, hogy „minden leírt sora *oraculum*", azaz az isteninek a közvetítése, akkor alighanem ezt a „rejlő" összefüggést ismerte föl és mondta ki. Löw széles körű, nagy tárgyi tudása, „írás"-ismerete, a hagyományhoz való kapcsolódás finomabb szerkezetét is lehetővé tette számára. És ebben az értelemben a *Színek és jelvények* egy rendhagyó, ám a hagyomány centrumához kapcsolódó, a lényeget illetően igen hatékony jelmagyarázatnak tekinthető.

Ezt a magyarázatmódot azonban aligha lehet egy pár órás gyorstanfolyamon, afféle „krátkij kurszon" elsajátítani.

PAVLOVITS TAMÁS

A filozófia a szellem önszemlélése?

VÁLASZ MÁLNÁSI BARTÓK GYÖRGYNEK SZÁZ ÉVVEL KÉSŐBB[1]

Tisztelt Professzor Úr!
Kedves Málnási Bartók György!

Talán megbocsájtja nekem, hogy így, száz év távlatából levelemmel megszólítom önt, és bízom benne, nem bántódik meg, ha ismeretlenül, ámde kollegiális alapon, azonnal tegezésre váltok. Bár lehet, a te korodban még felettébb illetlenül hangzott, a tegezést most azért tartom szerencsésebbnek a magázásnál, mert így közvetlenebbé válhat a párbeszéd közöttünk arról, ami összeköt bennünket: a filozófia természetéről és lényegéről. Őszintén szólva csak nemrég olvastam el írásodat, amelyben nem sokkal Szegedre költözésed után összefoglaltad mindazt, amit a filozófiáról gondolsz. Most, engedelmeddel, erről szeretnék veled eszmét cserélni. De természetesen nem csak a filozófia iránti kölcsönös elköteleződésünk létesít kapcsolatot közöttünk. Te éppen abban az évben hagytad el a földi világot, amelyben én e világra megszülettem, ráadásul ugyanabban a városban, Budapesten zajlott e két esemény. Noha semmiképpen nem tekintem magamat a reinkarnációdnak, mégis, akarva-akaratlanul, úgy hozta a sors, hogy most képviselnem kell szellemi örökségedet. Főként, ha téged tekintünk a szegedi Filozófia Tanszék megalapítójának és első tanszékvezetőjének, aki 1921-ben elindította itt az első félévet. Engem, éppen 100 évvel később az a megtiszteltetés (vagy sorscsapás) ért, hogy megbízást kaptam e Tanszék vezetésére. Éppen e rám testálódó szellemi örökség miatt tartom fontosnak ezt az eszmecserét.

Kedves Gyuri! Van ez a mánia a filozófiai hagyományban, hogy bizonyos gondolkodók életkorhoz kötik, hogy mit szabad és mit nem szabad csinálni: Platón szerint nem szabad dialektikával foglalkozni negyvenéves kornál fiatalabban, Deleuze szerint csak öregkorban tudjuk hitelesen feltenni és választ keresni arra a kérdésre, hogy „mi a filozófia?"[2] Most szerintem ezt tegyük félre, hiszen, ha jól számolom, te körülbelül negyvenéves lehettél, amikor a filozófia lényegét írásodban összefoglaltad, és alig több mint ötven évemmel

[1] Elhangzott 2021. október 21-én az MTA Szegedi Akadémiai Bizottság székházában a Szegedi Tudományegyetem BTK Filozófia Tanszék fennállása 100. évfordulójának megünneplésén.

[2] Lásd: Deleuze, Guattari: *Qu'est-ce que la philosophie?* Minuit, Paris, 1991.

én sem tekintem magamat öregnek. Ha tehát ezzel egyetértesz, akkor mindenekelőtt arról szeretnék írni, hogy mi tetszik nekem a megközelítésedben, és mit tudok abból elfogadni.

I.

A filozófia lényegéről című művedet[3], amely 1924-ben jelent meg nyomtatásban, átjárja egy nagyon erős elkötelezettség a filozófia iránt, amiben teljes szívemből osztozom veled. A filozófia közös hivatásunk és szerelmünk, amelynek szolgálata közös ügyünk. Gyönyörűen írod ezt le: „a filozófiai alkotás a filozófusra nézve élet-lehetőség, sőt az egyetlen élet-lehetőség éppen úgy, amiként a művészre nézve egyetlen élet-lehetőség a művészi alkotás és a művészet maga. A filozófia a filozófusra nézve életforma, amely ha ki nem alakul, a filozófusnak lelke megyen veszendőbe" (27). Ezek szerint a filozófusi hivatásban az igazság kutatása egyfajta alkotómunkával párosul, miközben e hivatás egy életforma megélését is jelenti. Az életforma megélése pedig – teszem hozzá továbbra is az írásod szellemében – egy filozófiai éthosz vagy értékrend kifejezése magatartásunkban és cselekvésünkben, ami egyfajta tanúságtételben ölt testet. Bizonyára egyetértünk abban, hogy a filozófus képviselheti a filozófia értékeit önmagában, de képviselheti azokat abban a közösségben is, amelyben él. Én e másodikat nevezem tanúságtételnek, mivel a tanúságtételhez tanúk kellenek. Úgy érzem, te éppen ezt tetted tanszékvezetőként, és én magam is szeretnék felnőni ehhez a feladathoz. Nem tudom pontosan megítélni, hogy milyen volt a filozófia társadalmi elfogadottsága és helyzete 100 évvel ezelőtt Magyarországon (bár vannak sejtéseim), de attól tartok, e tekintetben a helyzet ma semmivel sem jobb, mint a te korodban. Egy fájdalmas mondatodból, amely ma is szomorú aktualitással bír, erre következtetek: „az Egészet és […] az Egyetemest, ma annál erősebben sóvárogjuk és szeretjük, mert ismét betört és emészt a setétség, amikor az eszmék jelentése elhomályosul, értékük ingadozó lesz, amikor nem tudunk különböztetni fény és árnyék között s a jövendőnek még lehetőségeit sem sejtjük" (3). A filozófia elfogadottsága nem volt magától értetődő, amikor ezt írtad, és ma sem az. Éppen ezért van óriási szükség olyan szellemi műhelyekre, amelyek a filozófiát ápolják és művelik, mégpedig intézményes formában. Az intézményrendszer ugyanis azokat a legitim szellemi formákat testesíti meg, amelyeket a társadalom elfogad, és amelyeket saját működéséhez elengedhetetlennek tekint. Ezért tartom fontosnak, hogy legyenek filozófia tanszékek, kutatóközpontok, amelyek nemcsak ápolják és közvetítik a filozófiai hagyományt, hanem amelyek lehetőséget adnak annak az éthosznak a megélésére

[3] Málnási Bartók György: *A filozófia lényege,* Mikes International, Hága, 2002. Az oldalszámok az online letölthető dokumentumra utalnak (http://mek.oszk.hu/00200/00200/), letöltve 2022. 02. 11.

is, amelyről beszélsz. Ilyen értelemben rendkívüli érték az a filozófia tanszék is, amelynek ma a százéves fennállását ünnepeljük. Kétség nem fér hozzá: ez évszázados fennállásban neked feledhetetlen érdemeid vannak.

Ugyanakkor ne feledkezzünk meg Nietzsche intelméről sem! Nietzsche, aki szándékosan kilépett az intézményrendszerből, azt írja, hogy az egyetemi katedrán gondolkodó filozófus nem lehet barátja az igazságnak: „Vajon tisztázta-e valaha egyetlen egyetemi filozófus is önmaga előtt kötelességeinek és korlátainak terjedelmét? Nem tudom; de ha megtette és ennek ellenére állami hivatalnok marad, akkor hamis barátja az igazságnak; ha soha nem tette meg, akkor azt hiszem, egyáltalán nem az igazság barátja".[4] Abból, amit az imént írtam, láthatod, hogy ezzel nem értek maradéktalanul egyet, és talán ebben összhang van közöttünk. Mégsem gondolom, hogy Nietzsche ezen intelmét semmibe kellene vennünk. Hiszen, ha a mélyére nézünk, akkor láthatjuk, hogy az igazság szeretete és az igazság iránti aggodalom szól belőle, miközben azt állítja, hogy az igazság nem fér el az intézményi keretek között. És ebben talán igaza van. Én tehát azt gondolom, hogy az éberségünket mindig meg kell őriznünk, és látnunk kell, hogy a filozófia maga sem fér bele az intézmény kereteibe. Ha hűek akarunk maradni a filozófia értékeihez, az igazsághoz és az igazságossághoz, tehát a bölcsesség szeretetéhez, akkor tudnunk kell, hogy azokban a pillanatokban, amikor a filozófia valóban működésbe lép a maga dialektikus erejével, akkor ott megsemmisül minden intézményes keret. A filozófia művelésének az intézményen belül talán éppen az a célja, hogy a filozófia túlcsorduljon a kereteken, hiszen az intézmény keretei szükségszerűen végesek, míg a filozófia a végtelenre nyitott.

II.

De most egy kicsit előreszaladtam, ezért engedd meg, hogy visszatérjek arra a kérdésre, hogy mi a filozófia lényege. És most arra figyelek, amit te mondasz erről, és engedd meg, hogy tömören összefoglaljam nézeteidet. Nyilvánvaló, hogy neked köszönhetően mi itt Szegeden az ún. kolozsvári iskola örökösei vagyunk. A kolozsvári iskola két legfontosabb képviselője mestered, Bőhm Károly és te magad voltatok, és köztudott, hogy iskolátok Kantot tekintette szellemi elődjének. Ezért sem meglepő, hogy az a mód, ahogyan te a filozófia lényegéről gondolkodsz, elsősorban Kant filozófiáját teszi meg mértéknek. Megjegyzem: a filozófia lényegéről gondolkodva nemcsak azzal a móddal foglalkozol, amelynek révén a filozófia hozzáfér az igazsághoz, hanem szövegedből az is kirajzolódik, hogyan látod a filozófiai igazságok rendszerét egységes egésszé összeállni. A kiinduló pontod az a kanti különbségtétel, amely az Én és a Nem-Én között markáns határvonalat húz. A filozófiai

[4] Nietzsche: *Schopenhauer mint nevelő,* in Nietzsche: *A vándor és árnyéka,* ford. Török Gábor, Göncöl, Budapest, é. n. 78.

reflexió az Énből indul ki, és természetesen a Nem-Én-re irányul, ez képezi megismerése tárgyát. Ugyanakkor hangsúlyozod, hogy a Nem-Én megismerése nem egy passzív folyamat, hanem egyet jelent a Nem-Én megalkotásával. Ahogy írod: „[az] Én már tevékenységének első pillanatában kénytelen észre venni, hogy a Nem-Én […] minden ízében az ő alkotása. Mint az ő alkotása, teljes mértékben tőle függ, tőle függ éppen a maga létében, mert reá nézve létező éppen az által lesz, hogy őt megismeri és ezen megismerés által érvényre segíti" (30). Szerinted tehát a Nem-Én mint világ önmagában nem megismerhető, noha kölcsönhatásban áll az Énnel. A világ, amit mi ismerünk, egy konstitúció és kivetülés, amelynek az Én kognitív struktúrája képezi az alapját.

Eddig a pontig Kantot követed. Ám rögtön ezután bevezetsz egy fogalmat, amely idegen Kanttól: nevezetesen a szellem fogalmát, amely feltehetően a német *Geist* megfelelője. E fogalom segítségével a filozófiai megismerés aktusát egy szinttel feljebb helyezed, és azt állítod, hogy a filozófia a szellem önismerete. A szellemben ugyanis az Én és a Nem-Én egységre lel. De hát mi is ez a szellem? Te elutasítod azt a lehetőséget, hogy a szellemet metafizikailag mint önálló szubsztanciát értsük, és mint egy tőlünk független valóságot fogjuk fel. Ugyanakkor azt írod, hogy „a szellem valójában nem más, mint az Én objektív értelemben véve, minél fogva a szellem minden egyes psychophysikai Én-nek lelki aktusaiban és azok által immanensen megnyilatkozni képes" (32). Így azonban mégiscsak az emberi történelmet a szellem történelmeként ismerhetjük fel, és a filozófia lényegéről szóló kantiánus fejtegetéseidbe máris egyfajta hegelianizmus keveredik. Ez vezet el ahhoz a kijelentésedhez is, hogy a filozófia nem más, mint a szellem önismerete, és így lesz a filozófiából szükségszerűen rendszerfilozófia: „a filozófia által létesített teoretikus, egyetemes és érdekmentes világkép orgánikus rendszer, mert orgánikus rendszer a szellem, amely azt létrehozta" (34). Összegezve tehát: a filozófia az a tudás, amelyben a szellem megismeri önmagát, mert felismeri, hogy a Nem-Én nem más, mint a megismerő Énnek a megismerés aktusában kiteljesedő konstitúciója. Éppen ezért a filozófia „a szellem érdekmentes önszemlélete, amely által kifejti, kialakítja s ez által megérti a maga végtelen tartalmát és öntudatossá teszi mindazt, ami benne még öntudatra nem ébredt.". Ezt már a szöveged konklúziójában írod, ahol Hegelre is utalsz: „Az így értett filozófia valóban totalizáló (Hegel szava!) magatartás, amely a Nem-Én és az Én egységét helyreállítja" (52).

Kedves Gyuri, be kell vallanom, engem zavar az, ha a filozófiát egyfajta totalizáló magatartással azonosítjuk. A szövegedben számos helyen előkerül a hatalom akarása, az uralomra törekvés szándéka, mégpedig a filozófiai gondolkodással összefüggésben. „Az Én hivatott arra, hogy a végtelen Nem-Ént megismerje és hatalmába hajtsa" (28), vagy „Minél inkább keríti az Én a

Nem-Ént a maga hatalmába, annál nagyobb mértékben fejti ki a maga lényegét" (29). Természetesen az értelmezésed szerint a Nem-Énnek teljes uralmunk alá hajtása az Én autonómiáját és szabadságát szolgálja, de e tendenciában továbbra is egy totalizáló szándék mutatkozik meg. Egy olyan szándék, amelyet a XX. század még előtted álló borzalmas tapasztalatai után nehéz ártatlanul elfogadni még a tiszta szellemi folyamatok szintjén is.

III.

Hadd magyarázzam el neked, miért idegen tőlem a filozófiának ez a megközelítése. Én közvetlenül a rendszerváltás után kerültem kapcsolatba egyetemi hallgatóként a filozófiával és a szegedi Filozófia Tanszékkel, amikor előbb Csejtei Dezső, majd az azóta elhunyt Dékány András és végül Gyenge Zoltán igyekeztek itt negyven év sötétebb színezetű öröksége után újra európai filozófia tanszéket építeni. Most, hogy visszagondolok a kilencvenes évekre, meglepve látom, hogy az a negyven év, amely arról volt nevezetes, hogy az ideológia kiűzte a filozófiai gondolkodást az intézmény falai közül, mégsem tudta teljesen megsemmisíteni a te szellemi örökségedet. Erre abból következtetek, hogy amikor ide kerültem, még mindig vagy már megint nagyon erős volt a klasszikus német idealizmus oktatása, aminek szükségességét – talán nem önkényes így magyarázni – a *genius loci* őrizte. Tanáraimtól, Simon Ferenctől, Gausz Andrástól és Gyenge Zoltántól számos kurzust hallgattam Kantról, Hegelről, Schellingről. Majd e németes vonal folytatásaként erősen hatott rám Heidegger gondolkodása, aki a kilencvenes években nagyon népszerű volt a szellemileg felszabadult országban. Az egyetemi szakdolgozatomat részben Heideggerből írtam. Lenyűgözött Heidegger gondolkodása, teljesen a hatása alá kerültem, át tudtam érezni gondolatainak súlyát, szinte éreztem a Lét hívását, a gond szorongató közelségét, a lelkiismeret szólítását és az autentikus lét megélésének szükségét. Ezt követően, a kilencvenes évek második felében kerültem Párizsba, ahol elsőként Emmanuel Lévinas könyvei akadtak a kezembe. Az ő gondolkodása megdöbbentett, és „felrázott dogmatikus szendergéseimből".

Lévinas első könyve, amelyet elolvastam, a Sorbonne-on tartott legutolsó szemináriumának leiratát tartalmazta *Isten, a Halál és az Idő* címen[5]. A halálra vonatkozó elemzések erős Heidegger-kritikát fejtettek ki, és ebben döbbentett meg egy belátás, amely szerint a halál nem annyira saját halálunk képében jelenik meg a számunkra, ahogy Heidegger értelmezi, hanem sokkal inkább a másik ember halálaként. Talán ez a gondolat józanított ki Heidegger-ittasságomból, és tárta fel számomra egy olyan gondolkodás lehetőségét, amely nem az Énből indul ki, és nem oda akar visszatérni, és amely számára

[5] Lévinas: *Dieu, la Mort et le Temps*. Grasset, Paris, 1993.

a másik ember fontosabb, mint az én autonómiájának biztosítása. Ez a filozófia nem az énre alapoz, hanem a Nem-Én másságát és fontosságát hangsúlyozza. E megközelítés szerint a Nem-Én a más, az idegen, amely végtelensége révén visszavezethetetlen az Énre.

Párizsban megmerítkeztem a francia filozófiai hagyomány közegében. Felfedeztem Montaigne-t, Pascalt, Rousseau-t, közelebbről Descartes-ot és Malebranche-t. Jean-Luc Marion óráit hallgattam a Sorbonne-on, aki a kortárs francia fenomenológiai gondolkodásba vezetett be. Szeged után a filozófiai reflexió egészen új tájékai tárultak fel számomra. Úgy is fogalmazhatnék, hogy a *Geist* fogalma mellett felfedeztem az *esprit* fogalmát. E két kifejezés mindegyike szellemet jelent, és kulcsfontosságúak a filozófia lényegének megértése szempontjából, miközben egyáltalán nem fordíthatók le egymásra. A német *Geist* a hegeli abszolút szellemben fejeződik ki leginkább, abban, amelyhez a te szellemfogalmad is nagyon közel áll. Az *esprit* ezzel szemben sokkal könnyedebb, az emberi reflexiót és gondolkodást jelenti, amely akár olyan szóösszetételekben is előfordulhat, mint a pascali *esprit de finesse*, amelyet kifinomult gondolkodásnak fordítottam, és amely a társaságban való tájékozódó képesség és jártasság kifejezése. Az általam akkoriban felfedezett francia filozófia olyan táj, amely nem illeszkedik az *absolutier Geist* mindent önmagára visszavezető mozgásába, hanem a sokkal kiszámíthatatlanabb és játékosabb *esprit* mozgástere. És ekkor értettem meg, hogy a filozófiai reflexiónak legalább olyan fontos része az önirónia, a humor, a szkeptikus hajlandóság, mint az a patetikus komolyság és veretes stílus, amely Hegel vagy Heidegger szövegeit jellemzi.

Lévinas egyik esszéje, *A filozófia és a végtelen ideája*[6] nagyon tömören foglalja össze azt a különbséget, amely a filozófia általad vallott lényege, és az én meggyőződésem között húzódik. Lévinas szerint a filozófiai szellem avagy az *esprit philosophique*, nem egyetlen utat jár be, ahogy te írod, hanem két különbözőt, amelyek „az igazság ideájában keresztezik egymást" (27). Az egyik út nem más, mint amelyet te is követsz a filozófia lényegéről szóló írásodban. Lévinas ezt az autonómia útjának nevezi. A gondolkodás itt szembenáll a mással – az Én a Nem-Énnel, ahogy te mondanád – és az a célja, hogy a mást megismerje, és e megismerés által önmagára visszavezesse. Ez az ember alapállása a világban: a világ ismeretlen, fenyegető a számára, de a megismeréssel átláthatóvá és uralhatóvá teszi. A gondolkodás végső célja a világ teljes megismerése és uralása azért, hogy az ember felszabaduljon a tőle idegen meghatározottságoktól. Tudom, egy helyen Descartes is ezt mondja (és nem ezért szeretjük): mi emberek a világ megismerése révén „a természetnek

[6] Lévinas: *Nyelv és közelség*, ford. Tarnay László, Jelenkor, Pécs, 1996, 27–42.

mintegy uraivá és birtokosaivá válhatnánk".[7] Ez lenne a teljes autonómia, a tökéletes szabadság, amikor a mást vagy a Nem-Ént, ahogy te is írod, teljesen uralmunk alá vontuk. A szellemnek van azonban egy másik útja is, amelyet Lévinas az előbbivel ellentétbe állít, és amelyet a heteronómia útjának nevez. Ezen az úton minden a fordítottja az előzőnek: nem az önmagának, az Énnek van elsőbbsége, hanem a másnak, azaz a Nem-Énnek. A gondolkodás itt azzal szembesül, hogy a más vagy Nem-Én *radikálisan* más, azaz természeténél fogva olyan, hogy visszavezethetetlennek bizonyul az Én-re. Ezáltal mindig ellene szegül az uralomnak és az autonómiának. Ennek a radikális másságnak a kifejezésében kap központi szerepet a végtelen fogalma. A szellemet te is végtelennek nevezed, ámde a szellem végtelensége nem akadálya annak, hogy az Én és a Nem-Én egyesüljenek a filozófia végső aktusában. Lévinasnál a végtelen nem az Énhez, hanem a Nem-Énhez kapcsolódik, és ez biztosítja radikális másságát. A más végtelensége folytán visszavezethetetlen az Énre.

Lévinasnak több erős érve is van annak alátámasztására, hogy a filozófia két útja különbözik egymástól. Az egyik egy történeti érv: arra mutat rá, hogy már Platón szerint is a Jó túl van a Léten,[8] azaz semmilyen racionális, azaz a logosz uralma alá tartozó rendszerbe nem integrálható. Természetesen ez a hagyomány – a rendszeralkotó tendenciák mellett – szintén végigvonul a nyugati gondolkodás történetén Platóntól Plótinoszon át azon gondolkodókig, akik mindig a rendszer ellenében gondolkodtak, mint Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, és még sorolhatnánk. De van ennél egy sokkal erősebb érve is Lévinasnak, amit szerintem érdemes megfontolni. Ez pedig a másik ember tapasztalatára épül. Ha te azt állítod, hogy az Én autonómiájának és szabadságának az a feltétele, hogy a Nem-Ént uralma alá vonja a megismerés révén, akkor én azt kérdezem, hol helyezed el ebben a keretben a másik embert? Ez a követelmény azt vonja magával, hogy a másik embert is ismerjük meg és vonjuk uralmunk alá, mert ez saját szabadságunk feltétele. Azaz szüntessünk meg minden olyan tényezőt, amely külső meghatározottságokat iktat be a rendszerbe az Énhez képest. A helyzet az, hogy a másik ember által, mint Nem-Én által képviselt külső meghatározottságok mindig megmaradnak, azokat soha nem fogjuk tudni visszavezetni önmagunkra, és ezáltal uralmunk alá hajtani a másik embert. A másik ember szabadsága e megközelítésben fontosabb és értékesebb, mint az Én szabadságom. Voltak, vannak, és lesznek olyanok, akik kísérletet tettek és tesznek a másik ember totális uralására – természetesen nem a megismerés eszközeivel –, ám mi, a filozófia szerelmesei, soha nem vállalhatunk velük közösséget. Lévinas ezt fejezi ki az arc

[7] Descartes: *Értekezés a módszerről*. Hatodik rész. Ford. Boros Gábor, Budapest, Ikon Kiadó, Matúra, 1992, 69.

[8] Lásd: Platón: *Az állam*, 509b.

fogalmával, amely számunkra mindig végtelenként adódik, és amely végtelensége révén soha nem redukálható önmagunkra, és nem hajtható uralmunk alá.

Ezek után talán érthetővé tudom tenni a számodra, miért olyan fontos nekem a végtelen fogalma, amiről utolsó könyvem szól.[9] A filozófiai gondolkodás a végtelenre nyitott. A végtelen az, amire megismerésünk irányul, ámde a végtelen végtelensége nem szüntethető meg azáltal, hogy maradéktalanul megismerjük. Ez véges gondolkodásunk számára eleve lehetetlen, de ha abba az illúzióba ringatnánk magunkat, hogy lehetséges, észre kellene vennünk, hogy ezzel elkerülhetetlenül végessé tennénk, miközben a végtelent mint végtelent kellene megismernünk. A végtelent tehát soha nem fogjuk tudni visszavezetni önmagunkra. Ez nem jelenti azt, hogy le kell mondanunk az igazságról, és hogy egy harmadik utat, a szkepticizmus útját kell választanunk, amely nem vezet sehová. A végtelenre nyitottságban a filozófiának az igazsággal van dolga, hiszen az igazság maga végtelen. A filozófiának azt kell feltérképeznie, hogy hogyan, milyen módon tud a mi véges megismerőképességünk a végtelen igazságra nyitott maradni, a végtelen igazságra, amely nemcsak a másban, hanem a másikban is lakik. Mindez nemcsak egy tudást, de egy élni tudást is kialakít, hiszen az igazság végeredményben elválaszthatatlan az igazságosságtól. De erről most, idő hiányában nem tudok többet mondani.

V.

Kedves Gyuri! Te száz évvel ezelőtt fejtetted ki nézeteidet a filozófia lényegéről. Azóta sok minden történt Európában, és Európa e keleti szegletében. Amikor te sötét idők eljöveteléről beszélsz, tudjuk jól, mire gondolsz. Te, a másik nagy szegedi-európai gondolkodóhoz és kollégádhoz, Szent-Györgyi Alberthez hasonlóan, utáltad Hitlert. Egy anekdota szerint, ha az asztalnál Hitler szóba került, feleséged elkezdte összegyűjteni a késeket, annyira indulatos lettél. Ki tudja, talán késői korszakodban, 1948 után, amikor félreállítottak, és tanúja lehettél annak, hogyan mennek tönkre azok az értékek ebben a társadalomban, amelyekért te éltél, és amelyeket a korábbi gyalázatos események még nem számoltak fel teljesen, talán már te sem gondoltad, hogy a filozófiai éthosz végső célja a szellem önszemlélése és az Én uralmának a megvalósítása volna. Akárhogy legyen is, a szellemnek több útja van. Nehéz már hinnünk abban, hogy minden egy nagy rendszerben összegződik majd, ahol a szellem megtalálja végső autonómiáját és szabadságát. Sokkal inkább tanítványod, József Attila szavai csengenek hitelesen: „Csak ami nincs, annak van bokra, csak ami lesz, az a virág, ami van, széttör darabokra." És annak, hogy

[9] Pavlovits Tamás: *A végtelen észlelése a kora újkorban,* Gondolat, Budapest, 2020.

ezeket a sorokat idézem, nem pedig Adynak a *Kocsi út az éjszakában* című versét, két oka van: egyrészt mert ez a költészet, József Attiláé, bizonyos fokig talán a te szellemed hatását is magán hordozza, másrészt pedig azért, mert e sorok megengedik, hogy akár a semmiből is nőjön virág, meghagyva némi reményt. Talán nem tartod túlzásnak, ha ezt a metaforát úgy fordítom át a jelenre, hogy az a szellem, amit te itt Szegeden húsz éven át képviseltél, és amely hosszú időre elveszni látszott, ma is él, és virágokat hajt. Ezért mindenképpen érdemes kifejeznünk hálánkat neked, miközben továbbra is fontos azzal az éthosszal művelni a filozófiát, amellyel te tetted. Noha azok az utak, amelyeken járunk, markánsan különböznek, de közös a szenvedély, amellyel a filozófia értékeinek megőrzéséért dolgozunk.

Tisztelettel és barátsággal:

Prof. Dr. Pavlovits Tamás

Szeged, 2021. október 21.

TVERDOTA GYÖRGY

Lélektől lélekig[1]

József Attila költői (és gondolkodói) fejlődésének legfontosabb fordulópontja 1931 tavasz végére, nyár elejére esett. Ekkor állt össze az a képlet, amely az évek során jelentős fejlődésen, átalakulások során ment át, de amely alapszerkezetét tekintve ettől kezdve mindhalálig változatlanul érvényben maradt. Nem áll távol az igazságtól a kutatás, amikor a fordulatot abban látja, hogy ekkor kapcsolódott össze a költő gondolkodásában és gyakorlatában a marxista eszmei tájékozódással a freudi orientáció. E formula gyenge pontja az, hogy megengedi, hogy eszmetörténeti kérdéssé egyszerűsítsük le ezt a költő sorsát a legnagyobb mélységekig átható konstellációt. A két tájékozódási irány metszéspontjában, fókuszában az első személyű alany, a lírai én problémája áll. 1931 derekán került napirendre József Attila gondolkodói műhelyében az emberkép megújítása, és lírikusi gyakorlatának erre a korszerű emberképre alapozása. Mielőtt szemügyre vennénk ennek az emberképnek a keresztmetszetét 1931-ben, célszerű előbb hosszmetszeti képet alkotnunk annak a fejlődési folyamatnak főbb állomásairól, amelyen az énről alkotott kép a költő pályakezdésétől kezdve végbement.

Pályakezdését elemezve megállapítottuk első tetten érhető, mert dokumentumokkal alátámasztható költői irányválasztását, a Nyugat első nemzedéke költői mintáinak elsajátítását. A folyóirat szerkesztési és kritikai elveit és a nagy nemzedék költői gyakorlatát (Babits részleges és Füst Milán teljes kivételével) szokás szélsőségesen én-központúnak, individualistának minősíteni. A lírikus Adyt egyenesen XIX. századból kölcsönzött, romantikus mentalitással vádolják. Láttuk, hogy József Attila teljeskörűen és nagy intenzitással magáévá tette az előtte járó nemzedék költői nyelvét, szerkesztésmódját, témaválasztását. Ezt nem tehette volna meg másképpen, mint hogy egyúttal követte elődei egyéniség-kultuszát is. A húszas évek első felében erre valóban számos példát idézhetünk. Akár be is érhetnénk velük, ha csupán a kor fertőző betegségéről, tévesztett szellemi törekvések követéséről, idejétmúlt reagálási módoknak a rutinban történt továbbéléséről lenne szó. Fejlődése során a fiatal költő – úgymond – kinőtte ezeket.

Az énkultusz mélyén azonban még megróható túlzásaiban, kinövéseiben, egyoldalúságaiban, beteges eltorzulásában is természetes énfunkcióra bukkanunk. A műnemek közötti munkamegosztásban a lírai költészet centrumát alapesetben az én, az egyes szám első személy foglalta el. A lírai közlés a

[1] A közreadott írás részlet a szerző *Gondoljátok meg, proletárok* című József Attila-monográfiája második, készülő, *Az érett József Attila* alcímű kötetéből.

szubjektum nyelvi megvalósítása. József Attila makói gimnazista kora óta kivételes tudatossággal és az óvatosságot félretoló elszántsággal egy lapra tette föl életét: a lírai költészet művelésére. Ezzel akarva akaratlanul későbbi eszmélkedésének középpontjába helyezte az alany szerepét a műalkotás létrejöttében. Első zsengéinek megírásától fogva az volt a tapasztalata, hogy mint lírikus, saját énjén átszűrve jeleníti meg a világot. Az első személy úgyszólván a munkaeszköze. Nem tehette meg, hogy előbb vagy utóbb ne tudatosítsa viszonyát a verset alkotó és a versben tevékenykedő személyhez.

Nem rendelkezünk megbízható leírással a költői felkészülésben végbemenő folyamatokról, és ez a lírai szubjektum alakulásának megértésében is nehézséget okoz. Ám bármikor lép is be a líra birodalmába egy pályakezdő, ott mindig talál kínálatot az énjét középpontba állító megnyilatkozási módjait illetően, és az ajánlathoz szükségképpen járul hozzá ezeknek a módoknak az ideológiai alátámasztása. Az induló költő szükségképpen alkalmazkodik a divatos lírai én-képek valamelyikéhez. Eleinte nem áll módjában óvatosan tartózkodni igénybevételüktől, hanem teljes nyitottsággal rábízza magát a hullámra, amely őt is előrelendíti. Az egymásra következő, egymással akár összeférhetetlen énképek közötti feszültségeket nem feltétlenül érzékeli. Petőfi romantikus költői öntudata vagy Ady provokatív öntanúsításai között például nem feltétlenül lát különbséget.

Hiába kapta tehát a pályakezdő a lírai gyakorlat számára nélkülözhetetlen énközpontúság egész pályáját megalapozó indítását egyszerre, egy ütemben a kordivat torzításait magán viselő önimádat, beteges önmagára irányulás túlzásaival, a két összetevő szavatossága eltérő időpontokban járt le. A pályakezdés „ártatlan", „naiv, „spontán" énközpontúsága újabb és újabb alakot öltve végigkísérte a költőt pályáján, az önzés etikai vétségét dacosan vállaló gesztusok viszont abbamaradtak, az egotizmus, az én-kultusz mint az énnek a versben történő hipertrófiája divatjelenségei hamar kihullottak költői gyakorlatából.

Ráadásul a Nyugat első nemzedékének ezt a sajátosságát a kutatás eltúlozta, és egyoldalúan kiemelte, karikatúraszerűen eltorzította, üres sablonként kezelte. A századelő költészete nem merült ki az első személy tobzódásában, hanem megfogalmazta az én problematikussá válásának tapasztalatát is. Számos példát hozhatunk arra, hogy a nyugatos költők kifejezetten szenvedtek az individualizmus emelte korlátok miatt, panaszkodtak az énbezártság ellen: „a mindenséget vágyom versbe venni, / de még tovább magamnál nem jutottam" – panaszolja Babits. Tóth Árpád sem parádézik első személyével: „Vézna, szánalmas figura, én. / Én, én. / S magam vagyok a föld kerekén." Az én felmagasztalásának fonákját Ady is megfogalmazza, egyúttal az én korlátaitól való megszabadulás reményét is kifejezve: „Az én-élet poklából / Lelkem-testem kilából".

Az én-élet poklát a fiatal József Attila is – nem kis mértékben Baudelaire példájára támaszkodva – számos versében átélte (*Lélekszirteken, Önarckép*), s megújuló kísérleteket tett a belőle történő kilábolásra. Ezt a célt szolgálta egyebek között az egyéni lélek kozmikussá tágításának kísérlete *A Kozmosz éneke* szonettkoszorújában, de ebben a nagykompozícióban végül inkább a lélek belső meghasonlásai nőttek kozmikus méretűvé, bolygók drámájává, ahelyett, hogy a mindenség rendjében békés összhanggá oldódtak volna föl. Sokkal sikeresebb volt a *Megfáradt ember* negatív önmeghatározása: „se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember". Az én kóros túltengésétől való megszabadulásra törekvés ezután a húszas-harmincas évek fordulójáig folyamatosan napirenden volt a költő műhelyében. Avantgárd kompozíciói, főleg a Kassák számozott verseinek technikáját követő alkotások, a belső tartalmakkal való szuverén, néha kifejezetten erőszakos bánásmód révén a lelki szféra tágassá tételét vagy ellenkezőleg, a személyestől való eltávolodást szolgálták komolyan vagy játékos formában. József Attila Gáspár Endréhez írt, Párizsból Bécsbe küldött nevezetes levele, amelyet a kutatás hajlamos – tévesen – a harmincas évek egy verscsoportjában jelentkező tárgyias költészet megalapozásának tekinteni, a lírai alany háttérbe szorítására tett elméleti próbálkozásnak adott teret. Ez a kísérletezés a *Medáliák* ciklusban érte el csúcspontját.

A program nem törekedett kevesebbre, mint hogy a költői műalkotás – túlnőve az alkotó személyes helyzetén, problémáin, ambícióin – az egyetemes kicsinyített mása, a világegész szemléleti helyettese legyen. A személyes én korlátaitól történő megszabadulás ambíciója megkövetelte a lélektanosság háttérbe szorítását, mert ennek elmulasztása egyértelmű lett volna a relatív, részleges hatóerejű valóságvonatkozások érvényben tartásával. József Attila azonban elméleti fejtegetéseiben jóval túlment az én szerepének korlátozásán. Intranzigens pszichológiaellenes álláspontot alakított ki. Hatása alá került a fiatal Husserlre hivatkozó Pauler Ákos logikai platonista filozófiájának, s kategorikusan elutasította mindenféle lélektani szempont létjogosultságát a művészetről folyó beszédben. Az eszmecserékben, amelyekbe Vágó Mártával és baráti körében bonyolódott 1928 nyarán és őszén, ezt a pszichológiaellenes álláspontot képviselte, megbotránkoztatva ezzel a nálánál e téren sokkal engedékenyebb Mártát. A költő radikális eljárása azonban paradox módon arra figyelmeztet, hogy a szubjektum fogalmától a deklarált lélektan-ellenesség dacára sem lehet olyan könnyen megszabadulni.

A költészetet a világ megismerése egyik lényegi módjának tekintő költő, aki elismerte, hogy „letagadhatatlanul megismerés foglaltatik a művészetben"[2], művészetbölcseleti koncepciójának 1928 őszén történt kialakítása során nem nélkülözhette az ismeretelméleti szubjektum számbavételét. Túl azon, hogy az 1928-ban megfogalmazott *Ihlet és nemzet* teremtésesztétikát fejtett ki, azaz tárgya a művet megalkotó szellemiség, az ihlet, nem pedig a műtárgy volt önmagában, a kész művet is mindig befogadójával együtt említette: „Az ihlet tehát megragad egy valóságelemet, a többiek elé teszi és ezzel az egyetlen valóságelemmel eltakarja az egész valóságot *az exisztencia elől*, mint a telihold a napot *a szemünk elől*".[3] A napfogyatkozás tapasztalatához nélkülözhetetlen az alany, hiszen a kisebb égitest, a műalkotás mindig egy szemlélő elől takarja el a nagyobbat, a világegészt. Az ismeretelméleti nézőpont csak egy alany által elfoglalt pozíció lehet. Az első személyt tehát pszichológiai realitásában háttérbe tolhatta, ismeretelméleti énként, a filozófiai hagyományra támaszkodva azonban vissza kellett térnie hozzá. Paradoxonnal élve ezt a visszatérést antipszichologista szubjektumelméletnek nevezhetnénk. József Attila a filozófiai hagyományból kölcsön vett félkész alkatrészekből barkácsolva építette föl a maga ismeretelméleti alany fogalmát: ezt nevezte el exisztenciának, a világ megismerésére törekvő, létező egyedi emberi lényt jelölve meg vele.

Az exisztencia (egyes szám első személyű változatban: önlétem) József Attila én-felfogásának újabb állomását jelenti. A terminus – talán Jasperstől kölcsön véve – a fenomenológiával kapcsolatos 1928-as kávéházi viták során került be Vágó Márta és József Attila diskurzusába. Levelezésük során láthatóan konszenzusszerűen élnek a szakkifejezéssel, azaz az exisztencia fogalom jelentése és használati köre kettőjük számára kölcsönösen érthető.[4] A fogalom felépítése során a költő a tőle telhető és egy 24-25 éves fiatalember részéről elismerést érdemlő szakszerűséggel és körültekintéssel járt el, bár gondolatmenete több ponton eltávolodik a fegyelmezett és elvárható vonalvezetéstől.

A bölcseleti hagyomány, amelyhez kapcsolódott, legyen az az újhegeliánus Croce, akinek nézetei támpontként is és elrugaszkodási pontként is szolgáltak számára, vagy a kanti irány, amelyet eligazodása során ugyancsak kö-

[2] József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930. Szövegek.* Közzéteszi: Horváth Iván et al., Osiris, Budapest, 1995, 36.

[3] Uo. 91.

[4] Példaként említhetjük Vágó Márta 1928. október 13-án és 14-én Londonban kelt levelét, és József Attila 1928. december 15-re datált küldeményét. *József Attila levelezése*, összeáll. H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin, Stoll Béla; sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Stoll Béla, Osiris, Budapest, 2006, 303., 304., 341.

vetni látszott, a megismerés két módját különbözteti meg: a szemléleti (intuíció) és a gondolati (spekuláció) ismeretszerzést. József Attila ehhez a két módhoz velük egyenrangú harmadikként hozzáfűzte a művészeti megismerést (ihlet). A megismerő alanyt, az exisztenciát felfogása szerint ez az egymással szoros viszonyt alkotó, de egymástól élesen elkülönülő három ismereti forma alkotja. Az ismeretek ebben az alanyban kapnak helyet, amely hely Kantnál az öntudat nevet viseli.

Ahhoz azonban, hogy az öntudat egysége megteremtődjék, a benne megjelenő képzetek mindegyikét az „én gondolkodom" képzete kell, hogy kísérje. Azaz a külvilágból érkező információk azáltal válnak enyémmé, hogy az alany spontán a priori gondolati művelete kapcsolódik hozzájuk. Az „én gondolkodom" formula, az öntudat tapasztalat előtti, spontán egysége csak azáltal szerveződik tudássá, ha a képzetek mindenféle tartalma között szintézist hoz létre. A reális megismerő alany az öntudat empirikus egysége. Hogy József Attila ennek tudatában alkotta meg exisztencia-fogalmát, mi sem mutatja jobban, mint *[A szinthetikus ítélet…]* című rövid feljegyzése: „Az appercepció szintézise", amelynek forrását Kant *A tiszta ész kritikája* című fő műve *A transzcendentális elemtan 16-18. §-a („Mi az öntudat objektív egysége")* részletében találjuk meg. Ugyanebben a feljegyzésben olvasható a szintetikus ítélet kanti meghatározásának újrafogalmazása: „A szinthetikus ítélet mindig két ismeretforrás, a gondolkodás és szemlélet kapcsolata."

Saját rendszerének kidolgozása során József Attila több ponton is elmozdult ettől a képlettől. Úgy tűnik, nem tartotta elfogadhatónak az „én gondolkodom" descartes-i eredetű formuláját, amely szerint saját gondolkodásomból következtethetek saját létemre: a „(cogito ergo sum) különben helytelen".[5] A formulát abból a megfontolásból utasítja el, hogy az elsődleges ismeretforrás nem a gondolat, hanem a szemlélet: „a szemlélet tudósít, hogy tárgyunknak van mibenléte, tehát hogy van és létezik"; „Szemlélet nélkül nincsen tudomásunk a valóságról. Arról, hogy vagyok, éppugy szemléletem értesit, mint arról, hogy cselekszem, gondolkozom".[6] A „szemlélek, tehát vagyok", amellyel a „gondolkodom, tehát vagyok" formula helyettesítendő, azonban nem mond ki többet, mint felismerést, hogy a szemlélő létezik. Azaz csak arra az üres „konklúzióra" juthat, hogy „vagyok, tehát vagyok".[7] Önlétem állítása puszta evidencia, egy se nem bizonyítható, se nem cáfolható állítás.

A megismerő alanyt különálló egyeddé elszigetelő szemléletet a jelek szerint a költő túlságosan erősen elválasztotta a másik két ismereti formától.

[5] József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930. Szövegek,* Osiris, Budapest, 1995, 68.

[6] Uo. 67.

[7] Uo. 60.

Kant figyelmeztet arra, hogy „valamely a szemléletben adott különféle appercepciójának e teljes azonossága ugyanis a képzetek szintezisét tartalmazza, s csakis e szintezis tudata folytán lehetséges. Mert az empirikus tudat, mely különböző képzeteket kisér egymagában, szétszóródott s vonatkozás nélkül való az alany azonosságára. E vonatkozás tehát még nem történik meg az által, hogy minden képzetet tudattal kisérek, hanem úgy, hogy az egyiket a másikhoz *hozzáteszem* s szintezisükről tudatom van. Tehát csak mert adott képzetek különféléjét *egy tudatban* kapcsolhatom egybe, történhetik meg, hogy *magát e tudat azonosságát e képzetekben* gondolom,… ezek a szemléletben adott képzetek valamennyien az *enyéim,* tehát annyit tesz: egy öntudatban egyesítem őket, vagy legalább egyesíthetem; s habár maga e gondolat még nem a képzetek *szintezisének tudata,* mégis fölteszi lehetségét, azaz csak mert a képzetek különféléjét egy tudatban foglalhatom, nevezem őket mind az én képzeteimnek: mert különben oly sokszínű különböző Énem volna, mint a hány képzet van a tudatomban. A szemléletek különféléjének a p r i o r i adott szintetikus egysége tehát magának az appercepció azonosságának alapja, mely a p r i o r i megelőzi *minden* meghatározott gondolkodásomat. Kapcsolat pedig nincsen a tárgyakban, nem is meríthető belőlük észrevevés útján s nem fogadható ezen az úton az értelembe, hanem egyedül az értelem működése, mely maga is nem egyéb, mint az a p r i o r i kapcsolás s adott képzetek különféléjének az appercepció egysége alá való hozatalának képessége, mely alaptétel az egész emberi megismerés legfőbb tétele."[8]

József Attila mintha elfeledkezne arról, hogy a szemléletben adott, önmagukban vonatkozás nélkülivé szétszóródó tartalmakból csak szintézis útján jöhet létre szervezett tapasztalat. Az ő szemlélő alanya úgyszólván egyik intuícióról anélkül ugrik át egy másikra és a továbbiakra a végtelenségig, hogy az előző, elhagyott intuíció által szerzett ismeretet az alany megőrizné. Azaz gondolatmenetének ezeken a pontjain mintha beérné a megismerő művelet, a kívülről érkező inger befogadásának számbavételével. Lényegében ugyanezt teszi a másik ismereti forrással, a gondolattal is, amely esetében őt kizárólag az igazsághoz történő megérkezésének pillanata, a nemlétbe történő átlépés érdekli.

A szintézist, amely nélkül nem jöhet létre megismerő tapasztalat, mintha kizárólag a harmadik ismereti forma, a művészi megismerés számára tartaná fönn, itt viszont koncentráltan él vele. *[A szinthetikus ítélet…]* kezdetű följegyzés a képzetalkotás folyamatát írja le, azt a műveletet, amelynek során a szintetikus ítéletből: „Az ólom szürke", ahol az ítélet alanya: 'az ólom' fogalmi jellegű, az állítmány: 'szürke' pedig szemléleti, egy jelzős szerkezetbe foglalt egységes képzet: 'a szürke ólom' jön létre. Ezt az általános ismeretelméleti

[8] Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* [Alexander Bernát és Bánóczi József fordítása és magyarázatai], Franklin, Budapest, 1913, 103–104.

belátást nyomban a költészet terére alkalmazza: „Egy tétel *értelme,* mint önálló lelki jelenség csak alany és állítmány nélkül, vagyis *nem logikailag* szerepelhet." Az ítélet (vagy pauleri értelemben: tétel) megőrzi a fogalmi és a szemléleti különállását. A képzetben a kettő szétválaszthatatlanul olvad egybe: „A költemény tételei tulajdonképpen oly tételértelmek, amelyek csak utólagosan, azaz pusztán formailag válnak tételekké." A költő tehát nem tételekkel, hanem tételértelmekkel, ítéletekből szintetizált képzetekkel dolgozik.

A másik rövid följegyzésében a költő a költészet által végrehajtott szintézis kérdésével viaskodik: „Az ihlet az ítélet itélésbeli mozzanatának megsemmisítése. Az alany és állitmány különvalóságának megszünte az ihletben." Az *Ady-vízió* nyomán, ahol ezt a gondolatot részletesen is kifejti, és ahol Ady költészetére dicséretként vonatkoztatva megállapítja: „szintetikus autothetikus ítéleteket pusztít össze", a költészeti szintézis leírását „összepusztítási formulának" nevezhetjük. Megfogalmazása során a költő Crocéból is merít, aki a fogalmiságnak a művészetben történő eltűnésével kapcsolatban a felolvasztott bronzszobrokkal példálózik, amelyekből új bronzszobrot lehet kiönteni. Mindez más példákkal együtt jól mutatja, hogy a fiatal költőnek pontos elképzelései voltak a szintézis mibenlétéről, eltérő képzetek olyan egyesítéséről, amely során ezek a különféle tartalmak elvesztik önállóságukat.

Amikor az exisztencia, a megismerő alany egyik legfontosabb meghatározásaként a szintézisalkotást (és az ehhez nélkülözhetetlen szintézisbontást) jelölte meg, akkor a kanti útmutatáshoz tartotta magát: „a gondolkodók… minőségileg gazdagabbá teszik az exisztenciát azáltal, hogy szintézishez juttatják és e szintézissel alapot nyujtanak arra, hogy az exisztencia sajátos bontó tevékenysége megnövelje magát az exisztenciát az újabb, teljesebb szintézisig." Ez a meghatározás elég rugalmasan követi a tapasztalatszerzés viszontagságos útját, amelynek során a megismerő alany folytonos önkorrekcióval bővíti, gyarapítja, pontosítja tudását. Szintézist alkot a birtokába jutott képzetek között, ezeket felbontja, hogy újabb, hitelesebb szintézist hozzon létre a meglévő tapasztalathoz kapcsolt új ismeretekkel.

Ez azonban nem feledtetheti, hogy a szemlélet és a spekuláció esetében az exisztencia egészére érvényesített szintézis-formulát nem alkalmazza. Úgy tűnik, hogy a szintézisről való tudásában interferenciák rejlenek. A művészi megismerés esetében korrekt módon használt szintézis-fogalom mellett más esetekben nagyvonalúan, lazán kezeli a különböző tartalmak egyesítésének műveletét. Joggal ruházza fel az exisztencia, az egyedi empirikus öntudat egészét a szintézisteremtés képességével, de ennek a változatnak a forrása valószínűleg nem Kant filozófiája. A szintézis fogalmának ezt a változatát a költő Benedetto Croce *Az aesthetika alapelemei* című könyvéből merítette. A crocei koncepció lényege dióhéjban úgy foglalható össze, hogy az elméleti és a gyakorlati élet egy-egy szelete: az intuíció, a spekuláció, a gazdaság és az

erkölcs külön-külön szintézisek, külön-külön területei a szellemnek. Szellemi tevékenységek. A szellem egésze pedig ezeknek a külön szintéziseknek a szintézise. Az *Ihlet és nemzet* egyes helyein ennek a crocei gondolatnak a visszhangjával találkozunk: „Az exisztencia a szintézisek szintézise." A szintézis-fogalom használatának hol pedánsabb, kanti értelemben, hol nagyvonalúbb, crocei értelemben vett kettősségét írhatjuk a művészetbölcseleti kézirat kidolgozatlanságának rovására is.

A művészetbölcseleti töredék az exisztencia fogalmának központi szerepet tulajdonít: „Egyetlen princípiumunk az exisztencia dialektikája".[9] Ez a központi hely érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy a világhoz való viszony ebben az összefüggésrendszerben kimerül a megismerésben, s ennek a megismerő tevékenységnek három, egymást cserélgető változata van: a szemlélet, a gondolat és az ihlet. A dialektika terminust itt a megismerés végletekben történő mozgásának jelölésére, tehát nem hegeli, hanem hagyományos, (legkésőbbi változatában kanti) értelemben használja a költő. A két végletet, amelyek között ez a lüktető mozgás végbemegy, a valóság és az igazság, a lét és a nemlét jelenti. A valóságot az exisztencia szemléli, az igazságot pedig gondolja. A fennállástan értelmében, amelyhez a húszas évek végén, pauleri hatásra József Attila tartotta magát, a valóság a lét, az igazság pedig a nemlét körébe tartozik. A „rugalmas" exisztencia az igazságra irányulva kilép a létezés birodalmából az önnemlét állapotába, majd alakot adva a birtokba vett igazságnak, szemlélhetővé téve azt, visszaszökken az önlét kerékvágásába. Az ihlet, a harmadik megismerési mód pedig megteremti a szemlélhetetlen világegész igazsága szemléleti egyenértékesét, a remekművet. A művet létrehozó ihlet a nemlétet létté, az igazságot valósággá, az igazság teljességét a valóság teljességévé változtató szellemi tevékenység.

Az exisztencia, a megismerés alanya: elvonatkoztatás. Egyedi emberi létező, de gondosan elkülönítve az anyagi értelemben vett létezés szintjétől. A test pusztán hordozója az exisztenciának: „*Az ember, megfelelően tiszta szellemiségeinek, amelyeknek valóságos egysége, három tényleges tevékenység akarati hordozója*". A hús-vér ember maga az egyén, akit egyénné a szemlélet szenvedőleges „tevékenysége" avat: „minden ember külön-külön létező, éppen szemlélő szenvedőlegessége alapján emeli ki önmagát a többi létező közül, hogy szemlélete számára önmaga belső, alapadó valóság." Az ihleti tevékenység kapcsán pedig leszögezi a költő, hogy „a nemzet nem az adott nyelvet beszélők összessége, ez a nemzet hordozója volna, a népessége a nép".[10] József Attilát tehát 1928 őszén – meglehetősen elitista „emelkedettséggel" – az egyedi emberi létező csak mint a megismerés alanya érdekli. Az ember

[9] Uo. 96.

[10] Uo. 79, 80.

anyagiságát, testiségünket, „egyszerű fizikai szerkezet”[11] mivoltunkat, hordozói szerepünket 1928 őszén mélyen megveti.

Az exisztencia ugyanis nem magában álló vagy szabadon mozgó megismerő alany, hanem egy reláció rendszerében foglal el kijelölt helyet vagy kap korlátozott mozgásteret. E reláció ellentétes végletében az abszolútum helyezkedik el. A szemlélet elsőbbsége a gondolat előtt csak nagyon parányi. Ez a megismerési mód csak a valóság felismerésére terjed ki, megértésére alkalmatlan. A megértés csak a gondolat munkájának eredménye lehet. A valóság mibenléte ugyanis egyetemes határozmányok függvénye. E határozmányok feltárása csak az abszolútum elemzése révén történhet. Az abszolútum elemzésére pedig csak az igazság birtokba vételére törekvő gondolat képes. Ezen a ponton jut szerephez a kanti két ismeretforrás mellett a költő által harmadik megismerési módként kiemelt művészeti megismerés, az ihlet, amely az abszolútum szemléleti helyettesének megfogalmazását teszi lehetővé. A megismerő alany, az egyedi emberi létező, az exisztencia az abszolútumhoz ezzel a hármas aktivitással: szemlélettel, gondolattal és ihlettel viszonyul.

Noha a Vágó Mártának írt, 1928. december 15-én kelt levelében a költő tanújelét adta az exisztencia természetéről együtt kialakított konszenzusos felfogás ismeretének („a szellemi tisztaság… rendszeresség az egzisztenciában, az egész egzisztencia minden fogához és fokához kapcsolódik”[12]), tehát ennek ellenére a kérdésről Mártának írt leveleiben sokkal emberközelibb módon nyilatkozik, mint az *Ihlet és nemzet*ben. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a levelekben az exisztencia etikai magatartásként való felfogása, a szemlélet, a gondolat és az ihlet után egy negyedik alakváltozata lép előtérbe. A lényeg azonban az, hogy Vágó Mártának írt leveleiben, feladva a szakmai pedantériát, nem exisztenciáról, hanem egyedi, esetleges, esendő emberi mivoltunkról beszél. Az abszolútummal, más néven az Istennel állítja szembe az alanyt, amely nem csupán megismerő, hanem cselekvő, szenvedő, a történeti világ szövedékébe beleszövődött lény, akit „fizikai” határozmányokkal is felruház. A „hordozót”, testi mivoltunkat itt nem választja le az egyedi létező fogalmáról.

Ebben a levélben és más küldeményeiben is kifejtette, hogy a világ két végletre hasítható. Egyik oldalról az egyénre, a történeti, az esetlegességeknek kiszolgáltatott, ingatag, változó létezésre, a másik oldalról az abszolútum, az Isten metafizikai szférájára: „az ember egyszerre él az életben és az örökkévalóságban – írja a költő 1928. október 10-én kelt levelében – …mindent úgy tegyen, mintha csak egy élete volna, éspedig nem történeti, hanem örökkévalósági, tehát lehetőleg ne fizikai, hanem szellemi, fizikai csupán annyi,

[11] Uo. 102.

[12] *József Attila levelezése*, 341.

amennyi saját egyéni történeti életéhez szükséges."[13] Az ént a maga osztatlan testi-lelki egységében értelmezi. Ami bennünk fizikai, tehát társadalmi valóság, és ami bennünk lelki, azaz pszichológiai valóság, egyediségünk nélkülözhetetlen, de korlátozott értékű alkotóeleme. Nem érdemel komoly figyelmet. Egyedüli részünk, amivel az abszolútummal érintkezhetünk, a szellemiségünk hármassága, exisztenciánk. Az egyéniben tehát az egyetemest keresi és értékeli. Ezért véli úgy, hogy a műalkotás nem az én megnyilvánulása, hanem a világegész szemléleti helyettese.

A szociológiát és a pszichológiát azok közé a tudományok közé sorolja, amelyek a történeti életű ember ügyeivel foglalkoznak, s ezért ezeket kizárja érdeklődési köréből: „Én nem hiszek a pszichológiában és a hasonló tudományokban" – jelenti ki. Mártát is felszólítja: „ne akarj most pszichológiával megismerni, mert azzal csak a mechanikus, fizikai életű embert lehet".[14] Nem állja meg tehát a helyét az a feltételezés, hogy József Attila csak a pszichologizmust, tehát a saját illetékességi területén túlterjedő lélektant utasítaná el, s így menlevelet adna a pszichoanalízisnek. Ez a kategorikus pszichológiaellenesség még az 1930 őszén írt első nagy, marxista igényű tanulmányában, az *Irodalom és szocializmus*ban is hangsúlyosan jelen volt.

Az exisztencia középpontba állítása az *Ihlet és nemzet* szövegét és az 1928 őszén Vágó Mártának írt leveleket is elitista megnyilatkozásokká teszi. Amikor a korai népi felfogás képviselőjeként 1930 elején újra nekifut művészetbölcseletének megfogalmazásához, már túllépett ezen az elitizmuson, az exisztencia fogalmát az újrafogalmazott szövegben már hiába keresnénk. Ha a változást jól értelmezzük, akkor az exisztencia helyét a „teljes életem" kifejezés foglalja el. A teljes életem megnyilvánulásai nem képeznek hierarchikus rendszert. Benne válogatás nélkül egyenrangú attitűdökként van felsorolva az egyén minden életmegnyilvánulása: „mint minden lelki mozzanatomnak, habomnak csöppömnek forrása teljes életem meg annak a világgal való összefüggései, azonképpen az ihlet meg az érzelem teljes életemből fakadó mozzanatok. Nem egymás forrásai, hanem közös forrásból eredőek, többi eseményemmel, élményemmel egyetemben, hiszen mindőjüket életem szüli. Eszem, fázom, bánkódom, okoskodom és ihlem, – ezek vagy mind egyforma, vagy mind különböző tevékenységek. Ihlet és érzelem éppannyira mások, mint éhség és ihlet, okoskodás és fázás."[15]

Aki ezeket a sorokat írta, a bergsoni életfilozófia befolyása alatt állhatott, de korábbi objektív idealizmusa, Isten mint abszolútum tételezése már eltűnt gondolkodásából. Az immanencia világában rendezkedett be. Nem sokkal

[13] Uo. 296.

[14] Uo. 297.

[15] József Attila: *[A tudomány abban különbözik…],* in József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930. Szövegek*, 266.

korábban, az 1930 januárjában megjelent Babits-pamfletben még érvényesült a műalkotást megteremtő költő és a mindenséget megteremtő Mindenható analógiája: „A valóságot elemezvén Istenhez jutunk, a műnél az ihlethez, az észen kívül az egyetlenhez, ami az állattal szemben emberré tesz."[16] 1931 őszén az *Irodalom és szocializmus*ban az abszolútum nem Isten, hanem a világegész, nem transzcendencia, hanem immanencia: „a valóság végső mozzanata, amelyből minden megérthető, nem az isten, amivel semmi sem érthető meg, hanem a matériának és a formának egymásban valósága, a potenciának és az aktusnak az egymásban léte, a világegész."[17] Az exisztencia eltűnésére, illetve az abszolútum immanens átfogalmazására 1930 folyamán került sor, immár a hegeli dialektika szellemében.

A metafizikai beállítódáson túllépve, a marxista fordulat végrehajtása 1930 nyarán és kora őszén, az én-élet poklából való kilábolásnak egy másik változatát kínálta fel számára. Az egyént a maga külön problémáival úgy tüntette el, hogy maradéktalanul feloldotta a közösségben. A marxista tájékozódás következtében az abszolútumhoz való igazodás elve érvényét veszítette, s ennek nyertese a történeti létű ember problémáival foglalkozó tudományok, a közgazdaságtan, a szociológia vagy a művelődéstörténet felértékelődése volt, de a pszichológia ekkor még nem nyert feloldozást. Annak ellenére sem, hogy a pszichológiaellenes költő meglehetősen következetlenül, az *Irodalom és szocializmus*ban Wilhelm Wundt pszichológiájára hivatkozott.[18] A marxista fordulat átrendezte, de egyúttal meg is hosszabbította a pszichológiaellenességet. József Attila elfogadta Marxtól az emberi lényeg meghatározásának szükségességét, és azt a meghatározást, amelyet a 6. *Feuerbach-tézis* nyújt: „az emberi lényeg nem valami, az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége".[19] A mozgalom ideológiája, amelybe a költő bekapcsolódott, ezt a meghatározást úgy értelmezte, hogy az ember lényege maradéktalanul visszavezethető a társadalmi viszonyokra. Ebben a képletben nincs helye – úgymond – individualizmusnak, azaz az egyén külön problémáival való bíbelődésnek. A társadalmi viszonyok radikális átalakítása megoldja az egyes emberek személyes problémáit. Nagy Lajos gúnyolódott a lélek és a gazdaság kapcsolatának

[16] József Attila: *Az Istenek halnak, az Ember él,* in József Attila: *Tanulmányok és cikkek, 1923–1930. Szövegek,* 232.

[17] József Attila: *Irodalom és szocializmus,* in *József Attila összes tanulmánya és cikke, 1930–1937, I. kötet,* szerk. Tverdota György és Veres András, l'Harmattan – József Attila Társaság, Budapest, 2018. 112.

[18] Uo. 149.

[19] Karl Marx: *Tézisek Feuerbachról,* in Karl Marx és Friedrich Engels: *A német ideológia,* Helikon, Budapest, 1974. 9.

ilyen primitív rövidre zárásán, azon, hogy egy asszony tériszonyát az ideológia hajlamos a kapitalista gazdasági viszonyokra visszavezetni.

Ez a szinte a komikum határát súroló rövidre zárás a mozgalomba történt bekapcsolódás első hónapjaiban József Attilától sem volt idegen. Az időszakot a költő élettársa problémátlannak állította be: „Vidám volt és sokat tanult, életünk boldog korszaka volt."[20] József Attila a Jaurès-munkaközösségben tartott Gartner Pál „előadáson igen analyzis ellenes volt – írja *Napló*jában Szántó Judit. – Volt egy közbeszólása, amit az orvos »a szexuálisan elnyomott ifjúságról« tartott, amelynek lényege mégis az volt, mintha impotens és beteg volna a mai generáció. Attila: »Más az, ha egy ember, nyolcszobás lakásban, hol gőzfűtéses meleg van, és ő már mint a gazdag a dunna alatt vacog. És más, ha egy ember télen kiskabátban az utcán vacog.« Lakást az ifjúságnak! ezzel fejezte be! Persze nagy taps után sietett felém, akkor még boldogan éltünk és így is éreztük igazunkat." Az élettárs *Visszaemlékezés*ében felidézve ezt a jelenetet, hozzáteszi: „Akkor Attila még távol állt a freudizmustól… A következőket mondta: »A munkásoknál ne beszéljünk nemi nyomorúságról. Oldjuk meg szociálisan a kérdéseket és akkor ez megszűnik előadásanyag lenni.«"[21] Az ilyen megnyilatkozások mögött az emberi lényegről mint a társadalmi viszonyok összességéről alkotott, az illegális mozgalomban közkeletű, Marxra hivatkozó, vulgarizáló felfogás állt.

Ebben a folyamatban hozott fordulatot a költő találkozása 1931 tavasz végén, nyár elején Rapaport Samuval, Juhász Gyula szegedi környezetéhez tartozó, belgyógyászi képesítése mellett pszichoanalitikus képzettséget szerző és Szegedről Budapestre költözve praxist nyitó orvos ismerősével. Ez a találkozás új tájékozódás kezdetét jelentette a költő pályáján. Az emberi lélekről korszerű kép kialakítása került napirendre. E folyamat végigkövetése azonban már új fejezetet képez a pályarajzban. Az ismeretelméleti szubjektum helyét a mélylélektani önismeret szubjektuma, a pszichoanalitikus személyiség-képlet foglalta el.

[20] Szántó Judit: *Napló és visszaemlékezés,* Argumentum, Budapest, 1997, 36.

[21] Uo. 36–37, 88.

DEL VERD
DANIELE POTENZONI
Penelo
ASSOCIAZIONE NAZIONALE
E DEGLI AMICI DELLE PERSO
PARCO D
responsabili
dal Dipartimento Protezione
sente Ordinanza quale parte
ministrazione Capitolina o da
su neve e su ghiaccio da
o necessario, tenuto conto

KAKUK TAMÁS

Kitekintés az irgalom ablakán

JÁSZ ATTILA: FELHŐFOSZLÁNYOK A HAJNALI FŰBEN

Éjszaka felébredek, az ablakon túli meghitt tájat sejtelmes párafelhő takarja. A farkasok órája ez, a sötétség lassan szürkületbe fordul, de elrejti a makacs ködfátyol. Amit majd az erősödő világosság szakít fel, s a réten így lesznek „*Felhőfoszlányok a hajnali fűben*". *Jász Attila* ezzel a címmel gyűjtötte egybe 2012-től 2022-ig terjedő útinaplóinak hét füzetét. Mostanában rákaptam arra, hogy puha grafitceruzával aláhúzzak sorokat, lapszéli jegyzeteket tegyek. A fülszövegben a szerző ajánlásából ezt a mondatot jelöltem meg: „Ez a kötet a megnyugvás keresése az időtlenben, menekülés a mozdulatlanba." A hullámzó szövegritmusban egymást követő verseknek és prózáknak a szentté avatott, irgalmas *Faustyna Kowalska* lengyel apáca és az utazásain a költővel tartó „Andrea nővér" voltak az útitársai. A könyv puhafedelű borítóján *Bátai Sándor* korábban készült *Földírás*ának finom grafikai vázlata, hogy a rajzsorozat többi darabjával a belső oldalakon elválassza-összekösse a költő teremtette transzcendens teret. Amelyben dőlt betűvel ott vannak a Faustyna nővér által *sugallt, diktált* versek és naplótöredekék: *„égtengerre néző szobámból látom, / Isten zsilipjei már nyitva-tárva, / egyelőre mindez csak álom, / ki kell hozzá hajolnunk a kegyelem ablakába"*. A krakkói apáca három évet járt iskolába, majd gazdag családok szolgálójaként dolgozott, húszévesen lépett be az Irgalmasság Anyja Nővéreinek Kongregációjába. Szakács, kertész és portás volt. Életét a bűnösök megmen-

Kortárs Könyvkiadó
Budapest, 2022
141 oldal, 3000 Ft

tésére ajánlotta fel, hogy hosszas, fájdalmas betegségben hunyjon el 1938-ban. Misztikus, istenközeli élményeiről naplót vezetett, ami halála után jelent meg, Faustyna nővért a katolikus egyház az ezredfordulón avatta szentté, emlékét azóta az Isteni Irgalmasság vasárnapja őrzi.

Jász Attila új könyvében ars poeticaként (is) értelmezhetően találok rá, az annál mégis messzebbre mutató komplentatív sorokra: *„ az út fekete szalagja tereli az utazókat / a cél felé, ami tudjuk jól, nem fontos, / csak várni kell, türelemmel, / és hagyni megtörténni a dolgokat,"*. Az álom és valóság illékony anyaga találkozik a kötetben, amely *„ablak az égre"*, és ahol *„semmi sem történik véletlenül,"* hiszen *„furcsa sziluett rajzolódik ki az elhagyatott gyóntatószék homályos üvegén át, benyitsz óvatosan, egy létra, ahogy lustán az ég felé nyújtózkodik."* Azt hiszem, hogy ez utóbbi a metafora erős bizonyítéka annak, hogy a szövegek narratívájában ott bujkál a „megszólítás ábrándja" *(Györe Balázs)*, „azon a spirituális úton, amit mindenkinek magának kell megtalálnia és végigjárnia" *(Stefan Bauberger).* A kötetben páraként sűrűsödik, tisztul, csapódik le a csend misztériuma, ahogy a zen meditáció és a keresztény szemlélődő ima is egymásra rétegződik. Hogy a versekben és prózákban, vagyis Faustyna nővér „újraírt" naplójában összegződjön, legyen tágasabb a költői valóság.

> [ii/7]
> *mennyire vágyik Jézus az emberek szívébe jutni, el se hisszük, mert gyönyörűség számára rákapcsolódni a lelkekre, miközben átszögelt kezeiből árad a kegyelem, de a lelkek persze nem ismerik fel a szeretet, úgy viszonyulnak hozzá, mintha valami élettelen dolog lenne, de én nem feledkezem meg semmiről*

„A kötetben előforduló dőlt betűs, szürke idézetek Faustyna Kowalska által sugallt, diktált versek és naplótöredékek a szerző félrefordításai, Szent Fausztina eredeti gondolatait-érzéseit, látomásait maximálisan tiszteletben tartva" – írja a szerző.

Jász Attila munkásságában jelentős szerepe van a naplónak mint irodalmi műfajnak. Első kötetét, a *Daidaloszi napló*t követő tetszőleges példákkal a gazdag életműből: *Miért Szicília? Részletek egy elveszett naplóból*; *Csendes Toll élete. Avagy A–Z örökké valóság; Csendes Toll utazik; Bölénytakaró.* A lengyelországi utazáskor való lelki találkozás Faustyna nővér máig ható misztikus jelenlétével lett az „alkalom", amelyet Jász Attila „megragadott", hogy napló formájában „megőrizhető" mű szülessen. Maga így ír erről: *„…ahogy megismerkedtünk Krakkóban, ahogy találkoztunk, vittem magammal, magamban a tekintetét."* Melyben az olvasónak állandónak tűnik az angyalok, a hóesés ottléte, a *„változás kényszerű fájdalma"*, hogy fehér színű legyen a világ: *„mindent befedett a hó, minden fehér, mint egy használatlan papírlap, nem írt rá senki."* Ebben a nagyböjtkor prózában íródott sorban ott van a remény, hogy a „fehérség", a majdani tisztaság a megváltást is magában hordozza. Az örök áldozathozatal

után az erdők és mezők kizöldülnek: *„Mindig csak erről akarsz majd írni, / vonatablak képkivágásában / esőáztatta mezők és erdők zöldjének váltakozása, / felhők és nap vonulása, időtlen s ég."* A költő a természet spirituális terében üldögél a teraszon, nézi, ahogy egy angyal repül el a tuják felett, miközben a domboldalon lefelé ballagó zen szerzetes alig hallhatón mormogja: *„Az időben csak bízni lehet, szabad és kell, / ne ragaszkodj a dolgokhoz, engedd csak el, / ha hideg szél fújdogál, csak örüljél neki, / ha nap égeti bőröd, süttesd / a szívedet is."* Az útinaplók függelékében Faustyna nővér „látomásos" Jézust ábrázoló festményének sorsát követhetjük, azzal a megrázó közjátékkal, hogy a múlt század hetvenes éveiben gabonaraktárnak használt fehéroroszországi templomban függött a falon, ahová a helyi hívek éjszaka beszöktek imádkozni. A földrajzi helyszínekhez köthető spirituális utazások feljegyzéseinek olvasása közben nem csak vele, de önmagával is találkozik az ember. Ezentúl, ha ködpárás reggeleken kinézek az ablakon, hogy halljam az első reggeli harangszót, a patakpart nyárfái előtt talán egyszer megpillanthatom az apácaruhás Faustyna nővért, ahogy a felhőfoszlányok ölelésében felemelkedik az égbe.

KELEMEN ZOLTÁN

Kortársunk Allen Ginsberg?

A NÉLKÜLÖZHETETLEN ALLEN GINSBERG CÍMŰ KÖTETRŐL

„Az egyetlen költészeti hagyomány az égő bokor hangja. A többi szemét és pusztulni fog." *(Allen Ginsberg)*

2012-ben jelent meg Michael Schumacher szerkesztésében *The Essential Allen Ginsberg* című kötet, mely olvasható breviáriumként is, életmű-összegző válogatásként, de a beat-irodalom eszszenciális elemzéseként is. Schumachert a magyar olvasó igényesen, jó érzékkel megírt Eric Clapton monográfiájáról, a *Crossroads*ról ismerheti, de írt életrajzot Allen Ginsbergről, Francis Ford Coppoláról, végül, de nem utolsó sorban a Forma I-es autóversenyző Michael Schumacherről. Magyar nyelven 2022-ben jelent meg Gyukics Gábor szerkesztésében a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* című kötet, mely az eredeti kiadás megfelelője. A könyvészetileg is igényes kiadás fordítói a szerkesztőn kívül (aki jelentős mennyiségű és fontos, eddig magyarul nem hozzáférhető költeményt, valamint prózát is tolmácsolt a kötetben) Barna Imre, Eörsi István, Fenyvesi Orsolya, Orbán Ottó és Schultz Judit voltak. A gyűjtemény a költő versein kívül esszéket, naplórészleteket, interjúkat, leveleket és fényképeket tartalmaz.

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2022
453 oldal, 7999 Ft

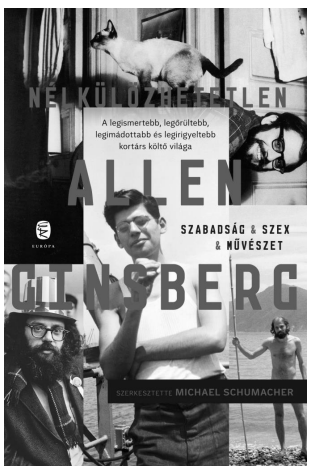

Magyarországon Ginsberg műveivel először Somlyó György fordításában találkozhatott az olvasó a Nagyvilágban, 1963-ban. Ezt követték az *Üvöltés* című, beatköltészeti válogatáskötetben napvilágot látott művei 1967-ben. Vitéz György fordította először magyarra az *Üvöltés*t 1960-ban. Az *Üvöltés* antológiát a *Nagyáruház Kaliforniában* című Ginsberg-kötet követte, majd

A leples bitang című válogatáskötet, minden évtizedben egy. A kilencvenes években felgyorsult művei fordításainak kiadása. A *Május királya* először közölt olyan verseket, melyeket politikai tartalmuk miatt a Kádár-rendszerben valószínűleg nem lehetett volna kiadni, például a Csehszlovákiából való kiutasítását megörökítő címadó verset. A *Halál Van Gogh fülére!* pedig az eddigi legváltozatosabb merítést próbálta adni költészetéből. 2005-ben jelent meg utoljára Magyarországon műve, a *Kaddish* és a *Howl* kétnyelvű kiadása. Említést érdemel még a hazai befogadásban Szomjas György *Kopaszkutya* című filmje, melyben epizódszereplőként önmagát alakítja, valamint Földes László Hobónak vele, illetve a költészetéről készített hangfelvételei. A 2022-es kötethez hasonlóan jelentősnek nevezhető Ginsberg-kiadás eddig még nem látott napvilágot Magyarországon, például az esszéíróként is jelentős művészt jóformán csak Jack Kerouac *Cody látomásai* magyar kiadásához illesztett hosszú utószavából ismerhették az olvasók.

A *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* mind a költő régi hazai olvasóit, mind azokat a lehetséges érdeklődőket is képes megszólítani, akik most szeretnének megismerkedni a XX. század második felének egyik legfontosabb világirodalmi jelenségével. Az első látásra mozaikos-kollázsszerű műről az olvasás során kiderül, hogy rendkívül tudatos válogatás és szerkesztői koncepció alkotja világos szerkezetét. Az amerikai angol nyelvű költészet megújítója, emberi jogi aktivista, érzékeny és őszinte művész, szexuális forradalmár, a keleti vallások iránt a gyakorlat szintjén nyitott, a buddhizmust követő alkotó portréja képződik meg az olvasás során. A magyar kiadás Gyukics Gábor *Előszav*ával és Ginsberg *Többszörös identitás kérdőív* című 1996-os versével kezdődik. Az előszó összefoglaló igénnyel elhelyezi Ginsberg életművét a társművészetek viszonylatában általában és a magyar befogadói kultúrában különösen. Michael Schumacher előszava szintén összegző igényű, elsősorban bevezetőnek tartja az általa szerkesztett könyvet Ginsberg és a beat költészetébe. Kiemelendő, hogy William Carlos Williamst jelöli meg a költő mentoraként, valamint hangsúlyt fektet Ginsberg Kerouac ihlette híres kijelentésére: „Az első gondolat a legjobb gondolat" (15), azzal együtt, hogy rámutat: a felülvizsgálat, önkritika ösztönző ereje legalább ennyire erős volt ebben a lírában. Megjegyzem az idézett mondat a költő *Kozmopolita üdvözlet* című versében is olvasható (145).

A kötet külön csoportban közöl gazdag válogatást *Versek* és *Dalok* megjelöléssel, utóbbi valószínűleg a szerző által is énekelt, zenével kísért műveire vonatkozó besorolás. A kötetegész szempontjából Walt Whitman inspiráló hatása miatt a művészet és a fogyasztói társadalom viszonyát borongós humorral elemző *Nagyáruház Kaliforniában* említhető elsőként (40), mely szinte állandó szereplője a magyar Ginsberg köteteknek, akárcsak az *Üvöltés* vagy a *Kaddis*. Utóbbi a *Himnusz*al együtt a költő édesanyjának állít emléket. Whit-

man következetes verssé-versbe írásával saját művészetét kanonizálta, építette be az amerikai irodalomba. Jelentéses az anya-emlék feldolgozása költészetében, főként Kerouac apa-kereső epikájának olvasása felől *(Úton*, *Cody látomásai*, *Doktor Sax*, *Gerald látomásai).* Utóbbi Neal Cassidy apjának keresésével stilizálódik, míg Ginsberg kapcsán említést kell tennünk arról, ahogy apját, Louis Ginsberget interjúiban és leveleiben helyezi el az emlékezetben (például 335). Pontos önreflexivitásra törekvő, formailag aprólékos esszében vall a *Kaddis* születéséről (199–200). A *Május királya* című költemény az eddigi magyar közlésekhez képest a születésére vonatkozó emlékezések, naplójegyzetek és levelek közlése miatt mélyen és sokkal érthetőbben ágyazódik be az életműbe, azzal együtt, hogy a vers természetesen saját születéséről szól. Kiemelhető a *Wichita vortex szútra* is mint újonnan fordított költemény, mely talán a legkevésbé hosszúnak tűnő leginkább hosszúvers lehetne, és nemcsak Ginsberg költészetében. Megjelennek benne Amerika őslakói (pauni indiánok, 102), egy hatalmas gondolatritmusban Bob Dylan (106), akiről 1965-ös Nicanor Parrának írt levelében mint népdalénekesről emlékezik meg (414), és végül Caroline Amelia Nation (108), aki karitatív, nő- és emberjogi tevékenysége miatt híres, Ginsberg mégis az alkoholos italok elleni szinte vallási fanatizmusa miatt említi (fejszével támadt a hordókra és az italmérésekre), mint annak a „józan" Amerikának az őspéldáját, amely a XX. század második felének háborúiban és fegyverkezési versenyében mitikus, az egymásról való gondoskodást totális állami ellenőrzéssé fordító szerepet játszik. Később, egyik esszéjében így ír erről: „Jelmondatunk, 'A szabad világ védelmére': agresszív képmutatás, önmagában is károsítja bolygónk túlélési esélyeit" (230, lásd még 333). A *Wichita vortex szútra* a költő egyik legfontosabb háború- és fegyverkezésellenes műve.

A *Ne vénülj* meg hosszúvers egy régi jiddis népdal elemeit tartalmazza a humoros utalás szintjén. Louis Ginsberg, a költő megöregedett apja egyik élhetetlen unokaöccsének olyan pályaválasztási tanácsadást tart, melynek eredőjét például Kányádi Sándor erdélyi jiddis népdalfordítása őrizte meg:

„lettem volna rabbi
tórát kell ismernem
kereskednem kéne
no de árum nincsen
(…)
lettem volna sakter
nem volt ahhoz késem
lettem volna mester
ahhoz abécé kell
(…)

lettem volna kovács
nem volt erőm ahhoz
lettem vón uzsorás
ha nőm hozományt hoz"
(Erdélyi jiddis népköltés)

„A haldokló bólogatva nézte a csodabogarat,
majd ontani kezdte tanácsait: 'Taxisofőr is lehetnél, de egy kocsi belédrohanhat. Állítólag ki is zsebelhetnek.
Vagy felcsaphatnál tengerésznek, de ha elsüllyed a hajó, esetleg vízbefúlhatnál.
Talán szatócsi pályán próbálhatnál szerencsét, de ha egy láda banán fejedre csuszszan a polcról,
meg is hibbanhatsz. Vagy lehetnél pincér, de ha elesnél a teli tálcával, meg kellene fizetned a törött poharakat.
Mehetnél ácsnak is, de hátha a hüvelykujjadra sózol a kalapáccsal
Vagy strandőrnek – de a hullámtörés a Belmar-parton veszélyes és meg is fázhatsz.
Vagy doktornak, de ha fertőzött szikével megvágod a kezed, akkor ágynak esel és meghalsz.'" (131–132)

Az élhetetlen kis zsidó történetéből Ginsberg olyan helyzetkomikumot költ, melyben haldokló, idős apja nagyobb életerőről tesz tanúbizonyságot, mint az ifjú rokon, míg maga a vers egésze az élettől való búcsú. Kiemelendő még a válogatásból a *Lalon stílusában* című vers, mely a XVIII–XIX. századi bengáli költőre és filozófusra utalva nagyívű létösszegző költemény, a kozmosszal egységbe forrt személyiség önmagát kívülről szemlélő vallomása. Hasonló módon számol le a nyugati életszemlélettel *Halál és hírnév* című műve, melyben kíméletlen felsorolásban kerülnek helyükre költészetének rajongói, jövendő halálnak siratói, az „intelligens idióták" (157). Jó szerkesztői érzékről árulkodik, hogy ezt a hosszabb verset a *Csillagos rímek* buddhista egyszerűségű univerzális tanítása követi a kötetben. A hosszúvers, pontosabban a hosszú sor – vagy ahogy Ginsberg nevezte: a Strófa – poétikáját Ginsberg egyszerre tartotta a költészet ősi hagyományához tartozónak, és olyan modern költészeti vállalkozások eredményének, mint Whitman, Apollinaire vagy Lorca költészete (368–369, 374). A *Nemes igazságok evangéliuma* és a teljes terjedelmében közölt *Parlamenti óda* az említett *Dalok* megjelölésű műcsoportba került. Előbbi valóban túl van a költészeten, ráadásul úgy, hogy mindeközben formailag tökéletesen megfelel a rockzene műfaji követelményeinek, olyannyira, hogy Hobo említett 1987-es *Üvöltés* lemezén maga a szerző énekli. Ginsberg részletesen vall levelezésében nem annyira a rockzenével, mint inkább a rockzenészekkel (Mick Jagger, John Lennon, Paul McCartney) való kapcsolatáról (414–415, 418–419). A*Parlamenti óda* keserű hangvételben vonja le a popkultúra hatására-jelentőségére vonatkozó tanulságokat:

„A virágok hatalma jó de az ártatlannak nincs oltalom
Gyilkosod hősnek látott s imádott, John Lennon" (172.)

Ez az 1980-ban írt vers több mint negyven év távlatából hajszálpontosan arról a problémáról szól, mely jelenkorunk alapvető tapasztalatainak egyike. Emelkedjen bár az emberi értelem rendkívüli magasságokba, ösztöneink szintjén maradunk, akik voltunk, s nem vagyunk képesek minden élő javára fordítani az elme termékeit, azok a pusztítást szolgálják inkább. Szinte ezt a gondolatmenetet folytatja az 1959-ből származó (tehát valójában régibb) *Költészet, erőszak és a reszkető nyáj, avagy függetlenségi napi manifesztum* beköszöntő soraival: „Az utóbbi időket az emberiségre gépies tudatosságot erőltető, célzott konspirációk jellemezték, (…) A szemlélődő egyén elnyomása majdnem teljes" (177). A világlélekkel szembe Amerika kollektív ideg-összeroppanását helyezi a szerző. A hollywoodi filmgyártás közhelyeiről írván minden bizonnyal másra gondolt Ginsberg és a beatgeneráció életét feldolgozó rendkívül elegyes minőségű ezredfordulós mozifilmeket már megítélni képes olvasója. Ezzel kapcsolatban megjegyezhető, hogy például a 2013-as *Kill Your Darlings* című film középpontjába helyezett Lucien Carr művészi megítélése radikálisan változott a költő életében. A kezdeti rajongás (Neal Cassidynek írt 1949-es levele említhető, 341–342) után teljesen háttérbe szorul, az eseményeket (is) feldolgozó *És megfőttek a vízilovak* című regény, melyet Kerouac és Burroughs közösen írtak, csupán saját művészeti jogán említődik a kötet szövegeiben (291). A kultúra popularizálódásával párhuzamosan a popkultúra kommercializálódása minden eddiginél jelentősebb méreteket öltött. Mindenesetre a kubai forradalom kapcsán 1961-ben írt hosszas hozzászólása alapvetően optimista az emberiség jövőképét illetően, amennyiben az elmúlt koroknál fenyegetőbb kataklizmák hasonlóan újszerű, korábban elképzelhetetlen megoldási lehetőségeket váltanak ki (196). Ezt segítheti megérteni egy részlet híres, 1966-os nyilatkozatából, melyet a Szenátus Igazságügyi Bizottságának New York-i speciális albizottsága előtt tett az LSD fogyasztásának védelmében: „Nem gondoltam volna, hogy egy évvel ezelőtt képes lettem volna így beszélni. Hogy képesek vagyunk meghallgatni egymást, ez maga az új tudatosság; felfedjük saját látásmódunkat egy kongresszusi bizottság előtt" (210).

A beatgeneráció egy meghatározása című 1981-es esszéje Kerouac és John Clellon Holmes definíciójával indítja gondolkozását. Jellemző, hogy a generáció kapcsán az elveszettség és az angyaliság szintén szóba jöttek, Kerouac viszont éppen a megnevezés lehetőségét szerette volna megvonni a generációtól, amikor lemondóan beatnek nevezte azt (231). Másrészt az író mélyen vallásos létmódja fejeződik ki a beatific-beatus értelmezésben, vagyis a beatköltészet bölcseleti magva, melyet Kerouac francia–amerikai katolicizmusa éppúgy jellemzett, mint zen-buddhistaként elgondolt útkeresése (231–232). A mindennapi élet, a kisemberek világa szentelődik meg a beatköltészetben (366). A művészeti irányzat lényegét mindezzel összhangban egy, az *Úton*ból származó idézettel ragadja meg végül az esszéíró Ginsberg: „Minden az

enyém, mivel csóró vagyok" (234). Számtalan fórumon, számtalan alkalommal nyilvánvalóvá tette a költő, hogy Kerouac életműve megkerülhetetlen, és nemcsak a beat- vagy az amerikai művészetben, de a világirodalomban is. Ebből a nézőpontból *Cherry Valley, New York* című 1969-es rövid esszéje, mely szinte prózavers, és Kerouac halálhíre volt a közvetlen kiváltó oka, nem csupán a baráttól, pályatárstól búcsúzik, de megpróbál emléket állítani a nagy amerikai elbeszélés ellentmondásosságában is pazarlóan gazdag poétikájú alapítójának (285).

Ginsberg *Naplói* vakítóan éles fénnyel tárják fel művei születésének körülményeit. Például, hogy Carl Solomonnal való ismeretségét annak köszönhette, hogy átmeneti lakótársa, Herbert Huncke bűnözői tevékenysége miatt ő is bűnrészessé vált, s bentlakásos pszichiátriai kezelésre kötelezték. Ilyenformán ez az esemény jelentős lökést adott az *Üvöltés* megírásának (252–261), mely vers részvételjes voltáról például Richard Eberhartnak írt 1956-os levelében vall a költő (365–367), ahogy Diana Trillingnek 1979-ben további életrajzi-irodalomtörténeti adatokról (428). Figyelemre méltó lehet azonban, hogy világszerte olvasók milliói nőttek fel és eszmélkedtek úgy az említett hosszúvers segítségével, hogy minderről semmit sem tudtak-tudhattak, pusztán a műalkotás mint nyelvi alakzat lehetett értelmezésük tárgya. Ez a tény alaposan el kell, hogy gondolkoztassa a kötet olvasóját a válogatás jelentéséről, illetve arról, hogy Ginsberg költészete mennyiben tekinthető kortársnak a jelen világlírájában és mennyiben inkább örök klasszikusnak. Vagyis: inkább a XX. század második felének mentális radikalizmusa felől értelmeződik az életmű, vagy az irodalom változatlannak tekinthető esztétikai kategóriái felől? Ehhez kapcsolhatóan megjegyzendő, hogy például az ayahuascás látomás inkább mulatságosnak és kevésbé elgondolkoztatónak tűnik, mint az indiai napló fenségesen egyszerű hangvételű prózaverse halál, haldoklás és szegénység szellemi és konkrét hétköznapi mélységeiről (272–275). Jellegzetes vonás az is, ahogy The Paris Reviewnak adott interjújában Ginsberg eljut a cenzúra elcsépelt tematikájától a beatgeneráció prózapoétikájának lényegi megfogalmazásáig, ahol a szólásszabadság már csupán ürügy az esztétikum kifejeződésére. Kerouac

> „Felfedezte, hogy az anyag, a téma, amiről írni akar, az nem más, mint azok a dolgok, amikről ő és Neal Cassidy beszélgettek. Ez akkor a teljes revízióját jelentette annak, amit az irodalomról feltételeztek, nemcsak az ő fejében, de konkrétan azokéban is, akik elolvasták a könyvet. És persze a kritikusok fejében is, akik először azzal támadták, hogy nincs… rendes struktúrája, vagy ilyesmi. Másképp szólva, itt egy baráti banda autózik körbe-körbe. Ami nyilvánvalóan nagyszerű pikareszk eszköz, klasszikus ráadásul. És azokban az időkben még nem ismerték el megfelelő irodalmi témának" (294).

Irodalom és irodalom tárgya egyrészt szorosan összefügg (ebben az értelemben a ’60-as évek szabad vágykiélése igazolt), másrészt az irodalom mint világunk létező része, egyértelműen független létező, ennek kifejeződése lehet a fikcionalitás vagy a stilizáció (295). Erről főleg Cézanne és Kafka kapcsán tesz fontos kijelentéseket Ginsberg (298–301). Ugyanakkor a későmodernizmus esztétikai elitizmusa olyan mértékben távol állt tőle, hogy a *Craft-interjú*ban a jelentős mennyiségű és minőségű szabadverset alkotó T. S. Eliotról így nyilatkozott: „Eliot nem igazán tapasztalt író, nem írt sokat, és főleg nem írt sok verset” (336). Véleménye azért is különös és nehezen érthető, mert Robert Creeleynek 1967-ben írt levelében hosszasan, bár eléggé töredékesen számol be az Olaszországban a 82 éves Ezra Pounddal töltött időszakáról (420–421). Ebben a levélben az idős költő mint mester jelenik meg, persze nem mint „il miglior fabbro” a Dantét idéző Eliot ajánlásában. Ginsberg alapvető tapasztalata volt, hogy az irodalom szó szerint veendő, azaz a közvetlen jelentés felé kellene nyitni az értelmezésnek (354).

A *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* kötetet fényképek gyűjteménye zárja, mely jó érzékkel vegyíti a mára legendássá vált fotódokumentumokat (Kerouac a tűzlépcsőnél, Ginsberg és egy majom barátságos találkozása egy indiai ház tetőteraszán, az idős Burroughs portréja vagy a hetvenéves Ginsbergé) a beatköltészetet alaposan ismerő olvasók számára többlettartalommal rendelkező fényképekkel (a fiatal Burroughs egy szfinxszel, Neal Cassidy és szerelme egy mozi előtt, mely többek között Marlon Brando *The Wild One* című filmjét reklámozza, Gregory Corso párizsi portréja) és olyan megrázó alkotásokkal, mint az idős Herbert E. Huncke vagy az Orlowsky család fotója. Mindezt a többféle fényképet az a tapasztalat kötheti össze, hogy sikerorientált, a fiatalságot kiaknázandó profitlehetőségként kezelő jelenkorunktól mennyire idegenek a szegénységükben vagy elhagyatottságukban is büszke vagy éppen szomorú emberek fekete-fehér képei. Ha Allen Ginsberg vagy a beatköltészet nem kortársunk, az nem feltétlenül az ő nézőpontjukból probléma.

LENGYEL ZOLTÁN

Legyezés

VISELNÉD A SZEMEM.
KORTÁRS AMERIKAI KÖLTÉSZET ÉS PRÓZA

„Kortárs amerikai költészet és próza" – olvasom a Domokos Johanna által szerkesztett *Viselnéd a szemem* című antológia alcímét. Egyelőre tegyünk úgy, mintha az alcím szemantikai elemeiből a „kortárs", „költészet" és „próza" nem volnának problematikusak, és vizsgáljuk meg azt a jelölőt, amelyik a kötet társadalmi-kulturális kontextusára vonatkozik.

Mi az az „amerikai"? Milyen azonosságot és azonosíthatóságot hordoz ez a kifejezés? Az ilyen és ehhez hasonló kérdésekre adnak érvényes válaszalternatívákat az olyan polifón és sokszínű műalkotások, műkollektívumok, melyek ebben a kötetben találhatóak. Az „amerikai", más „népcsoportokat" jelölő fogalmakhoz hasonlóan, mindig épp elkészülőben, készülődőben, és egyszersmind fölszámolódásban, megsemmisülésben"van".

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2021
242 oldal, 2990 Ft

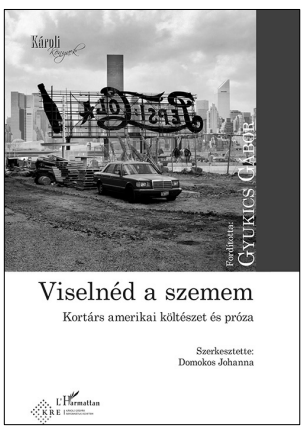

Számomra például a könyv fölütő motívumát biztosító John Coltrane, *A Love Supreme*, a free jazz, Ornette Coleman, Sun Ra – a legkiválóbb értelemben vett amerikaiságot jelentik. Michael Castro nyitóversében egy 1967-es koncertet idéz meg, mellyel egy csapásra megnyílik egy globális történeti horizont – hiszen a huszadik század második fele óta legalábbis, ami „amerikai", az többé-kevésbé rögtön globális is. Sorjáznak a radikális történeti távlatot nyitó nevek: Bobby Kennedy, Malcolm X, Martin Luther King, mind merénylet áldozatai lettek, mint Bob Dylan *Murder Most Foul* című magnum opusában John F. Kennedy – az amerikai, túlságosan is amerikai merénylet ősbűn alapító figurája. „De Trane? Trane olyan volt, mint Bird, mindkettő a levegőbe írta

fel hangjait. A világűrbe." (17) A globális perspektívát hirtelen elmossa, magába nyeli és kiköpi a galaktikus megnyílás. A free jazz a végtelenre nyílik, és John Coltrane, ez a Trane/train „ihletett lélegzésével elnyeli a világ őrületeit és háborúit, / és kiköpi minden nyers és csorba peremével együtt / fájdalmasan, robbanékonyan, pazarlóan – / elképesztően gyönyörű, nagyobb kiterjedésű motívumaiban."

Ez az amerikaiság, ha nem áltatjuk magunkat, belátjuk: inkább fölszámolódásban, semmint készülődőben van. Mégis: a termékeny viszonyulás hozzá nem az, ha nosztalgiázva siratjuk, hanem, amiként a vers is teszi, szellemiségét megidézve jelenvalóvá tesszük.

Rendhagyó módon úgy ismertetem a kötetet, vagy még inkább úgy igyekszem kedvet csinálni olvasásához, hogy egy szerzőt és művet kiválasztok, és közelebbről szemügyre veszem.

Nagyon tudtam rezonálni Natasha Trethewey kifinomultan egyenes *(straightforward)* regiszterére, sallangmentes formáira, melyeket a fordító Gyukics Gábor híven megőriz, esetenként kompenzál. Három egyszerű verscím: *Elégia*, *Mítosz*, *Kötelesség* – mindahány egyszerre tömör, pontos és furfangos. Trethewey, akit egymást követő két évben, 2012-ben és 2013-ban is az Egyesült Államok Babérkoszorús Költőjének választottak, az *Elégia* című verset maga értelmezi a *The Atlantic*-ben 2012-ben, valamint közzéteszi a vers vázlatait is még a vers végleges változatát tartalmazó *Thrall* (a. m. *Rabság*/Rabszolgaság) című kötet megjelenése előtt. A kommentárból megtudjuk, hogy a vers első sorában említett folyó („Szerintem a folyóban nyüzsögnie kellene / a sok lazacnak." „*I think now the river must be thick / with salmon."*) a kanadai New Brunswickben található Miramichi River. Az algonkin nevet viselő, Szent Lőrinc-öbölbe torkolló folyó az egyik legnagyobb észak-atlanti lazacpopulációnak ad otthont. Az atlanti lazac *(Salmosalar)* anadróm halfaj, életciklusa mitikus körforgásra emlékeztet: édesvízben születik, élete nagy részét az óceánban tölti, ám ívni visszajár az édesvízbe. A Miramichi folyóban csak a műlegyező horgászat *(flyfishing)* engedélyezett. Ez a technika különböző hurkoló, oda-vissza kilengő-hajoló mozdulatokkal dolgozik, melyet a versben költőnk ifjabb énjének, valamint édesapjának egy „vezető" *(guide)* mutat be, költő-beszélőnk pedig apjával kapcsolatban megjegyzi-emlékszik: „egész nap figyeltelek, miként utánzod a vezetőnk / horgászási technikáját, hogyan vetetted ki a láthatatlan horgot / kettévágva köztünk az eget; és később horgászbottal a kezedben újra és újra / megkísérelted megalkotni a tökéletes ívet; egy repülő rovar / lefölözi a folyó felszínét." („*All day I kept turning to watch you, how / first you mimed our guide's casting / then cast your invisible line, slicing the sky / between us; and later, rod in hand, how / you tried — again and again — to find / that perfect arc, flight of an insect / skimming the river's surface*.") A költő-beszélő az apját megszólítva második személyben azzal folytatja, hogy „talán emlékszel […] kifogtam két apró pisztrángot", ám az

említett kommentárban megjegyzi, hogy apja emlékezőképessége nem a legjobb mostanság, és nem emlékszik, vagy nem akar rá emlékezni, hogy ő, a lánya, kifogta azt a két kis pisztrángot, melyeket vissza kellett dobni a folyóba méreten aluliként. (*„His memory's kind of bad these days. He doesn't remember, or doesn't want to remember, that I caught the set wotr out."* Forrás: https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2012/08/how-poet-laureate-natasha-trethewey-wrote-her-fathers-elegy/261126/) A vers címe, magyarázza tovább költőnk, nem azért *Elégia*, mert az apját gyászolja, hiszen a kötet megjelenésekor még élt is a szintén költő Eric Trethewey, csak két évvel később, 2014-ben halt meg, hanem azért *Elégia* a vers címe, mert az apjától való fokozatos elidegenedést fájlalja a beszélő, innen a kép, melyben a beszélő apja kettészeli kettőjük között az eget láthatatlan horgászzsinórjával (nem a horoggal, mint ahogy a fordításban szerepel, de ennyi fordítói szabadság meszszemenően indokolt ezúttal). A kétsoros versszakok a tartalom-forma egységet szolgálják; ahogyan a szerző kommentárjában megjegyzi, azt akarta elérni, hogy a vers feszes legyen, mint egy (eldobott) horgászzsinór, és emiatt a második sorok mindig távolodó mozgásban vannak az elsőtől, mint, teszem hozzá én, a műlégy az eldobott zsinór végén, így kifeszítve a versfölszín víztükrét a lappangó mélyrétegek fölött *(„I wanted the poem to feel sinewy, like a fishing line, which is whythere's a step-down second line that moves away from the first line.")* A fordító megőrzi a kétsoros formát, ám a verssorok óhatatlanul meghosszabbodnak némileg: gyakori tapasztalat és gyakorlat ez verssorok fordításakor, főleg, ha angolról magyarra kell fordítani. Gyukics Gábor a regiszter szikárságának kidomborításával kompenzál, megítélésem szerint alapvetően jó fordítói stratégiai döntést hozva, és inkább több mint kevesebb sikerrel birkózik meg ezzel a feladattal is.

Az antológia záródarabja, Andrei Codrescu rövidprózája visszakalauzol bennünket szűkebb régiónkba és pátriánkba, a letűnt és gyalázatosan levitézlett Osztrák–Magyar Monarchiának nevezett képtelen állammonstrumba. Mintha azt sugallaná a szerkesztői koncepció, hogy sose feledjük, honnan is olvassunk más társadalmi-kulturális kontextusból érkező szövegeket: elfogulatlanságra törekvő percepciónkat ne torzítsa ez a tény, de ne is feledkezzünk meg róla.

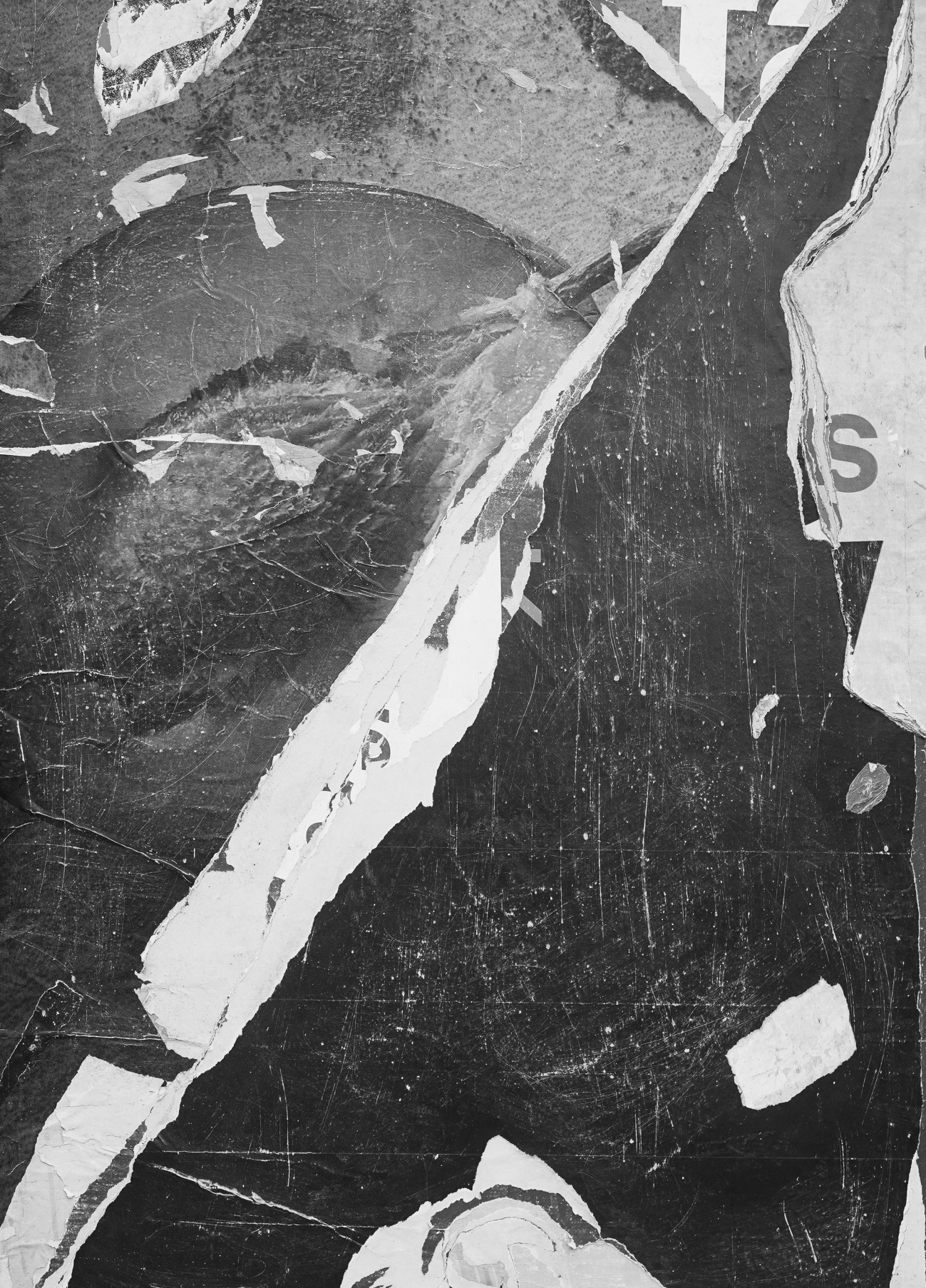

KOMÁLOVITS ZOLTÁN

A romlás brutális csipkefátylai

GÉCZI JÁNOS: IMMU PETS*

Amikor Charles Baudelaire a modern költészet születésének hajnalán az *Egy dög* című versében egy feltáruló állattetem széteső húsát teszi a lírai észlelés tárgyává, szinte megelőlegzi a száz évvel későbbi francia gondolkodó, Maurice Merleau-Ponty korszakfordító fenomenológiai reflexióját. A tetem láttán ugyanis – egy jövőbeli vízió formájában – kedvese testének képe idéződik meg a beszélő tudatában: *„És hiába, ilyen mocsok leszel, te drága, / ilyen ragály és borzalom, / szemeim csillaga, életem napvilága."* Az univerzális romlás, dekomponálódás mindent felülíró törvényében Baudelaire a világ vad, hússzerű létmódját ismeri fel, melyben az emberi test/hús mint érző és érzékelő fenomén, csak a világ húsába ágyazottan képes autentikus ön- és világértésre. Száz évvel később Merleau-Ponty bevezeti a fenomenológiai gondolkodásba a „világ húsa" kifejezést. A világ húsa a francia filozófus számára azt a belátást ragadja meg, hogy a világ az észlelő szubjektum számára semmiképpen nem pusztán tárgyszerű konstelláció: *„A világ húsa által vagyunk képesek a végső elemzés során a megélt testet megérteni"* – írja a *Látható és láthatatlan* című utolsó munkájában. A filozófus kései művében azt a felismerést próbálja fogalmi nyelven rögzíteni, hogy testünk húsa és a világ húsa ugyanannak az eleven létnek a mozzanatai. Nem szemben állunk tehát a világgal, hanem magunk is ugyanabból az anyagból vagyunk, mint a világ. A világ mint hússzerű organizáció valójában a teremtett valóság olyan primordiális homogenitását tételezi, amely megelőz minden hierarchiát és differenciációt, és a korábban a filozófiai reflexió aktoraként tételezett szubjektumot visszaágyazza a vizsgálandó valóság vad és nyers érzékiségébe. Ebből következik, hogy észlelésünk szerveződése egy nálunk sokkal nagyobb szerveződésbe való illeszkedés. Ez a nálunk nagyobb szerveződés pedig nem valamiféle misztikus hatalom, hanem az eleven lét, vagy ha úgy tetszik az eleven természet. Géczi János *immu Pets* című kiállításának képei (és a mögöttük húzódó markáns alkotó világértés) úgy néznek ránk a falakról, mintha Merleau-Ponty radikális fenomenológiájának érvényesítései és igazolásai volnának. Mert Géczi kiállított képei *ránk néznek.* Miközben, szokásos módon, *a látogató nézi a képeket*, a látványokban megjelenik világban való létük eredeti funkciója, hogy *rá/letekintve a világra*, a nézőre – elnyerjék annak pillantását. Ugyanakkor e *ránézésre várva*

* Veszprém, Művészetek Háza. Dubniczay-palota, április 13. – május 15.

minden plakát maga is a világ egy pillantása. Amikor Pilinszky János a nagyvárosi lét atmoszféráját megjelenítő „plakátmagány" metaforát leírja, akkor a metaforikus jelentés mellett egy nagyon erőteljes konkrét jelentést is rögzít: a plakát mindig magányos. A plakát nézi a nagyvárosi rohanást, és várja, hogy visszanézzenek rá, várja, hogy felismerjék – hogy önmaga lehessen, és a világ húsába hatolhasson. Géczi János nagyon jól ismeri a dolgoknak ezt az észrevétlen, töprenkedő magányát. 2019-es veszprémi kiállításának katalógusában írja a következőket: „Louis Aragon tervezett, de meg nem valósuló Matisse-kötete elöljáró beszédében felveti, hogy a dolgok sorsuk kiteljesítése során gondolkodnak. Elsa Troilet regényének hősnője – írja – meditál afelett, hogy a tapétapapír a többi tárgynál kicsit többet elmélkedik. Én sem gondolom másként. Akadnak tárgyak, sőt helyzetek és szavak, amelyek többet, s léteznek, amelyek kevesebbet töprengenek a világ részeinek vagy egészének állásai fölött, sőt vannak, amelyek kimondottan mérlegelő típusúak." Az alkotó ezen gondolatai jegyében vizsgálva a kiállítást, azt gondoljuk, hogy Géczi János munkáinak egzisztenciális tétje éppen az, hogy a plakát-lét eredeti valósága/valószerűsége a dekomponálódás metamorfózisain keresztül mit őriz meg a dolgok/tárgyak eredendő organicitásából, másrészt milyen jelenlét-teremtésre képes a tárgyak elhasználódási mechanizmusait az alkotás erőterébe vonó teremtő reorganizáció. Véleményünk szerint Géczi képei intenzíven töprengenek „a világ részeinek vagy egésznek állásai fölött." A kiállítás látogatója valószínűleg ezt a töprengést érzékeli abban a pillantásban, mellyel az egyes képek *ránéznek*. De végül is mi tekint ránk, nézőkre, a kiállítás képein? Talán úgy lehetne legpontosabban megfogalmazni a választ, hogy valami *fogalmi összerendeződés előtti mélység* ad itt hírt önmagáról. A képeken a világ mint primordiális homogenitás mint hús tárul fel. Mindenfajta feltárulás, azaz apokalipszis *(ἀποκάλυψις)* feltételezi a valóság vertikális strukturáltságát, mélységszerkezetét. Géczi képei a *mélységnek* adnak hangot. Mondhatnánk azt is, hogy a mélység moraja szólal meg bennünk, hiszen valójában a mélység viszonyait teszik tárggyá. Azaz nem a mélységről szólnak, nem a mélységnek adnak jelentést. Géczi képeinek *strukturális meghatározója a mélység*, nem a tartami, szemantikai létesülés módjaként van jelen a képen, hanem mint világ/*valóság archeológiai képlete*. Ha Merleau-Ponty filozófiája a világ húsáról beszél, akkor Géczi képei a *világ bőrének az anatómiai metszeteit* adják. Továbbgondolva Merleau-Ponty belátásait, azt mondhatjuk, hogy az emberi testet határoló bőrfelszín, az érzékelés materiális közege és a világ felszínének bőre, a teremtett, érzékelhetővé vált fenomének anyagszerű ittléte ugyanazon texturális, nyers elevenség megjelenési formája. A textúra az anyag szerkezeteként, térbeli elrendeződéseként a világ homogenitását alkotó fenomének külső rendje. Géczi képeinek igazi nyersanyaga valójában a teremtett/teremtődő textúra, maga a *világ bőre*. Ez a megalapozottság adja

Géczi munkáinak tragikus fényét. Az alkotónak először le kell húzni a világ bőrét, le kell választani, le kell nyúzni, le kell mészárolni a felragasztott plakátot eredeti hordozó felületéről. Persze a plakátnak (is) ez a sorsa, és persze nem Géczi teremti vagy hozza létre a megsemmisülés rituális eseményszerkezetét. A megsemmisülés a természet önműködésének logikai rendjéhez tartozik, melyben az őselemek: az eső, a szél, a tűz, a föld végrehajtók. Géczi János képei készítése során ebbe az ősi rendbe ékelődik. Talán azt is mondhatnánk, hogy mint alkotó irányt szab az elmúlás és keletkezés drámai anyagának történetei számára. A plakáttépés, a plakáthasogatás pusztán gyorsított befejezése, lezárása annak a megszűnési folyamatnak, a *transzfigurációnak,* melyben a világ bőre megszüntethetetlenül vedli önmagát, hogy a régi,ráncosodó, gyűrődő textúrák helyett fiatal, friss felszín jöhessen létre. Géczi képeinek materialitása azért megrendítő, mert nincsenek rajtuk eleve adott és rögzített jelentések, amelyek irányítanák az értelmezésben. A képek kapcsán csak olyan „vad lényegekről" beszélhetünk, olyan tartalom előtti mélységekről, amelyek az észlelés mindenkori alapzatát, ám ideális tartalommá nem rögzíthető hátterét jelenítik. Képein testünk – a világ húsába illeszkedő húsunk – észleleti módon lép kapcsolatra a képben számára feltárulkozó világgal. Ha a képekhez érünk, s megtapintjuk a felületüket, akkor a világ lehántott, majd újravarrt bőrét érinti a bőrünk. Ebben a texturális találkozásban és érintésben a sebezhetőségünk, a sebzettségünk és sérülékenységünk ismerhet önmagára. A képek által teremtett és feltáruló mélységek, ráncok, kráterek, törések oly módon állnak előttünk, mint a „pórusok brutális csipkefátyla" Pilinszky szemei előtt. Géczi képeinek összetett hatása éppen abból fakad, hogy a felületeiken megjelenő materiális brutalitás a lét nyers elevenségének szövedékét mint könnyen sebezhető, érzékeny, finom felületet tudja tanúsítani. Azaz amikor Géczi a romlás folyamatait, stádiumait a maga nyers anyagszerűségében archiválja, egyszerre meg is menti a világ vedlett bőrét a végső transzformációtól. Újrasimítja, újraépíti, reorganizálja a szétroncsolt szöveteket, égőként, ahogy Rilke mondaná, mintegy visszacsavarja a világra vetülő pillantásukat. Ez a pillantás azonban már régen levált az eredeti „tekintetről", és önmaga történetének drámai fényével telítődött. A modernitástól kezdődően elburjánzó tárgyi kultúra, tárgyi civilizáció esztétikája mintegy saját árnyékaként folyamatosan létrehozza önmaga pusztuláskultúrájának esztétikáját is. A tárgyak rengetegére ráborul, ráfeszül az elpusztult tárgyak rengetege. Tárgyaink univerzálisak és globálisan szétszórtak. Ezért is nagyon homogén és erőteljes Géczi *immu Pets*-kiállítása. Bár a képek bevallottan három földrajzi tér (Veszprém/Balaton, Délvidék, Dalmácia/Murter) lenyomatait, dekollázsait mutatják be, a falon látható munkáknak közös az aurája. Közösek a grafémaelemek, a sérülések, az időtépte ráncok, a reorganizációs törések és szakadékok. Mindegyiken a világ bőrének pórusait látjuk,

mindegyiken a világ húsa tárul fel a textúra rétegeiben. Amikor Géczi lenyúzza a világ bőrét, a felszíni formát, akkor legelőször a plakátok kurrens üzeneteit, jelentésszándékait érvényteleníti és semmisíti meg. A politikai vagy marketingüzenetek, a látványként kiállított testek (amik az óriásplakátot mint demonstrációt létrehozták és fenntartják) csak önmaguk enyészetnek induló nyomaiként vannak jelen. Néhány képen szinte érződik a plakátról lefolyó testek nedvedző enyészete. Talán ebből fakad, hogy a kiállítás több képe kapcsán Radnóti Bori noteszének a lapjain látható elfolyások, szétmaszálódások villanhatnak be a képzeletünkbe. Az enyészet anyagszerű, drámai dokumentumai. A betűk, a szótöredékek, szóroncsok literális jelenléte Géczi János képein ikonografikus motívummá transzformálódik. Mintegy le van hasítva a jelentésteremtés kitüntetetten verbális hagyományrendjéről, és puszta kalligrafikus öndemonstrációként válik a mű alkotóeleméve. Ugyanakkor képpé szervesülésük ellenére megőrzik az íráseseménybe való begyökerezettségüket, és képviselik a verbális jel mindenkori jelentésteremtő potenciálitását. Hiszen Géczi abból indul ki, hogy a teremtett világ hússzerű, konzisztens totalitás. Ez a konzisztencia az elemek egyszerűségében és egyneműségében áll. Ahogy, mondjuk, egy kőzet, egy ásvány a formát nyert valóság elemi egysége, a Szellem által még meg nem munkált anyagi adottság, ami mindmáig mutatja a teremtés/teremtődés primér, nyers állagát, úgy a Graféma, a Szó, a Logosz szintén elemi egység. A graféma a létrehozható szellemi tartalmaink elsődleges izolált egysége. A graféma/szó még csak lehetőség. Önmagában puszta anyag, pontosabban olyan anyagszerű adottság, amely megmunkálásra vár. Ám a szónak is megvan az időbeli mélysége, a maga tisztátalan ideje. Generációk hosszú sora kaptatta, s az idő árja mossa elénk. A szavak eredendően tanúk és nyomok. Géczi képei a betűk/szavak észlelésével és emlékezetével (is) dolgoznak. A „képcsináló" Géczi János feltételezhető ars poétikájában az észlelés nem a szellem megismerő munkájának mozdulatait érvényesíti, mely során az észlelő szellem aktivitása szemben áll az észlelt világ passzivitásával, hanem olyan észlelés nyilatkozik meg, amelyben az észlelő és az észlelt aktivitása és passzivitása szétbogozhatatlanul összefonódik. A már fentebb idézett tanulmányában Géczi az alábbiakat mondja erről: „Végtére is a mű, ideális formájában, csupán a megpillantás idejében létezik, minden egyéb az átörökítés processzusának része, amikor rárakódnak, beleékelődnek olyan ballasztok, amelyek eredetileg nem jutnak szerephez. A dokumentáció, ha a dekollázs esszenciáját adó cselekvésre összpontosít, még mindig a legkevésbé rossz." Ez a radikális ars poetica pontosan feltárja és magyarázza a Géczi János-féle kép létesülésének dinamikáját, ami a plakát észlelésének pillanatától és pillanatnyiságától (a benyomás tudat előttiségből fakadó erejétől) a reorganizációs folyamat eredményeképpen

előálló kép tiszta mélységének pillantásáig és pillanatnyiságáig fejti ki hatását. A mű csupán a megpillantás idejében létezik. Mintha Géczi János képei ezt a heurisztikus, az interpretatív ballasztok előtti/mögötti pillanatot próbálnak szétfeszíteni, állandósítani anélkül, hogy az átörökítés processzusa hatalma alá vonná őket.

SILK

SZÍV ERNŐ

Kedves Wirth Imre,

mi legyen a lecsó közepében. A fájdalom, jó? Verseidről beszélek máris, konkrétan. És azt látom, hogy ezekben a miniatűrökben, ezekben a kimetszett, kikapart, előemelt cetli-kavics-kiflivég-fillér versekben mennyi fájás van, aligha-hogyan elviselhető. Mert ha kavics is, egy hegy fájdalmát érzem, tudod-e. A lépéstől az egész út megremeg. Verőlegény rózsával a gomblyukban. Tudod ezt, persze. Én a fájdalmat ismerni vélem, és azon túl, hogy eléggé értékelem őt, és egyfajta tanítómnak is gondolom, meg börtönőrömnek, leginkább mégis a csodálatom tárgya. Hogy a lélek például egy borzasztó, koromtól feketített állapotból egy szempillantás alatt fényleni képes. Egy idő óta, mondjuk, ez nekem negyedszázad, mindig fáj, tenger a szomszédban, rémmozi a másik szobában, nem múlik, nem enged, nem marad el, de elképesztő, hogy néha mégis örülni enged, vagy azt mondja, fagyi, nyaljad, igyál szörpöt, mesélj viccet az út menti balesetkeresztnek. Nagy mitológiai fájásokat lehet sorolni, Prométheusz, Krisztus, pityerészni a bronzbikában**.** Fájt Hamletnek is, azt hiszem, ő példatár a szellem és az egzisztencia fémesen örvénylő fájdalmára. Az illeszkedésre képtelenség borzalma. De az a hétköznapi, civil fájdalom, ami nap mint nap velünk van, ami úgy ébred velünk, mint a kávé, ami olyan, akár a villamosjegy, a világbérlet, a pénz, ami ott lüktet a falevél mögött, a napfényben, a park kéksárga virága közt, ami mozdulatban, cipőben, nyakkendőben benne van, az. A civil őrület fájdalmából nagyvonalúbb és impozánsabb költészet nem lett, ugye, József Attila. Méricskélni nem kívánok, mert minek, de hogy fájt-e valakinek ennyire, aligha hihetem. Adynak így nem fájt. Petőfinek se. Vörösmarty, na ő. Kosztolányi jobban félt, mint amennyire fájt neki, annyira zseni, hogy a gyávasága is elnézhető. Juhásznak és Babitsnak biztosan nagyon, a végsőkig feszítve fájt. A nagyok többségének szelídített és ráncba szedett fájdalma volt, a vers kapája elé kötötték, mint a barmot, nem rohangált, haladt a barázdák között szelíden, megbízhatóan. Lesz majd fájdalombúza, fájdalomrozs, kenyér, cipó, kalács. De a József Attiláé, nem? Az egy idomíthatatlan fájdalom volt, és ő mégis olimpiai formaruhát kényszerített rá, rendbe szokatta, alaktalan,

üvöltő, vinnyogó mibenlétét kipofozta – és a halálos viadalt megnyerte. Bajnok lett. Mire ment vele, jó, hát Szárszóra szólt a one way ticket, de. Hogy ez micsoda földöntúli képessége volt, láthatjuk. Miért írtam ezt neked, Imre. Jött a két könyv, a te két versesköteted, egy júniusi posta hozta a nyári szélviharban, jeget is szóró felhőszakadásban, befértek a ládába, ennyi vers. Nem volt világ. Elvitte a víz. Hetven és kilencven vers saccperkábé ez volt a világ, a kötetcímek: *Lementem egy üveg borért, Hajnóczynak, Úgy járkálsz, mintha lenne otthon*, és ahogy ültem velük aztán a vonaton, az otthoni karosszékben, metrón, úgy jött velem a fájdalom is, a tiéd, és ez eléggé valóságos rémülettel töltött el, úristen, hogy bírja ki, bírod. Szenvedésből szenvedésbe. De nem kicsi tételek, nem gyertyalángok, nem incifinci nyilallások, hanem ahogy a nagytorony reped meg, minimum, egy leégett erdő szenvedése gyufadobozba gyűjtve, Ikarosz lélegzete a kétdecis üvegben, tíz sor vers. Fájnak a rossz szavak, írod. Nem tudom, vigasz-e, de hogy a jók is. Nagyon.

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

Debreczeny György
Dimény H. Árpád
Jász Attila
Matt Sedillo
Meliorisz Béla
Tábor Ádám
versei

Haász János
Magyar Dániel
Molnár Lajos
Adil Olluri
Patak Márta
prózája

Lengyel András tanulmánya Löw Immánuelről

Pavlovits Tamás filozófiai levele
Málnási Bartók Györgynek

Részlet Tverdota György készülő
József Attila-monográfiájából

Diákmelléklet:
Debreceni Balázs
Petőfi és Juhász Ferenc kapcsolatáról

9 770133 116008 23006

Emberi Erőforrások Minisztériuma
nka